



T.C.  
BA BAKANLIK  
Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü

TARIMSAL ÜRETİM SÜREÇLERİNDEKİ DEĞİŞİMLERİN  
KIRSAL ALANDA KADIN İSTİHDAMINA ETKİLERİ :  
1980 SONRASI GELİŞMELER

UZMANLIK TEZİ

Esra KULAK

DANIŞMAN  
Doç. Dr. Bülent GÜLÇUBUK

ISBN: 978-975-19-5053-6

Basım Yeri: Af aro lu Matbaası  
0 312 384 54 88 - Ankara

## TE EKKÜR

Ba bakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü'nde gerçekte tirilen bu tez çalı ması ile Türkiye'de 1980 sonrası gerçekte en tarımsal dönü üm sürecinin, kırsal alanda kadın istihdamına etkisinin analiz edilmesi ve tespit edilen sorunlar için çözümler yolları geli tirilmesi hedeflenmektedir.

Çalı mamda, kendisiyle çalı ma fırsatı veren, bilgi ve tecrübesiyle çalı manın sonuca ula tırılmasında yol gösterici olan de erli hocam Sayın Doç. Dr. Bülent GÜLÇUBUK'a ve tez konusu seçimimde ve çalı mam süresince bana destek veren çok de erli kurum yöneticilerime ve mesai arkada larıma;

Te ekkürlerimle...

## ÖZET

Türkiye’de uygulanan tarım politikaları dünyadaki gelişimlere paralel olarak 1980’li yıllardan itibaren müdahalecilikten serbestleşme ve doğrudan bir dönüşümüne girme sürecidir. Bu kapsamda yürütülen dış ticaret korumacılığının azaltılması, kredi ve girdi sübvansiyonlarının kaldırılması, destekleme kapsamının daraltılması ve tarıma destek sağlayan devlet kurumlarının özelleştirilmesi çabaları sonucunda tarımın ülke ekonomisindeki payı düşmüş göstermektedir. 1980-2008 yılları arasında sektörün istihdam içindeki payı %30,6, genel ihracat içindeki payı %54,5 oranında azalmış, genel ithalat içindeki payı ise %2,5 oranında artmıştır. Bununla birlikte 1980 yılında %24,2 olan tarımın GSMH içindeki payı 2006 yılında %11,1’e düşmüştür.

Türkiye’de tarım işletmelerinin çoğunluğu küçük işletmelerden oluşmaktadır ve parçalı bir yapıya sahiptir. Bu yapı verimliliği ve üretkenliği düşürerek serbestleşme sürecinde söz konusu işletmelerin uluslararası piyasalara entegrasyonunu güçleştirmekte ve üretim dışı kalmalarına neden olmaktadır.

Ülkemizde esas olarak tarım sektöründe yoğunlaşan kadın emeği, sektörde yaşanan değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. 1989 yılında %52,9 olan kırsal alanda kadın istihdam oranı 2008 yılında %31,4’e düşmüştür. Kırsal alanda kadınlar çoğunlukla toplum nezdinde değer atfedilmeyen, karlı olmayan işletmelerde ücretsiz aile işçisi konumunda çalışmaktadır. Ücret karlılığı çalışmaları halinde elde ettikleri geliri, genellikle aile reisi kabul edilen erkeğe vermektedir. Bununla birlikte kadınlar tarımsal dönüşüm sürecinde kendilerine avantaj sağlayacak kaynaklara erişimden yoksundur.

Kadınların mülkiyet, eğitim, finansal hizmetler gibi üretken kaynaklara erişimlerinin artırılması, yeniden üretim faaliyetlerine ayırdıkları zamanın kısaltılması ve örgütlenmelerinin desteklenmesi yönünde gerçekleştirilecek çalışmalar tarım politikalarında serbestleşme gelişimlerinin giderek artması günümüzde kırsal alanda kadın istihdamının artırılmasına katkı sağlayacaktır.

## ABSTRACT

In parallel with the worldwide trends, the structure of agricultural policies in Turkey have been transformed from interventionism to liberalism since 1980. The share of agriculture in the national economy decreased as a result of decrease in protectionism of foreign trade, abolishing credit and input subsidies, narrowing the concept of supports and privatization studies of governmental organizations. Between 1980 and 2008, the rate of agricultural sector decreased %30,6 in employment, %54,5 in general export and increased %2,5 in general import. Besides, while the rate of agricultural sector in GDP was %24,2 in 1980, it has decreased to %11,1 in 2006.

Most of the agricultural enterprises are small sized and partial enterprises. By decreasing efficiency and productivity, this structure complicates the integration of these enterprises to international markets and causes their abandoning production.

In Turkey, changes in the sector mostly effects women labor concentrated in agricultural sector. While the women employment rate in rural areas was %52,9 in 1989, it has decreased to %31,4 in 2008. Rural women mostly work as family labors in valueless and unrequited works. In case of their working as paid workers, they give their income to men who are accepted as heads of the household. Besides, women cannot reach the sources which provide advantage in the agricultural transformation process.

Nowadays, with the increase of liberalization trends in agricultural policies, the studies for increasing women's access to productive sources as property, education, financial services, decreasing spare of time for reproduction activities of women and supporting their organisation activities have become more important for the increase of women employment.



**Ç NDEK LER**

TE EKKÜR .....	III
ÖZET .....	IV
ABSTRACT .....	V
Ç NDEK LER .....	VII
KISALTMALAR .....	XII
EK LLER .....	XV
TABLolar .....	XVI
<b>G R</b> .....	1
<b>B R NC BÖLÜM</b> .....	7
<b>1. KONUYA L K N TEMEL KAVRAMLAR</b> .....	9
1.1. Kırsal Alan .....	9
1.2. Kırsal Toplum .....	9
1.3. Tarım Politikası .....	9
1.4. Üretim Faaliyetleri .....	10
1.5. Yeniden Üretim Faaliyetleri .....	10
1.6. Kalkınma .....	10
1.7. Kırsal Kalkınma .....	11
<b>K NC BÖLÜM</b> .....	13
<b>2. TARIM ALANINDAK TEMEL EKONOM K GÖSTERGELER</b> .....	15
2.1. Gayrı Saf Milli Hasıla .....	15
2.2. Nüfus ve stihdam .....	16
2.3. Dı Ticaret .....	28
<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM</b> .....	33
<b>3. TÜRK YE'DE 1980 SONRASI TARIMSAL DÖNÜ ÜM SÜREC</b> ...	35
3.1. Tarım Politikaları .....	35
3.1.1. Tarım Sektörünün Kendine Özgü Yapısı ve Müdahalenin Gerekçeleri .....	35
3.1.2. Tarım Politikalarına li kin Uluslararası Geli meler .....	36



3.1.3. Türkiye’de 1980 Sonrası Tarım Politikaları .....	40
3.1.3.1. 1980- 1999 Dönemi.....	40
3.1.3.2. 1999 ve Sonrası .....	42
3.1.4. Destekleme Kapsamında De ğerim.....	44
3.1.4.1. Destekleme Alımları .....	45
3.1.4.2. Girdi Destekleri.....	45
3.1.4.3. Kredi Destekleri.....	45
3.1.4.4. Do ğrudan Ödemeler.....	46
3.1.4.5. Do ğrudan Gelir Deste ği.....	46
3.1.4.6. Kırsal Kalkınma Destekleri.....	47
3.1.5. Tarım Alanında Faaliyet Gösteren Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi.....	48
3.2. Tarımsal Yapı.....	49
3.2.1. Arazi Kullanımı .....	49
3.2.2. İletme Büyüklükleri.....	50
3.2.3. Makine Kullanımı .....	54
3.2.4. Gübre Kullanımı .....	56
3.2.5. Sulama.....	57
3.2.6. Diğer Girdiler.....	57
3.3. Kırsal Alanda Altyapı Hizmetleri .....	58
3.3.1. Ulaşım ve Haberleşme Hizmetleri .....	58
3.3.2. Su ve Elektrik Hizmetleri .....	59
<b>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM .....</b>	<b>61</b>
<b>4. KIRSAL ALAN VE KADIN .....</b>	<b>63</b>
4.1. Kadının Kırsal Kesimdeki Sosyo-Kültürel Konumu .....	63
4.1.1. Eğitim.....	63
4.1.2. Gelirin Kullanımı .....	65
4.1.3. İddet.....	67
4.1.4. Çalışan Kadınların Çocuk Bakımı .....	68

4.1.5. Dayanıklı Tüketim Mallarına Sahip Olma Durumu.....	69
4.2. Kırsal Alanda Kadının Çalı ma Ya amındaki Yeri .....	71
4.2.1. Üretime Katılım .....	71
4.2.2. gücünde Bulunan Kadınların E itim Durumu.....	81
4.2.3. Sosyal Güvenlik .....	84
<b>BE NC BÖLÜM.....</b>	<b>87</b>
<b>5. TÜRK YE'N N KIRSAL ALANDAK KADIN KONUSUNDA ULUSLARARASI YÜKÜMLÜLÜKLER VE ULUSAL MEVZUAT ...</b>	<b>89</b>
5.1. Uluslararası Mevzuat.....	89
5.1.1. Birle mi Milletler Sözle meleri .....	89
5.1.2. Uluslararası Çalı ma Örgütü Sözle meleri.....	94
5.1.3. Avrupa Birli i .....	96
5.2. Ulusal Mevzuat.....	96
5.2.1. Anayasa .....	96
5.2.2. Yasal Düzenlemeler .....	98
<b>ALTINCI BÖLÜM .....</b>	<b>103</b>
<b>6. KIRSAL ALANDA KADINA YÖNEL K TEMEL PLAN VE POL T KALAR .....</b>	<b>105</b>
6.1. Kalkınma Planlarında Kırsal Kesim Kadınının stihdamı .....	105
6.1.1. V. Be Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989) .....	106
6.1.2. VI. Be Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).....	107
6.1.3. VII. Be Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).....	109
6.1.4. VIII. Be Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).....	111
6.1.5. IX. Kalkınma Planı (2007-2013).....	112
6.2. Tarım Stratejisi Belgesi.....	114
6.3. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi .....	114
6.4. Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü'nün Toplumsal Cinsiyet E itli i Ulusal Eylem Planı.....	115
6.5. Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı .....	116

<b>YEDİNCİ BÖLÜM</b> .....	119
<b>7. KIRSAL ALANDA KADININ EKONOMİK AÇIDAN GÜÇLENDİRİLMESİNE YÖNELİK YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR</b> ..	121
7.1. Ba ğbakanlık Devlet Planlama Te ğkilatı Müste ğarlı ğının Çalı ğmaları .....	121
7.2. Ba ğbakanlık Güneydo ğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma dairesi Ba ğkanlı ğının Çalı ğmaları.....	121
7.3. Ba ğbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlü ğünün Çalı ğmaları .....	123
7.4. Ba ğbakanlık Sosyal Yardımla ğma ve Dayanı ğma Genel Müdürlü ğünün Çalı ğmaları .....	125
7.5. Tarım ve Köyi ğleri Bakanlı ğının Çalı ğmaları.....	125
7.6. Milli E ğitim Bakanlı ğının Çalı ğmaları .....	127
7.7. Çalı ğma ve Sosyal Güvenlik Bakanlı ğının Çalı ğmaları .....	128
7.8. Türkiye ğ Kurumu Genel Müdürlü ğünün Çalı ğmaları.....	128
7.9. Küçük ve Orta Ölçekli İletmeleri Geli ğtirme ve Destekleme dairesi Ba ğkanlı ğının Çalı ğmaları.....	129
7.10. Türkiye Odalar ve Borsalar Birli ğinin Çalı ğmaları .....	130
7.11. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun Çalı ğmaları.....	131
7.12. Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Çalı ğmaları .....	131
7.13. Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derne ğinin Çalı ğmaları.....	131
7.14. Türkiye Halk Bankası'nın Çalı ğmaları.....	132
7.15. Garanti Bankası'nın Çalı ğmaları .....	132
<b>SEKİZİNCİ BÖLÜM</b> .....	133
<b>8. TARTI ğMA VE SONUÇ</b> .....	135
8.1. Kadınların Toprak Mülkiyetine Yetersiz Eri ğimi Açısından .....	136
8.2. E ğitim Açısından .....	139
8.3. Finansal Hizmetler Açısından.....	140
8.4. Piyasa Bilgi Sistemleri Açısından .....	143
8.5. İletme Depolama ve Nakliye Hizmetleri Açısından .....	144

8.6. Altyapı Hizmetleri Açısından .....	144
8.7. Ürün Standardı Açısından .....	145
8.8. Ev çi Üretim Faaliyetleri Açısından.....	146
8.9. Ücretli Çalı ma Açısından .....	147
8.10. Örgütlenme Açısından .....	148
8.11. Sosyal Güvenlik Açısından .....	150
8.12. Temel Çıkarım: Politikaların Olu turulması Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Yakla ımı .....	151
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>153</b>

## KISALTMALAR

<b>Kısaltmalar</b>	<b>Açıklaması</b>
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
A S	Avrupa İstihdam Stratejisi
BM	Birleşmiş Milletler
BOO	Brüt Okullaşma Oranı
BRAC	Bangladesh Rural Advancement Committee (Bangladeş Kırsal İlerleme Komitesi)
BRDB	Bangladesh Rural Development Board (Bangladeş Kırsal Kalkınma Kurulu)
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
DS	Devlet Suçları Genel Müdürlüğü
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBK	Et ve Balık Kurumu
GAD	Gender and Development (Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma)
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GSMH	Gayri Saf Milli Hasıla
GSY H	Gayri Saf Yurtiçi Hasıla

HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
ICA	International Co-operative Alliance (Uluslararası Kooperatifler Birliği)
GSA	İstanbul Gübre Sanayi
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance (Katılım Öncesi Yardım Aracı)
IPARD	Instrument for Pre-accession Assistance for Rural Development (Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni)
ISIC.REV.1	International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev.1 (Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması, Revize.1)
KUR	Türkiye Kurumu Genel Müdürlü ü
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
K GEM	Kadın Geliştirme Merkezleri
K T	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü
KOB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Dairesi Başkanlığı
NACE.REV.1	General Industrial Classification of Economic Activities within the European Communities, Rev.1 (Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması, Revize 1)
NOO	Net Okullaşma Oranı

ORÜS	Orman Ürünleri Sanayi
OTP	Ortak Tarım Politikası
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
SET P	Sertifikalı Tarım Ürünleri Projesi
SÜRKAL	Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derne ği
SYDGM	Sosyal Yardımla ma ve Dayanı ma Genel Müdürlü ğü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEDGEM	Te klilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlü ğü
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İletmeleri Genel Müdürlü ğü
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
T GEM	Tarım İletmeleri Genel Müdürlü ğü
TKV	Türkiye Kalkınma Vakfı
TKB	Tarım ve Köyi İleri Bakanlığı
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Ara tırması
TSKB	Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri
T FA	Türkiye İker Fabrikaları
TÜGSA	Türkiye Gübre Sanayii
TÜ K	Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	Türkiye Zirai Donanım Kurumu
UKKS	Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
WB	World Bank (Dünya Bankası)
WID	Women in Development (Kalkınmada Kadın)

## EK LLER

<b>ekil</b>	<b>Sayfa</b>
ekil 2.1 Türkiye'nin dı ticaret hacmi ihracat ve ithalat miktarları.	28
ekil 3.1 letme büyüklü üne göre i letme sayısı .....	52
ekil 3.2 letmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları .....	53
ekil 4.1 Tarım sektöründe istihdam edilenlerin cinsiyete göre i teki durumu .....	79
ekil 4.2 gücüne dahil olmayanların cinsiyete göre i gücüne dahil olmama nedenleri .....	80



## TABLolar

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1 GSMH'nin sektörel dağılımı .....	16
Tablo 2.2 Kentsel ve kırsal nüfus .....	17
Tablo 2.3 İstihdamın sektörel dağılımı .....	18
Tablo 2.4 Kırsal alanda istihdamda hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sektörlerinin payları .....	20
Tablo 2.5 Kırsal alanda nüfus ve sektörlerle göre istihdam miktarı (bin) ve endeksi (1989=100).....	22
Tablo 2.6 Kırsal alanda toplam kadın istihdamı içinde hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sektörlerindeki istihdam payları ...	25
Tablo 2.7 Kırsal alanda kadın nüfusu ve sektörlerle göre kadın istihdamı miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) .....	26
Tablo 2.8 Türkiye'nin dış ticaret miktarı (milyon \$), endeksi (1980=100) ve tarımın dış ticaretteki payı.....	30
Tablo 3.1 Tarımsal K T'lerin özelleştirilmesi .....	48
Tablo 3.2 Tarım arazilerinin kullanımına göre dağılımı .....	50
Tablo 3.3 İletme sayıları ve işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları.....	51
Tablo 3.4 Kırsal kesim işletmelerinin uzmanlaşma durumu (%) ...	54
Tablo 3.5 Karasaban, traktör ve biçerdöver sayıları .....	55
Tablo 3.6 Gübre tüketimi (bitki besin maddesi-ton) .....	56
Tablo 3.7 Yıllara göre telefonu olan köy ve baskül yerleşim sayısı ..	58
Tablo 3.8 Köy yolları uzunlukları (km) .....	59
Tablo 3.9 Köy içme suları envanteri .....	60

Tablo 4.1 Okuryazar olmayanların ehir-köy nüfusuna oranları ....	63
Tablo 4.2 İköretim.....	64
Tablo 4.3 Lise.....	65
Tablo 4.4 Kazancın kullanımına ili kin karar ve kazancın hane halkı harcamalarına katkısı .....	66
Tablo 4.5 Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ve iddete ili kin tutumları .....	67
Tablo 4.6 Çalı an kadının çocuk bakımı .....	69
Tablo 4.7 Dayanıklı tüketim mallarına sahibiyet.....	70
Tablo 4.8 Kırsal alanda ya ayan kadınların yıllara göre i gücü durumu .....	73
Tablo 4.9 Tarım sektöründe istihdam edilen kadınların yıllara göre i teki durumu.....	77
Tablo 4.10 Kırsal alanda i gücünde bulunan kadınların e itim durumu .....	82
Tablo 4.11 Esas i inden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kurulu una kayıtlı olmayanların cinsiyete göre durumları.....	85



G R



## G R

Tarım sektörü stratejik önemi nedeniyle II. Dünya Sava ı sonrasında dünya ticaretinde görülen serbestle me e ilimlerinin dı nda kalmı tır. Ancak geli mi Batı ölkelerinde tarım ürünlerine yönelik desteklerin önemli boyutlara ulaşmasının ve 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle destekleme maliyetlerinin a ırı ölçüde yükselmesi sektöre yönelik korumacı tutumların de i mesine yol açmı tır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında gerçekleştirilen çok taraflı ticaret görüşmelerinin sekizincisi olan Uruguay Turu sonunda imzalanan Tarım Anlaşması dünya tarım ticaretinde yeni bir dönemin açılmasına neden olmu tur. Uluslararası platformda yaşanan bu gelişmeler Türkiye'de uygulanan tarım politikalarını büyük ölçüde etkilemiştir. 1980'li yıllarla birlikte ithal ikameci büyüme stratejisi yerine dışa açık büyüme stratejisi benimsenmiş, tarıma yönelik destekler azaltılmıştır.

Ölkemizde kadın istihdamında tarım sektörü önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle tarımsal istihdam düzeyini ve biçimlerini büyük ölçüde etkilemekte olan tarım sektöründe yaşanan dönüşüm sürecinin toplumsal cinsiyetle ilgili perspektif ile analiz edilmesi, kırsal alandaki kadın için olumlu ve olumsuz yönlerinin saptanması ve buna göre stratejiler geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte, ülkemizin 1985 yılında taraf olduğu Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) ile taraf devletlerin kırsal alanda yaşayan kadınların karıla tıkları özel sorunları dikkate alacakları ve erkeklerle kadınlar arasında eşitlik sağlamak üzere, kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmaları ve bu gelişmelerden yararlanmaları için kırsal alanda yaşayan kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmeye yönelik her türlü tedbiri alacakları belirtilmiştir. Ayrıca, 4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Pekin'de 189 ülkeden temsilcilerin katılımıyla gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen ve ülkemizce de hiç çekince konmaksızın onaylanan Pekin Eylem Platformu'nda gelişmekte olan, hatta ulusal göstergeleri gelişmeyi artıran ülkelerde kırsal kesim kadınlarının çoğunun ekonomik azgelişmişlik ve sosyal marjinalleşme koşullarında yaşamaya devam ettikleri ve kırsal alanlarda yaşayan kadınların kötü durumuna ve bu bölgelerdeki kalkınma durgunluğuna özel bir dikkat gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, tarımsal üre-

tim süreçlerindeki de ğerimin kırsal alanda kadın istihdamına etkilerinin incelenmesi bu çalışmada, konuya ilişkin olarak daha önce yapılmış bir çalışmanın olmaması nedeniyle kadınların ekonomik yaşamdaki yerini güçlendirmeyi; hak, fırsat ve imkanlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamayı amaçlayan ve bu alanda somut çalışmalar yürüten Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün (KSGM) faaliyet alanına katkı sağlayacaktır.

Kırsal alanda yaşayan kadınları konu alan çalışmanın birinci bölümünde konuya ilişkin temel kavramlara yer verilirken, ikinci bölümde tarım alanındaki temel ekonomik göstergelere genel bir bakış yapılmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye'de 1980 sonrası gerçekleşen tarımsal dönüşüm sürecine, tarım politikaları, tarımsal yapı ve kırsal alanda altyapı hizmetleri açısından yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünü oluşturan kırsal alan ve kadın konusu çerçevesinde, kırsal alanda kadının çalışmaya amındaki yeri ve kadının kırsal kesimdeki sosyo-kültürel konumu alt başlıklarına değinilmiştir. Beşinci ve altıncı bölümlerde ise Türkiye'nin kırsal alandaki kadın konusunda uluslararası yükümlülükleri ve ulusal mevzuat ile kırsal alanda kadına yönelik temel plan ve politikalar ayrı ayrı incelenmiştir. Kırsal alanda kadınlara yönelik olarak yürütülen çalışmalar, kurum/kuruluş bazında yedinci bölümde ele alınmıştır. Konu ile ilgili değerlendirmelerin de yer aldığı söz konusu bölümleri, genel değerlendirilmenin yapıldığı ve önerilerin geliştirildiği tartışma ve sonuç bölümü izlemektedir.

Tarımsal üretim süreçlerindeki de ğerimin kırsal alanda kadın istihdamına etkilerini ortaya koymak ve çözüme yönelik öneriler getirmek amacıyla yapılan bu çalışmada, yerli ve yabancı literatür taraması yapıldıktan sonra elde edilen veriler değerlendirilerek ve yorumlanarak konuya ilişkin analitik çözümlenmelerde bulunulmuştur. Çalışmada esas olarak 1980-2008 yılları arasındaki verilerin kullanılmasına planlanmıştır. Ancak, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Hanehalkı Gücü Anketi 1988 yılı Ekim ayından itibaren düzenli olarak uygulanmaya başlandıktan sonra söz konusu veriler 1989 yılından itibaren ele alınmıştır. TÜİK Veritabanı'nın yanı sıra 2008 yılı Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA-2008) verilerinden de yararlanılmıştır. TNSA-2008, ilk üçü 1993, 1998 ve 2003 yıllarında yapılmış olan Nüfus ve Sağlık Araştırmaları'nın

(Demographic and Health Surveys-DHS) dördüncüsüdür. 10.525 hanehalkı ve 15-49 ya ları arası 7.405 evlenmi kadın görü mesini kapsayan Ara tırma ulusal düzeyde temsiliyete sahiptir. Gelirin kullanımına ili kin veriler TNSA-2008'de yer almadı ndan bu konu ba lı ında TNSA-2003 sonuçları kullanılmı tır. TNSA-2003, 10.836 hanehalkı ve 15-49 ya ları arası 8.075 evlenmi kadın görü mesini kapsamakta olup ulusal düzeyde temsiliyete sahiptir.

Çalı mada kullanılan bir di er ara tırma KSGM tarafından gerçekte ti-rilen Türkiye'de Kadına Yönelik Aile çi iddet Ara tırması'dır. Ara tırma kapsamında, ülke geneli, kent/kır, 12 bölge ve 5 bölge düzeyinde tah-min vermeyi sa layacak ekilde 30 tabakaya ayrılmı tır. Ara tırmanın hedeflenen örneklem büyüklü ü olan 24.048 hane, 12 bölgeye yakla ık olarak e it da ıtılmı tır. 12 bölgeden biri olan stanbul bölgesi hariç, di-er bölgelerde yakla ık %75'e %25 oranında kent ve kır tabakalarına da ılım yapılmı tır. Ara tırmada nüfusu 10.000 ve üzeri yerle im yerleri kent, 10.000'den az nüfuslu yerle im yerleri ise kır tabakalarını olu tur-maktadır. 18.144 hanehalkı kent tabakalarından, 5.904 hanehalkı ise kır tabakalarından seçilmi tir.





B R N C BÖLÜM



## 1. KONUYA L K N TEMEL KAVRAMLAR

### 1.1. Kırsal Alan

Ba bakanlık Devlet Planlama Te kilatı VIII. Be Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel htisas Komisyonu Raporu'nda, yalın bir ifade ile kentsel yerle meler dı ında kalan yerler olarak tanımlanan kırsal alan kavramının birtakım belirleyici özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler u ekilde sıralanabilir:

- Ya am ortamı ve ekonomik aktiviteler önemli ölçüde do al üretim kaynaklarının kullanım ve de erlendirilmesine ba lıdır.
- Ekonomik, toplumsal ve kültürel geli me süreci görel olarak ya va tır.
- Teknolojik geli menin ya ama ve üretime yansımaları kente kıyasla gecikmeli olarak gerçekleşmektedir.
- Gelenek ve göreneklerin ya am biçimini ve kurallarını etkileme gücü fazladır.
- Tüketim kalıpları görece gelenekseldir.
- nsan ili kilerinde yüz yüzelik yaygındır (Devlet Planlama Te kilatı [DPT], 2000 b).

### 1.2. Kırsal Toplum

Kırsal alanda yerle mi , kendilerine özgü sosyal, ekonomik, kültürel özellikleri ve e ilimleri olan, gündelik gereksinimlerini birbirlerine ba lı bir ili kiler sistemi ile gidermeye çalı an ve büyük ölçüde kendi kendine yeterli insan toplulu udur (Gülçubuk, 1997 b).

### 1.3. Tarım Politikası

Devletin tarımla u ra anların gelirlerini korumak veya artırmak, halkın gıda güvencesini sa lamak, kırsal kesimde ya am düzeyini yükseltmek ve gelir da ılımındaki dengesizli i gidermek amaçlarıyla tarımsal ürünlerin fiyatlarını, üretim hacimlerini, ekili alanlarını, tüketimini ve bu malların ithalat ve ihracatını belirlemek ya da düzenlemek için izledi i politikalarıdır (Seyido lu, 1999).

#### 1.4. Üretim Faaliyetleri

Aynı ya da nakdi ücret karlılığı yapılanlardır. Değişim de eri taryan pazara yönelik iler ve kullanım de eri taryan geçimlik üretim, bu kapsamda de erlendirilir (Fazlıo lu, 2003). Kırsal alanda ya ayan kadınların yürüttü ü üretim faaliyetleri; çiftçilik, ücretli tarım i çili i, ücretsiz aile i çili i ve tarım dı ı sektörlerde ücret karlılığı çalı ma olarak sıralanabilir.

#### 1.5. Yeniden Üretim Faaliyetleri

Kaynakların, zaman ve eme i de içine alan bir süreçle piyasada alınıp satılmayan mal ve hizmetlere dönü türülmesidir. Friedrich Engels'in üretken (de er yaratan) i ile çalı ma yetene ini yeniden yaratmayı amaçlayan i arasında yaptı ı ayırmadan sonra, Marksist feminizmde ev içi eme i ifade etmek amacıyla kullanılmı tır (Marshall, 1999).

Neoklasik iktisada göre, mübadele yaratmayan dolayısı ile para kazandırmayan bu tür üretim sadece bireysel tercihlere göre tahsis edilen zaman anlamına gelmektedir (Ya cıo lu Çelikol, 2006).

#### 1.6. Kalkınma

Ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıların de i erek insan ya amının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve toplumun refahının giderek artmasıdır (Anonim, 1986). Kadınların kalkınma sürecindeki ve üretim sistemindeki rolü, 1970'li yıllara kadar göz önüne alınmamı tır. Ester Boserup, 1970 yılında yayınlanan "Women's Role in Economic Development" adlı kitabıyla kadınların kalkınmadaki rolüne dikkat çekmi tir (Kantar ve Budak 2001: 105-110). Birle mi Milletler'in (BM) 1975-1985 yıllarını "BM Kadın On Yılı" olarak ilan etmesinden sonra da, kadını ele alan çalı malar yo unluk kazanmı tır.

Dünyada kalkınma stratejilerinin kadınlarla ili kilendirilmesinde, iki ana yakla ım söz konusu olmu tur. Bunlar, Kalkınmada Kadın (Women in Development-WID) ile Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (Gender and Development-GAD) yakla ımlarıdır.

Kalkınmada Kadın Yakla ımı ile kadınların yalnızca üretimdeki rolleri ön plana çıkarılmı , yeniden üretim sürecindeki sorumlulukları ve bunun için sarf ettikleri zamanın toplumsal kalkınmaya etkileri göz ardı edilm -

tir. Bu kapsamda getirdi i önerilerle kadınların i yükünü artırdı ı, erkeklerle kadınlar arasındaki toplumsal ve ekonomik farkın arasını daha da açarak kadınlara yönelik e itsizlikleri azaltmak yerine fazlala tırmakta oldu u yönünde ele tirilere maruz kalmı tır (Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü [KSGM], 1999).

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yakla ımı'nda kadınların ve erkeklerin toplumsal rolleri ve ihtiyaçları analiz edilerek, kadınların güçlenmesi için gerekli ko ullar saptanıp, bu do rultuda kalkınmaya katılımlarının sa lanması amaçlanır. Bu bakı açısına göre, kadın eme inin görünmezli i, e itim, kredi, kendine güven gibi konuların yanı sıra kadınların toplumdaki dezavantajlı konumlarına yol açan yapılar ve süreçler üzerine de yo unla ılması, toplumsal cinsiyetin di er hiyerar i biçimlerine nasıl eklendi inin de erlendirilmesi gereklidir (KSGM, 1999).

### **1.7. Kırsal Kalkınma**

Kırsal kalkınma; kırsal alanda ya ayan ve geçimini tarım sektöründen veya benzer kırsal mesleklerden sa layan birey ve toplulukların, insanca ya am ko ullarına kavu turulması amacıyla onlarda önce bir gereksinme duygusu yaratma, sonra da bu duygu yönünde çaba harcamaları için onlara maddi ve manevi açıdan tüm yardımların yapılması ile demokratik yoldan bu toplumların kalkınmalarını sa lama sava ıdır (Yıldırak,1983: 6-18). Kırsal toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik yön den geli tirilmesi yoluyla kent kır arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması ve kırsal nüfusun ülkenin refahından yerinde kalkınarak pay alması, kırsal kalkınma politikalarının hedefleridir. Büyüme, istihdam, yoksulluk, cinsiyet e itli i, örgütlenme, sosyal güvenlik, kırsal sanayi, tarım ve toprak reformu, kurumsal yapılanma, tarımsal yayım, fnans ve altyapı hizmetleri gibi birçok konu, kırsal kalkınma kapsamında de erlendirilmektedir.

Kalkınmada insan faktörünün önemi, katılımcılık kavramını ön plana çıkarmı tır. Kırsal katılım, kırsal toplumu olu turan ki i ve grupların kendilerini ilgilendiren kalkınma program ve projelerine ili kin karar alma ve uygulama süreçlerinde etkin bir biçimde yer almalarını ve bu çalı maların sonuçlarından yararlanmalarını ifade eder (Gülçubuk, 1997 a).

Türkiye'de kırsal alanda nüfusun %50,2'sini ve istihdamın %34,5'ini kadınlar oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2009 b, c). Dolayısıyla, kalkınma çalışmaları yürütülürken tüm toplumsal ilgisizlik biçimlerini belirleyen cinsiyet faktörünün dikkate alınmaması, kadının güçlenmesinin önünde bir engel olmanın yanı sıra söz konusu çalışmaların başarısızlığı anlamına da gelmektedir.

Kalkınma çalışmalarının önemli bir ayağını, ülkesel, bölgesel ve sektörel düzeyde üretilen politika, plan ve stratejiler ile belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye yönelik projeler oluşturmaktadır.

Türkiye'de uygulanmakta olan kırsal kalkınma projeleri, kadınlara yaklaşımları açısından 4 grupta ele alınabilir (Ertürk, 1996: 341-356). Bunlar:

- Cinsiyet Bakı Açısı Olmayan Projeler: Tamamen yukarıdan aşağıya uygulanan projelerdir ve merkezden yönetilen bu tip projeler sadece Türkiye'de değil, bütün üçüncü dünya ülkelerinde yaygın olarak uygulanmaktadır. Ekonomik gelişme modeli hedeflenerek, altyapı ve kaynak tabanının zayıf olduğu alanlarda uygulanmaktadır.
- Kadın Bileşeni Olan Projeler: Bu modelde, kadınlar özel hedef grup olarak ele alınmakta ve kadına özgü olduğu kabul edilen alanlarda, yeniden üretim faaliyetleri ile tanımlanmaktadır. Okuryazarlık, ev ekonomisi, çocuk bakımı, aile planlaması, el sanatları kursları bu tip projeler kapsamında yoğun olarak yürütülen faaliyetlerdir.
- Özel Kadın Projeleri: Bu projeler, birçok üçüncü dünya ülkesi tarafından uygulanmaktadır. Uzun süre ihmal edilen kırsal alanlara destek sağlanması bakımından faydalı olmakla birlikte, bütçelerinin yeterli olmaması ve mevcut cinsiyet hiyerarşisine cevap verememeleri açısından bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir.
- Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri: Bu model, kadınların kalkınmaya uzun dönemde ve sürdürülebilir bir biçimde katılması için önemli potansiyele sahiptir. Katılımcıların bilinç düzeyi ile devletin ve maddi destek veren kuruluşların politik tercihleri projelerin amacına ulaşmasında temel etkenlerdir.

K NC BÖLÜM





## 2. TARIM ALANINDAKİ TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER

### 2.1. Gayrı Saf Milli Hasıla

Sektörlerin milli gelire katkıları, ülkelerin ekonomik yapılarına göre farklılık göstermekte ve genellikle gelişmekte olan ülkelerde tarımın gayrı saf milli hasıladaki (GSMH) payı diğer sektörlerle göre daha yüksek olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarında tarım a ırlıklı bir ekonomik yapıya sahipti. Nitekim, 1950'li yıllara kadar tarım sektörünün GSMH içindeki payı %40 düzeylerinde seyretmiştir. Daha sonraki yıllarda, özellikle planlı kalkınma dönemlerinde yatırımların sanayi sektörüne yönelmesi sonucunda, tarımın payında azalmalar olmuştur. Tarım sektörü sabit fiyatlarla GSMH'nin 1960 yılında %37,5'ini, 1970 yılında %30,7'sini oluşturmuştur (TÜİK, 2009 d). Tablo 2.1'de yer alan TÜİK'in GSMH'nin sektörel dağılımı verilerine göre, 1980'li yıllarla birlikte tarım sektörünün payı ilk defa %20'nin altına düşmüştür, 2006 yılında ise %11,1 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılından itibaren GSMH hesaplanmamıştır. Bununla birlikte tarım, gayrı saf yurtiçi hasılanın 2007 yılında %9,2'sini 2008 yılında ise %9,3'ünü oluşturmuştur. Türkiye'de tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalması, sanayi ve hizmetler sektörlerinde görülen ilerlemenin yanı sıra tarım sektöründe gereken verimlilik düzeyine ulaşamaması ve üretimin potansiyel düzeyinin altında gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 2.1: GSMH'nin sektörel dağılımı (TÜİK, 2009 b)

Yıllar	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
1980	24,2	20,5	55,3
1985	19,4	23,6	57,0
1990	16,3	25,8	57,9
1995	14,4	27,7	57,9
2000	13,1	27,9	59,0
2001	13,7	28,5	57,8
2002	13,6	28,8	57,6
2003	12,5	29,3	58,2
2004	11,6	29,2	59,2
2005	11,4	28,9	59,7
2006	11,1	29,3	59,6

## 2.2. Nüfus ve istihdam

Tarım, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasında önemli roller yüklenmiş bir sektördür. Ancak, 1980'li yıllardan itibaren, destekleme politikalarının tasfiyesi, özelleştirme ve dışa açılma temelinde gelişen liberalleşme eğilimlerinin ve ekonomik gelişmeyle sanayi sektörüne ağırlık verilmesinin etkisiyle tarımın ekonomi içindeki ağırlığı nispi bir düşüş göstermiştir.

Nüfusun, bütün sektörler için iş gücü arzı kaynağını oluşturması nedeniyle ekonomi ile arasında önemli bir bağ bulunmaktadır.

Tablo 2.2: Kentsel ve kırsal nüfus (TÜ K 2000, 2009 c)

Yıllar	Toplam	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Kentsel Nüfus Oranı (%)	Kırsal Nüfus Oranı (%)
1980	44.736.957	19.654.007	25.091.950	43,9	56,1
1990	56.473.035	33.326.351	23.146.684	59,1	40,9
2000	67.803.927	44.006.184	23.797.743	64,9	35,1
2007	70.586.256	49.747.859	20.838.397	70,5	29,5
2008	71.517.100	53.611.723	17.905.377	74,9	25,1

Tablo 2.2’de, 1980 yılında yapılan nüfus sayımından günümüze kadar kırsal ve kentsel nüfusun gelişimi gösterilmiştir. 1980 yılında, yaklaşık 45 milyon olan ülke nüfusu, zaman içinde hızla artarak, 2008 yılında 71,5 milyona ulaşmıştır. Kırsal nüfus, 1980 sayımında ülke nüfusunun %56’sını oluştururken, 2000 yılında bu oran %35’e, 2008 yılında ise %25’e düşmüştür.

Tarımın toplam istihdam içindeki payında da benzer bir durum, Tablo 2.3’te kendini göstermektedir. 1980-2008 yılları arasında Türkiye genelinde istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde, tarımın istihdam içindeki payında %30,5 oranında düşüş oldu u görülmektedir. Bununla birlikte, %23,67 oranı ile tarım sektörü hala ülke istihdamının önemli bir bölümünü kapsamaktadır.

Tablo 2.3: İstihdamın sektörel dağılımı<sup>1</sup> (Tarım ve Köyi İşleri Bakanlığı [TKB] 2009 b, TÜİK 2009 b)

Yıllar	Toplam İstihdam (Bin)	Tarım Sektöründe İstihdam (Bin)	Toplam İstihdamda Tarımın Payı (%)
1980 <sup>2</sup>	16.523	8.960	54,23
1985	17.547	8.837	50,36
1990	19.323	9.233	47,78
1995	20.394	9.538	46,77
2000	21.580	7.769	36,00
2001	21.524	8.089	37,58
2002	21.354	7.458	34,92
2003	21.147	7.165	33,88
2004	21.791	7.400	33,96
2005	22.046	6.493	29,45
2006	22.330	6.088	27,26
2007	20.738	4.867	23,47
2008	21.194	5.016	23,67

Tarım sektöründe istihdamın payı ile ekonomik gelişme düzeyi arasındaki ilişkinin ters yönde olduğunu kabul edilmesi nedeniyle, Türkiye’de tarım istihdamında yaşanan düşüş, olumsuz bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın, iş gücünün tarımsal üretim sürecinin dışında çıkmasının bir gelişme göstergesi olarak kabul edilebilmesi, büyük ölçüde ülke ekonomisinin tarımdışı sektörlerde yeni istihdam olanakları yaratılmasına bağlıdır (Ahinöz, vd. 2005).

1988-2008 arasında geçen 20 yıllık dönemde, çalışmaya istihdamdaki nüfus 33.746.000’den 50.772.000’e çıkmıştır, buna karşın istihdam edilen kişi sayısındaki artış 3.439.000 olarak gerçekleşmiştir. Bu, Türkiye ekonomisinin yeterli istihdam yaratamadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte tarımda nüfus ve istihdamın yüksek olmasına karşın, GSMH içindeki payının düşmesi sektörde kişi başına düşen gelirin azaldığını ve gizli işsizliğin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan tarım sek-

- 1 1995 yılına kadar 12+ yaşa, 1995 yılından itibaren 15+ yaşa ilişkin veriler kullanılmıştır. 2007-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.
- 2 1980-1995 yılları arasındaki veriler Tarım ve Köyi İşleri Bakanlığı web sayfasından elde edilmiştir (<http://sgb.tarim.gov.tr/>).

törü kırsal alanda, nüfusu barındırması ve istihdam etmesi yoluyla bir sosyal denge görevi de üstlenmektedir (Tuna, 1993). Bu noktada, yeni bir ayrıma gidip, kırsal kesimde özellikle kadınlar için çalı ma hayatında tarımın yerini de de erlendirmek gerekmektedir.

Kırsal alanda istihdamda hizmet, tarım, sanayi ve in aat sektörlerinin paylarının yer aldığı Tablo 2.4'te, toplam istihdam içinde en büyük payın tarım sektöründe olduğu görülmektedir. Tarım sektörü, istihdam içinde sahip olduğu ortalama %71 pay ile 1989-2008 yılları arasında kırsal alanda istihdam yapısını belirleyen temel sektör olmu tur. Aynı dönemde tarımı, ortalama %18 oranıyla hizmetler, %7 oranıyla sanayi ve %3 oranıyla in aat sektörleri izlemektedir.

Tablo 2.4: Kırsal alanda istihdamda hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sektörlerinin payları<sup>3</sup>  
(TÜİK, 2009 b)

Yıllar	Toplam İstihdam Çindeki Payları (%)			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
<b>ISIC.REV.1</b>				
1989	76,1	6,0	3,2	14,7
1990	76,8	5,5	2,7	15,0
1991	78,8	5,8	2,8	12,7
1992	76,0	6,1	3,1	14,8
1993	75,6	5,5	3,9	15,0
1994	76,5	6,2	3,4	13,9
1995	77,1	6,0	3,2	13,6
1996	76,0	6,4	3,2	14,3
1997	75,4	6,6	3,5	14,5
1998	75,7	6,4	2,9	15,0
1999	73,0	7,4	3,8	15,8
<b>NACE.REV.1</b>				
2000	70,2	7,5	4,7	17,6
2001	72,7	6,9	2,9	17,4
2002	68,1	8,7	2,4	20,8
2003	67,8	7,4	2,9	21,9
2004	67,5	7,9	3,1	21,5
2005	61,4	9,2	3,6	25,8
2006	59,1	10,1	3,9	26,5
2007	61,2	9,1	3,8	25,9
2008	60,8	9,7	4,1	25,4

3 2007-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

1989-2000 yılları arasında, sektörel bazda kırsal alanda istihdam de-  
erleri ve endeksleri, Tablo 2.5'te gösterilmektedir. Buna göre, tarım  
sektörü istihdam endeksinde, 1989-1999 yılları arasında, genel olarak  
büyük bir de i im gözlenmemektedir. 2000 yılından itibaren ise, endeks  
dü me trendi göstermi ve 2008 yılında hemen hemen yarı de erine  
dü mü tür (%52,8). Kırsal istihdamı olu turan di er sektörlerde ise, ta-  
rımdan farklı olarak söz konusu dönem boyunca az da olsa dalgalanma-  
lar gerçekleşti mi tir. Buna kar ın, bu sektörlerin kırsal istihdamdaki dü ük  
payları nedeniyle toplam endeks, tarım endeksine paralel olarak dü ü  
göstermi tir.



Tablo 2.5: Kırsal alanda nüfus ve sektörlerle göre istihdam miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (TÜİK 2000, 2009 b)

Yıllar	Kırsal Alanda Nüfus	Tarım		Sanayi		n saat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
<b>ISIC.REV.1</b>											
1989	-	8.269	100,0	648	100,0	344	100	1.599	100,0	10.862	100,0
1990	23.146.684	8.308	100,5	594	91,7	296	86,0	1.625	101,6	10.823	99,6
1991	-	8.858	107,1	647	99,8	309	89,8	1.426	89,2	11.241	103,5
1992	-	8.267	99,9	666	102,8	342	99,4	1.607	100,5	10.882	100,2
1993	-	7.516	90,9	544	83,9	388	112,8	1.499	93,7	9.948	91,6
1994	-	8.321	100,6	677	104,5	365	106,1	1.508	94,3	10.872	100,1
1995	-	8.635	104,4	672	103,7	362	105,2	1.523	95,2	11.194	103,1
1996	-	8.752	105,8	736	113,6	373	108,4	1.648	103,0	11.510	105,9
1997	-	8.381	101,4	735	113,4	387	112,5	1.612	100,8	11.116	102,3
1998	-	8.580	103,8	727	112,2	327	95,0	1.703	106,5	11.339	104,4
1999	-	8.307	100,5	840	129,6	429	124,7	1.793	112,1	11.371	104,7

Tablo 2.5 Devamı: Kırsal alanda nüfus ve sektörlerle göre istihdam miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (TÜK 2000, 2009 b)

Yıllar	Kırsal Alanda Nüfus	Tarım		Sanayi		n aat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
<b>NACE.REV.1</b>											
2000	23.797.743	7.350	88,9	783	120,8	497	144,5	1.847	115,5	10.477	96,5
2001	-	7.605	91,9	721	111,3	300	87,2	1.823	114,0	10.449	96,2
2002	-	6.973	84,3	888	137,0	250	72,7	2.132	133,3	10.243	94,3
2003	-	6.687	80,8	728	112,3	282	81,9	2.163	135,3	9.860	90,8
2004	-	6.716	81,2	783	120,8	306	88,9	2.142	133,9	9.948	91,6
2005	-	5.820	70,4	873	134,7	338	98,3	2.449	153,2	9.480	87,3
2006	-	5.466	66,1	930	143,5	359	104,4	2.494	155,9	9.249	85,2
2007	20.838.397	4.269	51,6	632	97,5	262	76,2	1.809	113,1	6.973	64,2
2008	17.905.377	4.369	52,8	696	107,4	294	85,5	1.825	114,1	7.184	66,1

2008 yılı TÜİK verilerine göre, kadın istihdamının ülke genelinde %42'si, kırsal alanda ise %84'ü tarım sektöründe yer almaktadır. Tablo 2.6'da da görüldüğü gibi, 1989-2008 yılları arasında, kırsal alanda çalışan kadınların tamamına yakını, tarımda istihdam edilmiştir. Tarımdan sonra ikinci sırada gelen hizmet sektörü, en yüksek olarak gerçekleştiği 2006 yılında, kırsal alanda kadın istihdamının ancak %11,40'ını oluşturabilmiştir. Bu nedenle, Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının ve bu politikadaki değişimlerin kadın istihdamı üzerinde oldukça önemli etkileri bulunmaktadır.

1989-2000 yılları arasında, sektörel bazda kırsal alanda kadın istihdam değişimleri ve endeksleri, Tablo 2.7'de gösterilmektedir. Buna göre, tarım sektörü istihdam endeksinde, 1989-1999 yılları arasında, dalgalanmalar gerçekleşmiştir. 2000 yılından itibaren ise kırsal alanda kadın istihdamı endeksi, kırsal alanda genel istihdama benzer şekilde, genel olarak düme trendi göstermiş ve 2008 yılında hemen hemen yarı değerine düşmüştür (%54,9). Kırsal alanda kadın istihdamını oluşturan diğer sektörlerde de, dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Ancak, söz konusu sektörlerin düşük payları nedeni ile bu dalgalanmaların toplam kadın istihdamı endeksi üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır. Genel kırsal istihdamda da benzer durum söz konusu olmakla birlikte, kadın istihdamı üzerinde tarım sektörünün etkisi, çok daha baskın durumdadır.

Tarımsal istihdam olanaklarının, tarıma dayalı sanayinin, kadınların mesleki niteliklerinin ve eğitim düzeylerinin yetersiz olması gibi nedenlerle tarım sektöründe toplanan kadın istihdamı, yıllar itibarıyla tarımın ekonomideki payının küçülmesi ile birlikte tehdit altına girmektedir.

Tablo 2.6: Kırsal alanda toplam kadın istihdamı içinde hizmet, tarım, sanayi ve in aat sektörlerindeki istihdam payları (TÜ K, 2009 b)

Yıllar	Toplam Kadın stihdamı çindeki Payları (%)			
	Tarım	Sanayi	n aat	Hizmet
<b>ISIC.REV.1</b>				
1989	93,00	3,00	0,02	3,90
1990	93,90	2,60	0,04	3,50
1991	94,80	2,60	0,00	2,60
1992	92,00	4,50	0,09	3,40
1993	92,40	3,30	0,10	4,20
1994	92,90	3,40	0,07	3,60
1995	94,80	2,40	0,05	2,80
1996	94,30	2,60	0,04	3,00
1997	93,50	3,00	0,07	3,40
1998	93,40	3,00	0,05	3,50
1999	91,60	4,20	0,05	4,20
<b>NACE.REV.1</b>				
2000	89,20	5,40	0,20	5,20
2001	91,20	4,30	0,02	4,50
2002	89,30	5,10	0,02	5,60
2003	89,00	4,00	0,08	6,80
2004	87,70	5,00	0,10	7,30
2005	83,90	6,00	0,20	10,00
2006	82,50	6,00	0,10	11,40
2007	84,80	4,50	0,10	10,50
2008	84,10	4,70	0,10	11,00

Tablo 2.7: Kırsal alanda kadın nüfusu ve sektörlerle göre kadın istihdamı miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (TÜİK 2000, 2009 b)

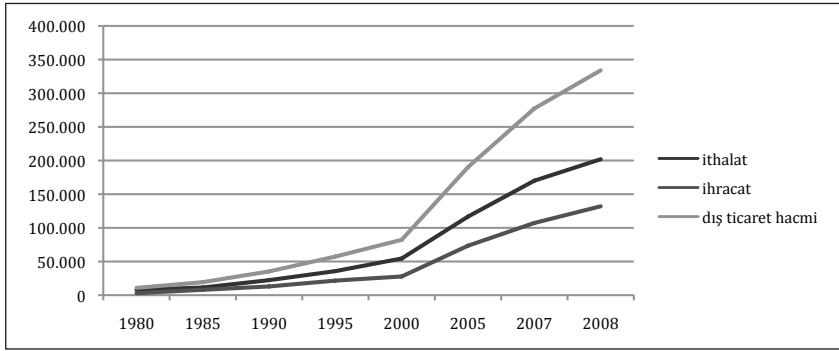
Yıllar	Kırsal Alanda Kadın Nüfusu	Tarım		Sanayi		n aat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
<b>ISIC.REV.1</b>											
1989	-	4.199	100,0	135	100,0	1	100,0	178	100,0	4.515	100,0
1990	11.787.190	4.162	99,1	114	84,4	2	200,0	154	86,5	4.433	98,2
1991	-	4.442	105,8	121	89,6	0	0	120	67,4	4.685	103,8
1992	-	4.011	95,5	196	145,2	4	400,0	149	83,7	4.361	96,6
1993	-	3.198	76,2	114	84,4	4	400,0	145	81,5	3.461	76,7
1994	-	3.944	93,9	146	108,1	3	300,0	154	86,5	4.247	94,0
1995	-	4.117	98,0	103	76,3	2	200,0	122	68,5	4.344	96,2
1996	-	4.232	100,8	118	87,4	2	200,0	133	74,7	4.486	99,4
1997	-	3.783	90,1	122	90,4	3	300,0	138	77,5	4.048	89,7
1998	-	3.979	94,8	129	95,6	2	200,0	150	84,3	4.261	94,4
1999	-	4.001	95,3	182	134,8	2	200,0	181	101,6	4.366	96,7

Tablo 2.7 Devamı: Kırsal alanda kadın nüfusu ve sektörlerle göre kadın istihdamı miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (TÜ K 2000, 2009 b)

Yıllar	Kırsal Alanda Kadın Nüfusu	Tarım		Sanayi		n aat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
<b>NACE.REV.1</b>											
2000	11.878.549	3.328	79,3	202	149,6	6	600,0	195	109,5	3.731	82,6
2001	-	3.552	84,6	168	124,4	1	100,0	175	98,3	3.895	86,3
2002	-	3.443	81,9	197	145,9	1	100,0	215	120,8	3.855	85,4
2003	-	3.232	76,9	147	108,9	3	300,0	247	138,8	3.630	80,4
2004	-	3.018	71,9	172	127,4	4	400,0	249	139,9	3.443	76,3
2005	-	2.663	63,4	189	140,0	5	500,0	319	179,2	3.175	70,3
2006	-	2.557	60,9	185	137,0	4	400,0	352	197,8	3.098	68,6
2007	10.390.849	2.044	48,7	108	80,0	3	300,0	254	142,7	2.409	53,4
2008	8.951.029	2.084	49,6	117	86,7	3	300,0	274	153,9	2.478	54,9

### 2.3. Dış Ticaret

Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen istikrar tedbirlerini takiben, ithal ikameci kalkınma politikaları yerine, dışa açık ekonomi politikalarının benimsenmesiyle dış ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır. Toplam dış ticaret hacmi, 1980 yılında yaklaşık 11 milyar \$ düzeyindeyken, 1990 yılında 35 milyar \$'a, 2000 yılında 82 milyar \$'a, 2008 yılında ise 333 milyar \$'a yükselmiştir. Aynı dönemde ihracat, yaklaşık 3 milyar \$'dan 132 milyar \$'a, ithalat ise yaklaşık 8 milyar \$'dan 201 milyar \$'a çıkmıştır (TÜİK, 2009 d).



ekil 2.1: Türkiye'nin dış ticaret hacmi ihracat ve ithalat miktarları (TÜİK, 2009 d)

Türkiye ekonomisinde yaşanan serbestleşme eğilimi ile birlikte, tarım sektörüne yönelik destekleme politikalarının değişmesi ve dünya piyasalarında tarım ürünleri fiyatlarında meydana gelen düşüş, tarım sektörünün dış ticaretteki konumunu etkilemiştir. 1980'li yılları takiben, tarım ürünlerinin genel ihracat içindeki payı düşerken, genel ithalat içindeki payı hızla artmıştır. Tablo 2.8'de, Türkiye'nin genel ihracatı/ithalatı ve tarım ürünleri ihracatı/ithalatı, 1980 yılına göre endekslenmiştir (1980=100). Genel ihracat endeksi, 2008 yılında 4.537 iken, tarım ürünleri ihracatı endeksi 235,5'te kalmıştır. Bununla birlikte, genel ithalat endeksi ise, 2008 yılında 2.533 iken, tarım ürünleri endeksi 12.533'e yükselmiştir. Tarım ürünlerinde dış ticaret açığı, 2008 yılında yaklaşık 2.5 milyar dolar seviyesine gelmiştir.

Tarım sektörünün genel ihracat içindeki payının oransal olarak dü ü ü, kısmen sanayi ürünleri ihracatındaki artı la açıklanabilir. Ancak, 1980-2008 yılları arasında sektörün ihracat miktarında önemli bir artı görülmemesi, hatta bazı yıllarda dü ü ya anmı olması, ithalattaki hızlı artı da göz önüne alındı ında Türkiye'nin tarımda kendi kendine yeten ülke olma özelli ini yitirdi ini göstermektedir.



Tablo 2.8: Türkiye'nin dış ticaret miktarı (milyon \$), endeksi (1980=100) ve tarımın dış ticaretteki payı (Ay ve Yapar 2005, TÜİK 2009e)<sup>4</sup>

Yıllar	hracat						thalat						1-2
	Genel hracat		Tarım Ürünleri hracatı		Tarımın Genel hracattaki Payı (%)		Genel thalat		Tarım Ürünleri thalatı		Tarımın Genel thalattaki Payı (%)		
	Miktar	Endeks	Miktar (1)	Endeks	Miktar (%)	Endeks (%)	Miktar	Endeks	Miktar (2)	Endeks	Miktar (%)	Endeks (%)	
1980	2.910	100,0	1.672	100,0	57,46	100,0	7.909	100,0	51	100,0	0,64	1.621	
1981	4.703	161,6	2.219	132,7	47,18	112,9	8.933	112,9	125	245,0	1,40	2.094	
1982	5.746	197,5	2.140	127,9	37,24	111,8	8.843	111,8	176	345,1	1,99	1.964	
1983	5.728	196,8	1.881	112,5	32,84	116,8	9.235	116,8	138	270,6	1,49	1.743	
1984	7.134	245,2	1.749	104,6	24,52	136,0	10.757	136,0	418	819,6	3,89	1.331	
1985	7.958	273,5	1.719	102,8	21,60	143,4	11.343	143,4	375	735,3	3,31	1.344	
1986	7.457	256,3	1.886	112,8	25,29	140,4	11.105	140,4	457	896,0	4,12	1.429	
1987	10.190	350,2	1.853	110,8	18,18	179,0	14.158	179,0	782	1.533,3	5,52	1.071	
1988	11.662	400,8	2.341	140,0	20,07	181,2	14.335	181,2	499	978,4	3,48	1.842	
1989	11.627	399,6	2.126	127,2	18,29	199,7	15.792	199,7	1.041	2.041,2	6,59	1.085	
1990	12.959	445,3	2.347	140,4	18,11	281,9	22.302	281,9	1.318	2.584,3	5,91	1.029	
1991	13.594	467,1	2.683	160,5	19,74	266,1	21.047	266,1	808	15.84,3	3,84	1.875	
1992	14.719	505,8	2.204	131,8	14,97	289,2	22.870	289,2	1.178	2.309,8	5,15	1.026	

4 1980-1996 yılları arasındaki veriler (Ay ve Yapar, 2005)'den elde edilmiştir.

Tablo 2.8 Devamı: Türkiye'nin dı ticaret miktarı (milyon \$), endeksi (1980=100) ve tarımın dı ticaretteki payı (Ay ve Yapar 2005, TÜ K 2009 e).

Yıllar	hracat						thalat						1-2
	Genel hracat		Tarım Ürünleri hracatı		Tarımın Genel hracattaki Payı (%)	Genel thalat		Tarım Ürünleri thalati		Tarımın Genel thalattaki Payı (%)			
	Miktar	Endeks	Miktar (1)	Endeks		Miktar	Endeks	Miktar (2)	Endeks				
1993	15.348	527,4	2.365	141,4	15,41	29.429	372,1	1.664	3.262,7	5,65	701		
1994	18.105	622,2	2.457	146,9	13,57	23.270	294,2	1.209	2.370,6	5,20	1.248		
1995	21.636	743,5	2.133	127,6	9,86	35.708	451,5	2.444	4.792,2	6,84	-311		
1996	23.224	798,0	2.153	128,8	9,27	43.627	551,6	2.166	4.247,1	4,96	-13		
1997	26.261	902,4	2.354	140,8	8,96	48.559	613,9	2.417	4.739,2	4,98	-63		
1998	26.974	926,9	2.357	140,9	8,73	45.921	580,6	2.125	4.166,7	4,62	232		
1999	26.587	913,6	2.058	123,1	7,74	40.671	514,2	1.649	3.233,3	4,05	409		
2000	27.775	954,5	1.659	99,2	5,97	54.503	689,1	2.123	4.162,7	3,89	-464		
2001	31.334	1.076,8	1.976	118,1	6,30	41.399	523,4	1.409	2.762,7	3,40	567		
2002	36.059	1.239,1	1.754	104,9	4,86	51.554	651,8	1.703	3.339,2	3,30	52		
2003	47.253	1.623,8	2.121	126,9	4,49	69.340	876,7	2.535	4.970,6	3,65	-415		
2004	63.167	2.170,7	2.542	152,0	4,02	97.540	1.233,3	2.757	5.405,9	2,82	-216		
2005	73.476	2.524,9	3.329	199,1	4,53	116.774	1.476,5	2.801	5.492,2	2,40	527		
2006	85.535	2.939,3	3.481	208,2	4,07	139.576	1.764,8	2.902	5.690,2	2,07	538		
2007	107.272	3.686,3	3.725	222,8	3,47	170.063	2.150,2	4.641	9.100,0	2,73	-915		
2008	132.027	4.537,0	3.937	235,5	2,98	201.964	2.553,6	6.392	12.533,3	3,16	-2.455		



# ÜÇÜNCÜ BÖLÜM



### 3. TÜRK YE'DE 1980 SONRASI TARIMSAL DÖNÜ ÜM SÜRECİ

Tarım politikalarının, tarımsal yapının ve kırsal alanda altyapı hizmetlerinin durumu, Türkiye'de 1980 sonrası tarımsal dönü üm sürecini belirleyen temel faktörlerdir. Süreci, bu saptamalar do rultusunda de erlendirmek yararlı olacaktır.

#### 3.1. Tarım Politikaları

##### 3.1.1. Tarım Sektörünün Kendine Özgü Yapısı ve Müdahalenin Gereçekleri

Tarım sektörünün ekonomiye ili kin ve ekonomi dı ı etkenlerden kaynaklanan kendine özgü yapısı nedeniyle tarım piyasalarına devlet müdahalesi, önemli bir politika aracı i Levi görmektedir.

Tarımda hava durumu, çe itli bitki ve hayvan hastalıkları gibi üreticinin denetleyemedi i do al faktörler, özellikle teknoloji kullanımının sınırlı oldu u geli mekte olan ölkelerde, üretimin öngörülebilirli ini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, üretimin arz esnekli ini dü ürmekte ve tarıma yönelen yatırımları di er sektörlerdekilere oranla daha yüksek risk olasılı ı ile kar ı kar ıya bırakmaktadır.

Geli mekte olan ölkelerde tarım faaliyetleri, genellikle küçük aile i letmeleri tarafından yürütölmektedir. Bu i letmelerde, geçimlik üretime yönelik faaliyetler yürütmek suretiyle istihdama katılan i gücü, e itim düzeyinin dü üklü ü nedeniyle tarım dı ına çıktı ında i sizlik problemi ile kar ı kar ıya kalmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar ve i bölümü nedeniyle kadınlar, bu problemi daha yo un bir biçimde ya amaktadır. Bununla birlikte do al afet, sava , fiyat okları ve ambargolar gibi nedenlerle ölkelerin gıda güvencesine ili kin kaygıları ve tarımın kırsal hayatın devamlılı ının sa lanmasındaki rolü sektörün stratejik bir öneme sahip olmasına neden olmaktadır (Kıymaz, 2008). Ayrıca, tarımda ki i ba ına gelir srail, Avustralya gibi bir iki ö lke haricinde, di er sektörlere göre oldukça dü ük düzeyde kalmaktadır (Kazgan, 2003).

Tarım sektörünün kendine özgü sorunlarını çözme konusunda, tekil üreticilerin alabilecekleri önlemlerin yetersiz kalması nedeniyle devletler tarım sektörünü çe itli politikalar aracılı ı ile desteklemektedir.

### 3.1.2. Tarım Politikalarına İlişkin Uluslararası Gelişmeler

Ulusal tarım politikalarındaki değişim süreçlerinde, konuya ilişkin uluslararası gelişmeler önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bu bağlamda, 1980 sonrası Türkiye'deki tarımsal politika dönüşümünü doğru de-erlendire-bilmek için, bu dönüşüme temel oluşturan uluslararası gelişmeler ele alınmalıdır.

20. yüzyıla girilirken, teknoloji-deki ilerlemeler ve yeni alanların tarıma açılması nedeniyle gerçekte en ürün arzındaki artışa karşın, tarımsal ürünlerin fiyatı artan refah düzeyiyle birlikte ülkelerin gıda talebinin artması sonucunda, 1900'lerin başından I. Dünya Savaşı'na kadar ve savaş sonrasında 1920'lerin başına kadar yüksek kalmıştır. 1920'li yıllarla birlikte, özellikle 1929 sonunda yaşanan büyük bunalımın ardından, tarım ürünü fiyatlarında önceki dönemlere göre büyük bir düşüş anlamıdır (Kıymaz, 2008). Bu durum, ülkelerin ekonomilerini korumak adına yoğun olarak tarımsal destekleme politikalarına yönelmelerine sebep olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), 1933 yılında çıkarılan Tarımsal Uyarılama Kanunu ve takip eden Tarım Yasaları ile iç pazarı korumaya ve dış pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla korumacı politikalar benimsenmiştir (Günaydın, 2003: 39-42). İngiltere dışında bütün Batı Avrupa ülkelerinde, destekleme politikaları uygulamaya konulmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında, sektörün stratejik önemi ön plana çıkmış, ülkeler korumacı politikalarını sürdürmüşlerdir. 1947 yılında, dünya ticaretinin liberalleşmesi amacıyla GATT imzalandığında, tarım çetli istisnalar yoluyla kapsam dışı bırakılmıştır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Roma Antlaşması'yla, sübvansiyonlar aracılığıyla üretimin desteklenmesini sağlamak ve Avrupa dışından ucuz ithalatı önlemek için, dışarıya karşı korumacı yaklaşım esas alan Ortak Tarım Politikası (OTP) oluşturulmuştur. Bu dönemde, ABD de tarım piyasasına müdahalelerini sürdürmüştür. Teknolojik gelişmelerin ve nüfus artışı hızındaki düşüşün de etkisiyle üretimin talebin çok üzerinde artması sonucunda, ABD ve AET dünya piyasalarına hakim olma yarışına girmişlerdir. 1973 Petrol Krizi sonucu, dünya pazarlarında meydana gelen daralma ve gelişmiş Batı ülkelerinin büyük mali destek-

lerle ihraç etti i tarım ürünleri, uluslararası piyasalarda tarım ürünleri fiyatlarında büyük dü ü ya anmasına neden olmu , dı ticaret hadleri hızla tarım aleyhine dönmeye ba lamı tır (Kazgan, 2003). Özellikle, 1980'li yıllarla birlikte, destekleme maliyetlerinin a ırı ölçüde yükselmesi ve dünya tarım ürünleri ticaretinde giderek artan karma a, tarım sektörünün de GATT kapsamına alınmasına ortam hazırlamı tır.

GATT kapsamında gerçekleştirilen çok tarafı ticaret görüşmelerinin sevizincisi olan Uruguay Turu, 1986 yılında 108 üye ülkenin Ticaret Bakanlarının katılımı ile ba latılmış tır. Aralık 1990'da bitirilmesi öngörülen toplantı, tarım politikalarına ili kin olarak ya anan yo un tartışmalar nedeniyle, ancak Nisan 1994 tarihinde sonuçlandırılmış tır. Tarım bölümü görüşmelerinde, Avrupa Birli i'nde (AB) uygulanan OTP, zengin do al kaynakları, elveri li iklim özellikleri nedeniyle daha az korumacı tarım politikalarına yönelik Cairns Grubu ülkelerinin (Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda ile bazı Latin Amerikan ülkeleri) ve dünya tarım ürünleri piyasasından aldığı pay giderek azalan ABD'nin yo un ele tirilerine maruz kalmı tır. OTP'ye topluluk içinden de ele tiriler gelmeye ba laması sonucunda, Avrupa Toplulu u Komisyonu'nda, OTP'de köklü de i iklimler içeren "Mayıs 1992 Reformu"nun kabul edilmesi, Uruguay Turu'nda bir uzlaşma zemini olmasına önemli katkı sağlamı tır (Do an 2004, Ay ve Yapar 2005).

Toplantı sonunda imzalanan Uruguay Turu Sonuç Anlaşması ile, GATT yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) bırakmış , aynı anlaşma kapsamında imzalanan Tarım Anlaşması, dünya tarım ticaretinde yeni bir dönemin açılmasına neden olmu tur. Pazara girişin kolaylaştırılmasını, iç desteklerin ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılmasını öngören Tarım Anlaşması'na, dünya tarım ürünleri ticaretinin giderek artan ölçülerde liberalleşmesini sağlama hedefi hakim olmu tur.

DTÖ Tarım Anlaşması ile gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere ve en az gelişmiş ülkelere, farklı oran ve sürelerde taahhütte bulunma olanakları tanınmaktadır.

Pazara giriş konusunda alınan önlemlerle tarımsal ürünlerin ithalatı üzerine uygulanmakta olan koruma önlemlerinin azaltılması hedeflenmektedir. Bu konuda temel öncelik, tarife dışı engellerin tarifelere dönüş-



türülmesidir. Ayrıca, ülkelerin bu gelişim sonucu ortaya çıkacak tarifeler göz önünde bulundurularak, 1 Eylül 1986 tarihinde geçerli olan tarifeler üzerinden indirimde bulunmaları öngörülmüştür. Ülkemiz, DTÖ çerçevesinde gelişme yolunda olan ülke statüsünde olduğu için, 10 yıl içinde her bir tarım ürününde %10, toplamda ise ortalama %24 oranında indirim taahhüdünde bulunmuştur (Çırpıcı, 2008).

Ç destekler konusunda gelişmiş ülkelerde, 6 yıl içinde %20, gelişmekte olan ülkelerde 10 yıl içinde %13 oranında indirim öngörülmüştür. En az gelişmiş ülkeler için ise, herhangi bir indirim taahhüdü gerekmemektedir (Ay ve Yapar, 2005). Bununla birlikte, “de minimis” uygulaması gereğince, bir ülkenin üreticilerine her bir ürün için sağladığı destek, toplam ürün değerinin belirli bir oranını geçmiyorsa, destekleme indirim taahhüdü istenmemektedir. Bu oranlar, gelişmiş ülkeler için %5, gelişmekte olan ülkeler için ise %10 düzeyindedir (Çırpıcı, 2008).

Ç destekler, ticaret üzerindeki farklı etkileri dikkate alınarak “kutular” biçiminde sınıflandırılmıştır. Müdahale fiyatı, destekleme alımları, girdi, kredi ve ihracat sübvansiyonları gibi destek ve müdahaleler ticareti bozucu olarak değerlendirilerek, “Kırmızı Kutu” kapsamına alınmıştır. Üye ülkeler, bu sınıfa giren desteklerini anladığı belirtilen oranlar dahilinde kaldırmakla yükümlüdür. Üretimi sınırlama programı altında yapılan doğrudan ödemeler, “Mavi Kutu” içine alınmış ve geçici bir süre için uygulanmalarına izin verilmiştir. İndirim programı dışında tutulan “Yeşil Kutu”da ise, tarım sektörü ve kırsal kesim için yapılacak altyapı hizmetleri, araştırma faaliyetleri, gıda güvenliği amaçlı kamu stokları, pazarlama ve tanıtım hizmetleri ve bunların yanı sıra tarımsal üreticilere, üretim ve fiyatlarla ilgili değerlendirilmeden verilen doğrudan gelir destekleri yer almaktadır.

İhracat sübvansiyonları alanında, 1986-1990 dönemi esas alınarak, sübvansiyonlu ihracat miktarlarının ve sübvansiyonlu ihracatların gerçekleştirilebilmesi için bütçeden yapılan harcamaların azaltılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, gelişmiş ülkeler 6 yılda sübvansiyon ödemelerinden kaynaklanan bütçe harcamalarını %36, sübvansiyonlu ihracat hacmini %21 oranında azaltırken, gelişmekte olan ülkeler 10 yılda sırasıyla %24 ve %14 oranlarında indirime gidecektir (Çırpıcı, 2008).

15 Nisan 1994'de, Marake artı kapsamında imzalanan DTÖ Tarım Anla ması, Türkiye'de 25 ubat 1995 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlü e girmi tir. Anla ma'da, reform sürecinin devam ettirilmesine yönelik olarak ileri tarım müzakerelerinin Anla ma'nın uygulama döneminin bitmesine bir yıl kala ba layaca ı belirtilmi tir (World Trade Organization, 1995). Gerek ileri tarım müzakereleri, gerek Bakanlar Konferansları kapsamında gerçekleştirilen tarıma ili kin görüşmeler, önemli tartışmalara ve anla mazlıklara sahne olmu tur.

Geli mi ülkeler, DTÖ Tarım Anla ması'nın ardından, liberalle me yönünde kayda de er adımlar atmı , taahhütlerine sadık kalmı lardır. Ancak bu, tarımsal sübvansiyonların mutlak olarak azaltılması yerine, tarım kesimine aktarılan desteklerin farklı kanallara yönlendirilmesi yoluyla gerçekleştirilmi tir. Ticareti bozucu etkileri nedeniyle yasaklanan ve indirim öngörülen "Kırmızı Kutu" destekleri azaltılırken, "Mavi Kutu" ya da "Ye il Kutu" destekleri artırılmı tir. Aktarım mekanizması ne olursa olsun, tüm ekonomik destekler, üreticilerin gelirlerini ve bunun sonucunda da üretim kapasitesini artırmaktadır. Artan üretim sonucunda, dünya piyasa fiyatlarında olu an yapay dü ü , ihracata sübvansiyon sa lama olana ndan yoksun bulunan geli mekte olan ülkelerin, iç ve dı piyasalardaki rekabet gücünü dü ü rmektedir ( ahinöz, 2003). Bununla birlikte, borç kriziyle kar ı kar ıya kalan geli mekte olan ülkelerin, kredi almak amacıyla Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından ko ul olarak öne sürülen yapısal uyum politikalarını uygulamaya koymas, bu ülkelerde tarım piyasalarına devlet deste inin önemli ölçüde ortadan kalkmasına neden olmu tur. Bu süreçten en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye'dir.

Türkiye'nin tarım politikalarının ekillendirilmesinde belirleyici nitelik taşıyan bir di er unsur da, AB'ye adaylık sürecidir. Türkiye-AB ili kilerinin hukuki temelleri, 12 Eylül 1963 yılında Ankara Anla ması'nın imzalanması ile atılmı tir. 1 Ocak 1996 tarihinde imzalanan Gümrük Birli i Anla ması ile sanayi ürünlerinde ve i lenmi tarım ürünlerinde gümrük ve ticaret politikalarının uyumla tırılması öngörülürken geleneksel tarım ürünleri kapsam dı ı bırakılmı tir ( çöz, 2009). 1998 yılında, Avrupa Komisyonu tarafından "Türkiye için Avrupa Stratejisi" yayımlanmı , söz konusu belgede tarafarın tarım politikalarına ili kin bilgi ve mevzuat de-

İmni yapılması, Türk tarım politikaları ile OTP'nin farklılıklarının saptanması ve Türkiye'nin OTP'yi üstlenmesi için gerekli teknik ve mali yardımın sağlanması öngörülmüştür (Cesur, 2004). 1999 yılında, Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'ye AB adaylık statüsünün verilmesinin ardından, AB kriterlerine uyum konusunda daha sistemli bir çalışma süreci başlatılmıştır.

Ülke içi faktörlerin yanı sıra, DTÖ Tarım Anlaşması'na uyum, AB'ye adaylık süreci, IMF ve Dünya Bankası deste ğiyle gerçekleştirilen programlar, 1980 sonrasında, Türkiye'de uygulanan tarımsal politikaların temel çıkış noktalarını oluşturmaktadır. Burada ortaya çıkan temel bulgu; ülkemizin tarım politikalarını ulusal önceliklerden çok uluslararası gelişmeler ve taahhütler oluşturmaktadır. Bu durum, bazen ülkemizin sosyo-ekonomik koşulları ile uyumsuzluk gösterebilmektedir.

### **3.1.3. Türkiye'de 1980 Sonrası Tarım Politikaları**

1980'li yıllarda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarında, müdahalecilikten serbestleşme doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Ülkemizde 24 Ocak 1980 Kararları ile somutlaşan bu değişim, tarım sektöründe piyasa mekanizmasına geçişlik kazandırılması amacıyla; dış ticaret korumacılığının azaltılması, kredi ve girdi sübvansiyonlarının kaldırılması, destekleme kapsamının daraltılması gibi uygulamalarla kendini göstermiştir. Dönemin bir dizi belirleyici uygulaması ise, tarım piyasalarını düzenleyici kamu kurumlarının özelleştirilmesi yönünde yürütülen çalışmalardır.

#### **3.1.3.1. 1980-1999 Dönemi**

Dünyada 1973 yılında yaşanan petrol krizi, Türkiye'yi de etkilemiştir. Bununla birlikte, 20 Temmuz 1974'te başlayan Kıbrıs Barış Harekati'nin bütçeye getirdi ği yük, 1974 yılından sonra geç dövizlerinin azalması ve dünya petrol fiyatlarındaki artış gibi etkenlerin sonucunda, Türkiye bir döviz darbozluğu ile karşı karşıya kalmıştır. 1970'li yılların sonunda yüksek enflasyon, artan işsizlik ve dış açıklar ekinde kendini gösteren ekonomik bunalımdan kurtulmak amacıyla alınan çe şitli önlemler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu dönemde, tarımsal ürün fiyatlarının yüksek tutulmasının, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonların ve düşük

faizli kredilerin parasal geni leme üzerindeki etkisi vurgulanarak, tarım sektörü enfasyonun ba lıca nedenleri arasında de erlendirilmeye ba lanmı tır (Yalçınkaya, vd. 2006: 98-116). Bunun yanında, destekleme politikalarının gelir da ılımını, küçük üretici aleyhine bozdu u yönünde ele tiriler de gündeme gelmi tir.

Krizin a ılması amacıyla, kayna ını IMF tarafından ileri sürülen ko ullardan alan 24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya koyulmu tur. 24 Ocak 1980 Kararları ile alınan önlemlerden bazılarını u ekilde sıralayabiliriz;

- Kur ayarlaması yapılarak günlük kur uygulamasına geçilmesi,
- Kamu ktisadi Te ebbüsü (K T) reformu ve buna paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımlarının sınırlandırılması,
- Gübre, enerji ve ula tırma dı ında sübvansiyonların kaldırılması,
- Yabancı sermaye yatırımlarının te vik edilmesi,
- thalatın kademeli olarak serbestle tirilmesi,
- hracatın; vergi iadesi, dü ük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara itihal girdilerde gümrük muafyeti ve sektörler göre farklıla an bir te vik sistemi gibi yollarla desteklenmesi ( çöz, 2009).

24 Ocak 1980 Kararları sonrasında ya anan süreçte, 1980 yılına kadar sürekli artan desteklenen ürün sayısı, bu tarihten itibaren azaltılmaya ba lanmı sa da, 1991 yılında yeniden 26'ya çıkarılmı tır (Yener, vd. 1996). Bununla birlikte, Merkez Bankası tarafından destekleme alımları için sa lanan kredilerde, 1987 yılına kadar gerileme gözlenmi , ancak izleyen yıllarda krediler yeniden artma e ilimine girmi tir (Orhan, 1999).

1994 yılında ya anan fnansal krizi takiben gündeme gelen 5 Nisan Kararları ile birlikte tarım politikalarına ili kin, reform niteli inde bir dizi yeni önlem alınmı tır. Ekonomik Önlemler Uygulama Planı olarak adlandırılan pakette temel ilke olarak üretim yapan ve sübvansiyon da ıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla i lemesini sa layan bir devlet yapısına geçilmesi hedeflenmi tir ( nan ve Gaytancıo lu, 2003). Bu kapsamda, destekleme fyatları belirlenirken dünya fyatlarındaki geli melerin yanında, yurt içi faktör fyatlarındaki geli melerin de dikkate alınması ve desteklerin ücret ve

maaşlarda öngörülen hedeflerle tutarlı olması öngörülme tür. Tarımsal destekleme konusunda, hedef kitleye doğrudan ödeme yapmak ve kredi kolaylıkları sağlamak gibi fiyat desteğindeki konulara ağırlık verilmesi, tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlarda bütçe ödenekleri ile sınırlı kalınması, dağıtımı devlet tarafından yapılan girdilerin fiyatlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi hedeflenmiştir. Devlet tarafından yapılan tarımsal destekleme alımının daraltılması, arz fazlası ürünlerde ekim alanlarının sınırlandırılarak üretimi azaltıcı tedbirlerin alınması, tarımla ilgili kamu kuruluşlarının ve tarım kredi kooperatifleri birliklerinin doğrudan ve dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanının kesinlikle engellenmesi, 5 Nisan Kararları kapsamında tarım sektörüne yönelik alınan diğer önemli tedbirlerdir (Parasız, 1999).

Söz konusu tedbirlerin bazıları, kısa bir süre uygulanmış olmakla birlikte, özellikle 1997 yılından itibaren tarıma devlet müdahalesini öngören politikalara dönüşmüştür. 1995 yılında gübre sübvansiyonu oranı yükseltilmiş, 1997 yılında tütün kotası kaldırılmış, aynı yıl izlenen taban fiyatı politikası nedeniyle, ürün fiyatları dünya fiyatlarından uzaklaşmaya başlamıştır (Gökdemir, 2002: 15-44).

### 3.1.3.2. 1999 ve Sonrası

Tarımda piyasa reformunun gerçekleştirilmesine yönelik en kapsamlı girişim, 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye verilen "Niyet Mektubu" ile başlamıştır. Söz konusu mektup ile; uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikalarının kaynak dağılımını küçük üreticiler aleyhine bozduğu, kamu bütçesine yük getirdiği ve piyasa mekanizmasının işlevsiz etkilediği gerekçeleriyle doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirilmesi taahhüt edilmiştir. Ayrıca, Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri'nin özerkleştirilmesine ilişkin yasal düzenlemenin yapılacağı, çiftçilere verilen kredi sübvansiyonunun amaçlı olarak kaldırılacağı, girdi sübvansiyonlarının ise 2000 ve 2001 yıllarında nominal olarak sabit tutulacağı ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2008).

zleyen niyet mektuplarında da; piyasa odaklı tarım politikalarının hakim kılınmasına yönelik reformların uygulanacağına ilişkin taahhütler yer almıştır, bu konudaki kararlılık sürdürülmüştür. Bu kapsamda yapılan çeşitli düzenlemeler, amaçta ele alınmıştır.

16 Haziran 2000 tarihinde, 4572 sayılı Tarım Satı Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun yürürlü e girmi tir. Kanun'un geçici 1. maddesinin (E) fıkrasının 3. bendinde yer alan,

“Kooperatif ve birliklere, genel bütçeden yeniden yapılandırma amacıyla 2000 Yılı Bütçesinden tahsis edilen ödenekler ile uluslararası finans kuruluşları ile ortaklaşa desteklenen projeler için sağlanan doğrudan ya da dolaylı mali kaynaklar ve kredi teminatları dışında Devlet veya diğer kamu tüzel kişiliklerinden herhangi bir mali destek sağlanamaz.”

hükmü ile satı kooperatiflerine devlet tarafından mali destek sağlanmaması yasaklanmıştır (Resmi Gazete [RG], 2000).

4 Nisan 2001 tarihinde, 4634 sayılı İpek Kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edilerek yürürlü e girmi tir. Kanun ile Türkiye İpek Fabrikaları A. Ş.'ye bağlı ipek fabrikalarının özelleştirilmelerinin önündeki engeller kaldırılmış, özel ipek fabrikalarının da temsil edildiği üretim miktarına kota getirme ve toplam kotanın işletmelere dağıtılması gibi önemli yetkilere sahip ipek Kurulu oluşturulmuştur. Ayrıca, Kanun'a göre ipek pancarı fiyatları, 2001 yılından sonra Bakanlar Kurulu yerine ipek fabrikası üreticileri ile ipek pancarı üreticileri arasında varılacak mutabakata göre belirlenecektir (RG, 2001).

İpek Kanunu ile ipek fabrikaları özelleştirilerek, ipek piyasasının serbestleşmesi hedeflenmektedir. İpek piyasasının serbestleşmesi, ipek pancarı üretiminin önemli ölçüde düşmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'de ipek pancarı üretimi yapan işletmelerin %90'ı, 20 dekarın altında araziye sahiptir. İşletmelerin ortalama büyüklüğü, 10 dekar civarındadır. Aile gücünü kullanarak geçimlik düzeyde üretim yapan üreticinin, girdi fiyatlarında yapılan artışların yanında oldukça düşük düzeyde kalan ipek pancarı fiyatındaki artışlarla üretime devam etmesi oldukça zordur (Başimsiz Sosyal Bilimciler 2008: 11-70, Aysu 2002). İpek Yasası'nın getirdiği koşullar, onbinlerce ipek pancarı üreticisini devre dışı bırakmıştır. Alternatif ürün bulmakta zorlanan bu üreticiler kente göç ve/veya yoksullaşma sürecine girmiştir. Aynı durum bütün üreticisi için geçerlidir. Süreçten en çok etkilenenler ise daha sonra da devre dışı kalacakları gibi, ev içi ve ev dışı rolleri ile ailenin gıda güvencesini sağlamak için çalışan kadınlar olmuştur.

9 Ocak 2002 tarihinde, 4733 sayılı “Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile, Tütün Tütün Mamülleri Tuz ve Alkol İletmeleri Genel Müdürlüğü (TEKEL) Kamu İktisadi Kurulu statüsünden, İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne geçirilmiştir, böylece özelleştirilmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır. Tütün, Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkiler Düzenleme Kurulu oluşturulmuştur. Özel sektör temsilcilerini de kapsayan Kurul, tütünün nerede ekileceğine ve hangi tür ürün üretileceğine karar verme yetkisine sahiptir. Bununla birlikte, Kanun’un geçici 1. maddesinin (B) fıkrasında, 2002 ve müteakip yıllar için, destekleme alımı yapılamayacağı ifade edilmiştir (RG, 2002).

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlanan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Tütün ve Tütün Mamülleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu’nda, TEKEL Sigara Fabrikalarının özelleştirilmesinin, yüzde yüz Türk tütününü ile üretilen sigaraların geleceğini tehlikeye sokacağı ve Türk tütününü üretilen arazilerde, alternatif ürün üretim imkanlarının son derece zayıf olması nedeniyle tütün üreticilerinin vahim ekonomik sonuçlarla karşılaşmalarına neden olacağı tespit edilmiştir (DPT, 2000 c).

Söz konusu yasaların tarımsal üretim ve gelir üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Çekirge Yasası ile birlikte, 175 bin çiftçi üretim dışı kalmıştır. Tütün Yasası sonucunda ise tütün üretimi 208 bin tondan 147 bin tona düşmüştür, üretici sayısı 583 binden 255 bine kadar gerilemiştir. Bununla birlikte TEKEL’in özelleştirilmesi nedeniyle tütün fiyatı ve buna bağlı olarak üretici geliri önemli ölçüde azalmıştır (Aysu, 2008). Ülkemizde, tütün yetiştiriciliği de, çekirge üretimi gibi aile tarımı şeklinde yapılmaktadır. Kırsal alanda kadınların istihdama katılımı, büyük ölçüde, küçük aile işletmelerinde yoğunlaştığından, söz konusu yasalar kapsamında alınan önlemlerle üretimin düşmesi, kırsal alanda yaygın kadın gücünün de, istihdam dışı kalmasına ve gelir kaybına uğramasına neden olmuştur.

### 3.1.4. Destekleme Kapsamında Değişim

Üretici ve tüketici refahı, ekonomik dengeler üzerinde önemli etkilere sahip olan destekleme politikalarının Türkiye’deki uygulaması, dönemlere göre değişen bir yapıya sahiptir. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümü-

ze, yaygın olarak uygulanan destekleme politikası araçları; destekleme alımları, girdi destekleri, kredi destekleri, do rudan ödemeler, do rudan gelir deste i ve kırsal kalkınma destekleridir.

#### **3.1.4.1. Destekleme Alımları**

Tarım sektörünün geli tirilmesi, tarımsal üretimin te vik edilmesi, çiftçilerin gelir seviyelerinin artırılması ve gelirlerde meydana gelen dalgalanmaların minimum düzeye indirilmesi amacıyla kamusal kurumlar tarafından yapılan do rudan alımlar, destekleme alımları ya da müdahale alımları olarak tanımlanmaktadır (Memi , 2005). Üretici odaklı bir destekleme biçimidir.

Türkiye’de fiyat garantisi ile destekleme alımları, 1932 yılında bu dayla başlamış olup, izleyen dönemde de yaygın olarak kullanılmıştır. 1980 yılında 24 olan desteklenen ürün sayısı, 1985 yılında 18’e, 1990 yılında 10’a düşürülmü şü , 1991 yılında ise yeniden yükseltilerek 26’ya ula şmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları do rultusunda bu sayı hububat, ekerpancarı ve tütün olmak üzere 3 ürünle sınırlandırılmıştır. Bu destekleme biçimi, 2003 yılında kaldırılmıştır (Yener, vd. 1996).

#### **3.1.4.2. Girdi Destekleri**

Üretim maliyetini düşürmek için gübre, ilaç, tohum, makine, sulama, elektrik gibi çe şitli girdilere yönelik olarak verilen desteklerdir. Girdi destekleri, ürün fiyatlarını düşürücü etkiye sahiptir. Bununla birlikte, özellikle üreticinin sermayeye erişiminin sınırlı olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, verimlilik ve kalitenin artırılmasını sağlar. Türk Tarım Politikası’nda yoğun bir şekilde uygulanmış olmakla birlikte, 2000 yılından sonra büyük ölçüde son verilmiştir (Kıymaz, 2008).

#### **3.1.4.3. Kredi Destekleri**

Tarımsal faaliyette bulunanlara sağlanan bir dizi destek de, T.C. Ziraat Bankası ve Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği tarafından verilen düşük faizli kredilerdir. Önemli bir tarımsal politika aracı olan bu krediler, 1999 yılında kaldırılmıştır ; 2004 yılında ise tekrar uygulamaya konulmuştur (çöz, 2009).



#### 3.1.4.4. Do rudan Ödemeler

Do rudan ödemeler, üreticilere çe ğitli te vik primleri ve do rudan yardımlar şeklinde yapılan bir destekleme biçimidir. Türkiye’de zeytinya ı, ayçiçe ği, soya fasulyesi, kanola ve kütlü pamuk yeti tiricilerine ödenen te vik primleri; hayvancılı ın geli mesi amacıyla yem bitkisi üreticilerine verilen destekler; damızlık süt ve süt sı ırcılı ına yönelik destekler; eker pancarı üretim kotalarının daraltılması nedeniyle olu acak alanlarda, alternatif ürün ekimi yapanlara bir defaya mahsus olarak yapılan telaf edici ödemeler; çayda budama, tütünde kota tazminatı ve do al afet ödemeleri bu kapsamda yürütülen destekleme politikası uygulamalarıdır (Memiş , 2005).

#### 3.1.4.5. Do rudan Gelir Deste ği

Do rudan gelir deste ği, hedef üretici kitlesine, üretim miktarı ile destek arasında do rudan bir ili ki kurmaksızın yapılan gelir ödemeleridir (Yükseler, 1999). Bu destekleme biçimi ile amaçlanan, piyasa dengelerini bozmadan üreticinin gelirini yükseltmektir.

Do rudan gelir deste ği sistemi, 2000/267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’nın 14 Mart 2000 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanması ile yürürlü e girmi tir. IMF’ye verilen 9 Aralık 1999 ve 18 Aralık 2000 tarihli ve Dünya Bankası’na verilen 10 Mart 2000 tarihli niyet mektuplarında, di ğer tarımsal desteklerin yerini alaca ı ifade edilen bu sistem, 2000 yılında 7 ilçede pilot uygulama olarak ba latılmış tır. Uygulamanın ülke çapında yaygınla tırılmasına ili kin karar ise, 3 Nisan 2001 tarih ve 24362 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlü e girmi tir (Memiş , 2005). Do rudan gelir deste ği sistemi 2008 yılından itibaren uygulamadan kaldırılmış tır.

Do rudan gelir deste ği sisteminde aktarılan kayna ın tarım sektörüne geri dönü oranı, üretimle ba lantılı desteklere göre dü üktür. Özellikle, küçük üreticilerin gelir düzeylerinin dü üklü ü göz önüne alındı ında, desteklerin büyük ölçüde temel ihtiyaçlardan kaynaklanan giderlere yöneltilmesi açıktır.

Uygulama, toprak fiyatlarını artırma ve topra ı olmadı ı halde tarımsal faaliyette bulunan tarım çalı anlarını sistem dışına itme riski ta ımaktadır. Mülkiyete eri im imkanları erkeklere oranla kısıtlı olan kadın tarım çalı anları, bu riski en çok ta ıyan grubu olu turmaktadır.

Do rudan gelir deste inin Türkiye'de uygulanmasının bir amacı da, üretim fazlası olan ve devlete stoklama maliyeti yükleyen ürünlerin üretimini sınırlamaktır. Bununla birlikte, çiftçinin yeni bir ürüne geçmek için gereken sermayeyi elde edebilmesi için, yeterli kredi imkanlarının sa lanması son derece önemlidir (Akder, 2009).

Sistem, tarımda altyapı sorunlarını çözmü , gıda güvencesini sa lamı , alternatif istihdam olanaklarına sahip geli mi ÷lkelerde üreticilerin gelir düzeyini yükseltmeye yönelik olarak uygulanırken, Türkiye gibi geli -mekte olan ÷lkelerde tek ba ına uygulandı nda, yukarıda de inildi i gibi çe itli sorunlara yol açabilmektedir.

#### **3.1.4.6. Kırsal Kalkınma Destekleri**

Bu kapsamdaki destekler, tarımdı ı sektörlerde istihdamın geli tirilmesi; üretici gelirlerinin artırılması ve farklıla tırılması; kadın ve genç nüfusun e itim ve giri imcilik düzeyinin yükseltilmesi; uygun kırsal teknolojilerin geli tirilmesi ve yaygınla tırılması; tarımsal altyapı, e itim ve yayım hizmetlerinin sa lanması amaçlarıyla yürütölen program, proje ve faaliyetleri kapsamaktadır.

1920'lerden itibaren, bu alandaki hizmetler kurumsalla tırılmı tır. Bu kapsamda, tohum ıslah istasyonları, Devlet Su ıleri ve Toprak-Su Genel Müdürlü ü, Zirai Donatım Kurumu ve devlet üretme çiftlikleri kurulmu tur. Tarımda teknoloji ilerlemesine dönük olarak, kamu tarafından gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının, 1980'li yıllarla birlikte azaldı ı görölmektedir (Kazgan, 2003). Kırsal kalkınma destekleri, destekleme bütçesinin %10'unu olu turmaktadır (DPT, 2004).

Kırsal kalkınma desteklerinde, özel olarak kadına yönelik uygulamalar, 29 Eylül 1997 tarihinden bu yana, Tarım ve Köy ıleri Bakanlığı ı Te ki latlanma ve Destekleme Genel Müdürlü ü (TEDGEM) altında yer alan Kadın Çiftçiler Daire Ba kanlı ı tarafından yürütölmektedir. Bu kapsamda, kadın çiftçilere yönelik e itim ve yayım hizmetleri gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, Milli E itim Bakanlığı , Türkiye ı Kurumu Genel Müdürlü ü ( KUR) ve Güneydo u Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma daresi Ba kanlı ı tarafından da kadının tarımdı ı sektörlerde istihdamına yönelik projeler ve çalı malar yürütölmektedir.

### 3.1.5. Tarım Alanında Faaliyet Gösteren Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi

Tarımsal ürünleri satın almak ve işlemek, verimliliği artırmak, piyasa bilgisi sağlamak, satışları geliştirmek, üreticiye teknik bilgi ve girdi sağlamak amaçlarıyla kurulan KİT'lerin özelleştirilmesi sürecinin, tarımsal üretim yapıları üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Özelleştirme çalışmaları kapsamında, 8 Haziran 1984 tarihinde yürürlüğe giren 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile KİT'ler, İktisadi Devlet Teşebbüsleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları olarak ikiye ayrılmıştır. 1985 yılında, Dünya Bankası desteğiyle "Özelleştirme Ana Planı" hazırlanmıştır, bunu takiben 1986 yılında, 3291 sayılı "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun" yürürlüğe girmiştir (Günaydın, 2006). Kanun kapsamında, bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirmeler, Tablo 3.1'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1: Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi (Çöz, 2009)

Tarımsal KİT	Etkinlik Alanları	Özelleştirme Tarihi
SEK	Süt Üretimi	1993-1998
Yem Sanayi	Yem Üretimi	1993-1995
EBK	Et Üretimi	1995-2000
ORÜS	Orman Ürünleri	1996-2000
TZDK	Tarımsal Girdi	1998-2000
TMO	Hububat Alımı	2001-2002'de küçültüldü
T FA	Pancar ekimi Üretimi	2002 <sup>5</sup>
T GEM	Tohum ve Damızlık Üretimi	2003-2004 <sup>6</sup>
GSA	Kimyasal Gübre	2004
TÜGSA	Kimyasal Gübre	2004-2005 <sup>7</sup>
TEKEL	Alkollü içecekler	2004
TEKEL	Tütün Alımı ve Sigara Üretimi	2008

5 T FA'nin Kütahya ve Amasya Fabrikaları özelleştirilmiştir.

6 T GEM'e ait işletme 2003; 7 işletme ise 2004 yılında özel sektöre kiralanmıştır.

7 Gemlik 2004, Kütahya ve Samsun tesisleri ise 2005 yılında özelleştirilmiştir.

Tarıma destek sa layan kamu kurumlarının özelle tirilmesi, üreticilerin, üretici örgütlülü ü niteliksel olarak yetersiz, pazarlama kanalları sa - lıksız Türk tarım sektöründe, piyasa ekonomisi ko ulları ile ba ba a kalmalarına sebep olmu tur. K T'lerin piyasadan çekilmesiyle birlikte, genellikle yerli ortaklı çok uluslu irketler piyasaya girmi , bu irketlerin rekabeti ortadan kaldıracak ölçüde büyük pazarlama payına sahip olmaları, tüketicinin ödedi i fiyatı artırırken, üretici gelirinin dü mesine sebep olmu tur (Günaydın, 2006).

Çiftçiler özellikle üretim fazlasının oldu u yıllarda, ürünleri için hazır pazarlar bulmakta zorluk çekmektedir. Özellikle kadınların kredi, depolama ve nakliye imkanlarına eri imlerinin yetersiz olması nedeniyle ticaretten gelir elde etme olasılıkları sınırlı kalmaktadır. Uzun mesafelere yönelik ticaret yapabilen erkekler, yükselen piyasa fiyatlarından faydalanabilir, bölgeler arası ve zamanlar arası fiyat dalgalanmaları üzerine spekülasyon yapabilirken; kadınlar ürünlerini yakın çevrede ucuza satma e ilimindedir. Bu nedenle, K T'lerin özelle tirilmesi ve tarımsal ürünleri üreticilerden satın alıp bir ölçüde pazar garantisi sa lama rollerinin bitmesi, kadınları erkeklere oranla daha olumsuz etkilemektedir. Yani, kadınlar hem girdi temininde, hem de pazarlamada yerel piyasa ko ullarına ba - mlılık göstermektedir.

## **3.2. Tarımsal Yapı**

### **3.2.1. Arazi Kullanımı**

Türkiye'de son Genel Tarım Sayımı'nın yapıldı ı 2001 yılında, toplam arazi miktarının 646.577.070 dekar oldu u tespit edilmi tir. Bu arazinin %5,6'sı nadas arazisi, %2,9'u tarıma elveri li olup kullanılmayan arazi, %21,9'u daimi çayır ve otlak arazisi, %28,1'i koruluk ve orman arazisi, %14,2'si tarıma elveri siz arazi, %22,7'si tarla arazisi, %0,8'i sebzelik ve çiçek bahçeleri, %3,8'i meyve ve di er uzun ömürlü bitkiler için ayrılan arazi olarak de erlendirilmi tir (TÜ K, 2001 b).

Tablo 3.2: Tarım arazilerinin kullanımına göre dağılımı (Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2009)

	Toplam Tarım Arazisi (bin ha)	İlenen Tarım Alanı (bin ha)
2000	38.757	26.379
2001	40.967	26.350
2002	41.196	26.579
2003	40.645	26.028
2004	41.210	26.593
2005	41.223	26.606
2006	40.496	25.879
2007	39.505	24.888
2008	39.096	24.479

Tablo 3.2’de görülece ği gibi, tarımsal üretim amaçlı alanda 2000-2008 yılları arasında önemli bir de ğerim gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye’de tarım arazilerinin maksimum sınırına ula tırına dair tespitleri doğrular niteliktedir. Son 10 yıllık dönemde ortalama 25-26 milyon hektar civarında seyreden tarımsal üretim amaçlı alanda üretimin artırılması, söz konusu alanların verimli kullanılmasıyla mümkün olabilecektir.

### 3.2.2. İletme Büyüklükleri

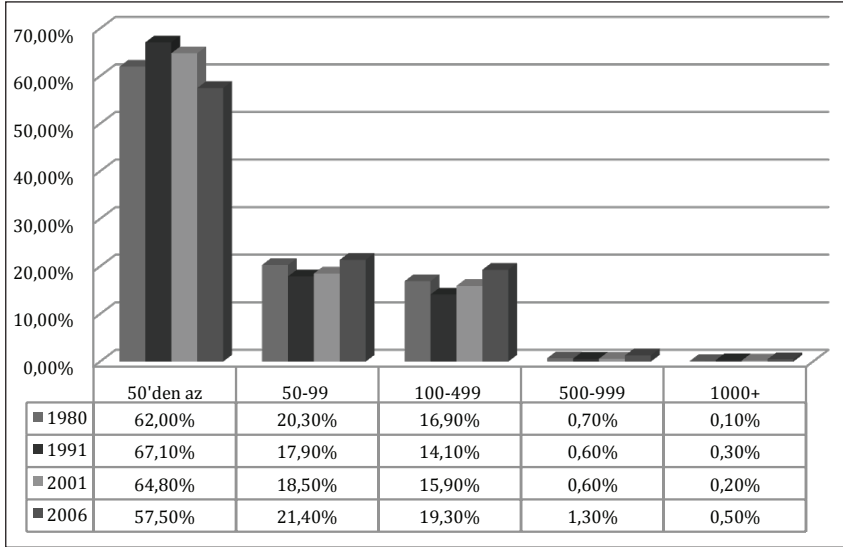
Tarımsal İletmelerin büyüklü ğü ve bunların zaman içindeki gelişimi, teknoloji, gübre, sulama gibi faktörleri ve bunun yanı sıra üretim kapasitesini yakından ilgilendirmektedir. Tarımsal İletmelerin küçülmesiyle, veri teknoloji altında üretimin artması sonucu ortalama maliyetlerin dü mesi durumunu ifade eden ölçek ekonomileri ortadan kalkmakta ve üretim azalan verimlere do ru yönelmektedir (Bayraç ve Yenilmez, 2005).

Tablo 3.3: İ letme sayıları ve İ letmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları (TÜ K, 2009 d)<sup>8</sup>

İ letme Büyüklü ü	1980		1991		2001	
	İ letme Sayısı	Arazi (Milyon Dekar)	İ letme Sayısı	Arazi (Milyon Dekar)	İ letme Sayısı	Arazi (Milyon Dekar)
<b>Toplam</b>	3.650.089	227.6	3.966.822	234.5	3.022.127	184.4
<b>50'den az</b>	2.267.021	45.6	2.659.738	51.9	1.959.123	39.3
<b>50-99</b>	738.376	48.4	713.149	46.8	560.049	38.1
<b>100-499</b>	615.253	106.3	557.097	95.7	481.048	85.9
<b>500-999</b>	26.407	17.9	24.201	14.9	17.429	11.2
<b>1000+</b>	3032	9.5	12.637	25.2	4.478	9.7

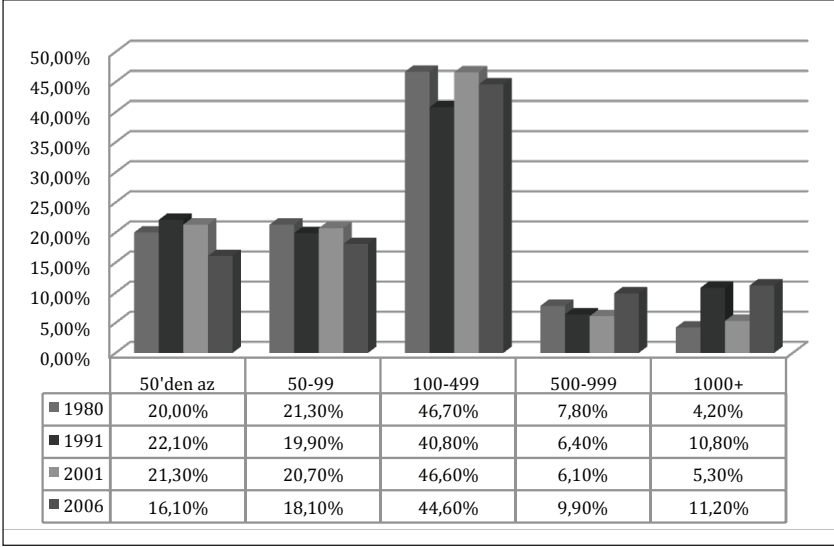
Tablo 3.3'te görüldü ü gibi, 1980 yılında 3.650.089 olan İ letme sayısı, 1991 yılında %8,6 oranında artarak 3.966.822'ye çıkmı tır. İ letme sayısında görülen artı nın bir sonucu olarak, ortalama İ letme büyüklü ü 65,8 dekar, 59,1 dekara gerilemi tir. 2001 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre, 1991-2001 yılları arasında geçen on yılda, İ letme sayısında %23,8 oranında önemli bir azalma olmu , ortalama İ letme ölçü İ ise 59,1 dekar, 61,0 dekara yükselme tir.

8 2006 Tarımsal Yapı Ara tırması sonuçlarında mutlak de erler açıklanmadı ndan ilgili veriler tabloya koyulamamı tır.



ekil 3.1: İletme büyüklüğüne göre işletme sayısı (TÜİK 2001 b, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2009)

ekil 3.1'de yer alan 1980, 1991 ve 2001 yıllarına ait genel tarım sayımları ve 2006 yılı Tarımsal Yapı Araştırması sonuçları incelendiğinde, Türkiye'de tarımsal işletmelerin genellikle 50 dekarın altında olduğu görülmektedir. 1980 yılında tarımsal işletmelerin %62'si, 1991 yılında %67,1'i, 2001 yılında %64,8'i, 2006 yılında %57,5'i 50 dekarın altındadır. Buna karşın, bu işletmeler toplam tarım arazisinin 1980 yılında %20'sini, 1991 yılında %22,1'ini, 2001 yılında %21,3'ünü, 2006 yılında ise %16,1'ini kaplamaktadır. ekil 3.2'de görüldüğü üzere, tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi, 100-499 dekar grubunda yoğunlaşmıştır. 500 dekarın üzerinde olan işletmelerin sayısal oranı ise, 1980 yılında %0,8, 1991 yılında %0,9, 2001 yılında %0,8, 2006 yılında %1,8 iken, bu işletmeler tarımsal arazilerin 1980 yılında %12'sini, 1991 yılında %17,2'sini, 2001 yılında %11,4'ünü, 2006 yılında ise %21,1'ini kaplamaktadır. Türkiye'de tarım işletmelerinin çoğunluğu, küçük işletmelerden oluşmaktadır ve toprak verimliliği düşüktür. Bununla birlikte, ekil 3.1 ve 3.2'de görüldüğü gibi küçük ölçekli işletme sayısında ve bu işletmelerin kapladığı arazi miktarında 2006 yılında bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün en önemli nedeni küçük ölçekli işletmelerin artan maliyetler ve gelir yetersizliği nedeniyle tarımsal faaliyeti bırakmalarıdır.



ekil 3.2: İ letmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları (TÜ K 2001 b, Tarımsal Ekonomi Ara tırma Enstitüsü, 2009)

Türkiye'de tarımsal İ letmeler, parçalı bir yapıya sahiptir. Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre, ortalama arazi parça büyüklü ü 1980 yılında 9.82 dekar, 1991 yılında 10.85 dekar, 2001 yılında ise 14.96 dekar dır (Tarım ve Köyi leri Bakanlığı [TKB], 2004 b). Tarımsal İ letme Yapı Ara tırması incelendi inde ise, 2006 yılında tarımsal İ letmelerin %63,2'sinin, 4 ve daha fazla parçalı arazilerden olu tu u görölmektedir. Parça sayısı 10 ve daha fazla olan İ letmelerin oranı ise %20,3'tür (TÜ K, 2001a).

Türkiye tarımında hakim olan küçük ve parçalı İ letme yapısı, ekonomik zorluk nedeni ile modern girdi ve teknoloji kullanımını kısıtlayarak, verimlili i ve üretkenli i dü ürürken, tarımın sanayi ve ticaretle eklemlenmesini de engellemektedir (Gürbüz, 2005).

Tablo 3.4'te verilen, tarımsal İ letmelerde uzmanla maya ili kin 1980 sonrası veriler, bu alanda önemli bir ilerleme kaydedilemedi ini göstermektedir. 1980 yılında tarımsal İ letmelerin %86,3'ünde, bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yürütüldü ü polikültür yapısı hakimdir. İ letmelerin %11,4'ünü, yalnızca bitkisel üretimde uzmanla mı İ letmeler; %2,5'ini



ise yalnızca hayvansal üretimde uzmanlaşmaları işletmeler oluşturmaktadır. 2006 yılında, polikültür işletmelerde %24 oranında bir azalma olmuştur. Bununla birlikte, bitkisel üretimde uzmanlaşmaları işletmelerde %25,8 oranında bir artış ve hayvansal üretimde uzmanlaşmaları işletmelerde ise %1,8 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir.

Tablo 3.4: Kırsal kesim işletmelerinin uzmanlaşma durumu (%) (TKB 2004 b, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü 2009)<sup>9</sup>

	Polikültür işletmeler	Bitkisel Üretim işletmeleri	Hayvansal Üretim işletmeleri
1980	86,3	11,4	2,3
1991	72,1	24,4	3,4
2001	67,4	30,2	2,4
2006	62,3	37,2	0,5

### 3.2.3. Makine Kullanımı

Tarımsal üretimde, toprak işleme, ekim, dikim, çapa, hasat, harman, tarımsal mücadele, ürün değerlendirme gibi hemen her alanda yararlanılabilen mekanizasyon sayesinde, birim alandan alınan ürün artırılırken, ürünün birim maliyeti de azalmaktadır (Çelik, 2000). Makine kullanımındaki artışla birlikte, tarımda uzmanlaşma artmaktadır.

9 1980 yılına ilişkin veri II. Tarım Bakanlığı II. Komisyon Raporu'ndan elde edilmiştir.

Tablo 3.5: Karasaban, Traktör ve Biçerdöver Sayıları (TÜ K, 2009 d)

	Karasaban	Traktör	Biçerdöver
1980	953.292	436.369	13.667
1985	706.324	583.974	13.615
1990	500.834	692.454	11.741
1995	316.717	776.863	12.706
2000	152.744	941.835	12.578
2001	146.768	948.416	12.053
2002	129.169	970.083	11.539
2003	125.335	997.620	11.721
2004	110.486	1.009.065	11.519
2005	103.578	1.022.365	11.811
2006	91.213	1.037.383	12.359
2007	84.304	1.056.128	12.775
2008	77.175	1.070.746	13.084

Tablo 3.5'te 1980-2008 dönemine ait karasaban, traktör ve biçerdöver sayıları verilmektedir. 1980 yılında, 436.369 olan traktör sayısı dönem boyunca artarak, 2004 yılında bir milyonun üzerine çıkmış, 2008 yılında ise 1.070.746'ya ulaşmıştır. Traktör sayısındaki artışa paralel olarak, 1980 yılında 953.292 olan karasaban sayısı, 2008 yılında 77.175'e kadar düşmüştür. Biçerdöver sayısı ise, inişli çıkışlı bir seyir izlemi ve 2008 yılında 13.084 olarak gerçekleşmiştir. Tarımda makinelerle mücadele ederek artsa da, henüz istenilen düzeye erişilememiştir.

Makine kullanımındaki artış tarımsal verimlilik açısından olumlu bir gelişme olmakla birlikte, durumun toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından da ele alınması gereklidir. Kırsal alanda makine kullanımının yoğun olduğu illerde uzmanlaşmalar genellikle erkekler olmaktadır. Kadınlar ise emek yoğun faaliyetleri yürütmektedir. Bu durum kadınların makinelerle mücadele eden artışların olumlu sonuçlarından yararlanmasını engellemektedir.

### 3.2.4. Gübre Kullanımı

Topraktaki besin maddelerinin bitkiler tarafından alınması ve erozyon gibi nedenlerle zamanla fakirleş en tarım topraklarının verim gücünün artırılabilmesi için gübreleme gereklidir (Çelik, 2000).

Ürünün ve bölgenin pazarlama kanallarının açık olması ve tarımsal faaliyetin gelir getirici özellikler göstermesi durumunda, işletmeler daha yüksek kalite ve kantite için gübre ve ilaç kullanımına yönelmekte, tersi durumda ise bundan vazgeçmektedir (TKB, 2004 a). Tablo 3.6'da görüldü ğ ü gibi, 1981-2008 yılları arasında gübre kullanımında, yalnızca bazı yıllarda ve sınırlı miktarlarda artış lar gerçekleş miştir.

Tablo 3.6: Gübre tüketimi (bitki besin maddesi-ton) (TKB Tarımsal Üretim ve Geliş tirme Genel Müdürlü ğ ü, 2009)

Yıllar	Azot	Fosfor	Potasyum	Toplam
1981	776.409	495.312	37.626	1.309.347
1985	917.423	476.017	33.979	1.427.419
1990	1.199.663	624.818	63.402	1.887.883
1995	1.053.737	579.613	67.090	1.700.440
2000	1.378.597	628.776	82.095	2.089.468
2001	1.132.555	470.258	67.820	1.670.633
2002	1.199.130	474.418	73.567	1.747.115
2003	1.340.867	546.145	83.622	1.970.634
2004	1.366.618	590.360	87.566	2.044.544
2005	1.372.371	601.819	93.816	2.068.006
2006	1.406.641	605.532	98.875	2.111.048
2007	1.355.755	516.412	109.375	1.981.542
2008	1.133.068	328.824	89.474	1.551.367

### 3.2.5. Sulama

Tarımsal verimin artırılmasında en önemli girdilerden biri sulamadır. Sulama, sektörü iklim artlarından ba ımsız kılar, üretimin çe itlenmesine ve yeti me müddetinin uzunlu una ba lı olarak birim alandan birden fazla ürün alınmasına imkan verir. Bununla birlikte, ilave istihdam yaratarak kırsal alanda gelirin artmasını ve gelir da ılımının düzelmesini sağlar (Devlet Su leri Genel Müdürlü ü [DS ], 2009).

Türkiye'nin büyük bölümünde, kurak ve yarı kurak iklim ko ulları hakimdir. Ya ı lar yetersiz ve düzensizdir. Bu nedenle, sulama verimi büyük ölçüde etkilemektedir (Çelik, 2000).

Türkiye'de sulanan alan miktarında, 1980 yılından beri 2,38 milyon hektarlık bir artış gerçekleşmiştir (Memiş, 2005). Bu artış önemli olmakla birlikte, ekonomik olarak sulanabilir arazinin %37,9'una sulama hizmetinin ulaşması ve sulanan arazilerin toplam tarım alanlarının %18,9'unu oluşturdu u göz önünde tutulduğunda, sulama hizmetlerinin geliştirilmesinin zorunlulu u ortaya çıkmaktadır (DS , 2009).

### 3.2.6. Diğer Girdiler

Tarımsal üretimde; mekanizasyon, gübre ve sulamanın sağladığı yararın artırılabilmesi için, bu girdileri tamamlayıcı nitelikte olan kaliteli tohum ve tarımsal mücadele gibi diğer girdilerin kullanımı da son derece önemlidir.

Kullanılan tohumun niteliğinin, tarımsal üretim üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. İyi nitelikli tohum kullanımı, hububatta %20, serada domates yeti tiriciliğinde %400 oranında bir üretim artışı sağlayabilmektedir. Kalitesi ve genetik potansiyeli yüksek tohum, verimliliği ortalama %20-25 oranında artırmaktadır (Çelik, 2000).

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren, daha önce kamu tarafından belirlenen tohum fiyatları serbest bırakılması ve tohum ithalatına izin verilmesi, bu tarihe kadar kamu tekelinde olan bazı türlerin tohumları, özel sektör tarafından üretilmeye başlanmıştır. Çiftçi talebinin düşük olmasına bağlı olarak, Türkiye'de tohum üretimi düşük olduğu gibi, sertifikalı tohum kullanma oranı da oldukça düşük düzeyde kalmıştır (TKB, 2004 a).

Tarımda temiz ve kaliteli ürün elde etmek, ancak tarımsal mücadelenin dahil olduğu bir üretim süreciyle mümkün olabilmektedir. Tarımsal mücadele yapılmadığında hastalık, zararlı ve yabancı otlar nedeniyle her yıl ortalama %35 oranında tarımsal üretim kaybı meydana gelmektedir. Bazı hastalık ve zararlıların salgın olarak görüldüğü yıllarda, bitkisel ürünlerde %90'dan fazla hatta ürünün tamamına yakın kayıplar gerçekleşebilmektedir (Çelik, 2000).

Türkiye'de ilaç fiyatlarının yüksek, satın alma gücünün düşük olması nedeniyle özellikle geçimlik üretimde zirai ilaçların kullanımı yetersiz düzeydedir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı verilerine göre, ilaç tüketimi 2004 yılında 35.000 ton olarak gerçekleşmiştir (TKB Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2009).

### 3.3. Kırsal Alanda Altyapı Hizmetleri

#### 3.3.1. Ulaşım ve Haberleşme Hizmetleri

Kırsal alanda ulaşım ve haberleşme hizmetlerinin gelişimi, kırsal toplumun dünyada yaşanan sosyal ve ekonomik dönüşümlerden haberdar olmasına ve kendini bu dönüşümler içinde doğru konumlandırmasına yardımcı olur. Bunun yanı sıra, ulaşım ve haberleşme hizmetleri sayesinde, kırsal halkın piyasa bilgisine erişimi kolaylaşır, tarımsal ve tarımdışı ürünlerin daha yüksek değerli piyasalarda satılması mümkün olur.

Kırsal alanda en yaygın haberleşme aracı, telefondur. Telefon, köylere 1970'li yıllarda girmiştir. 1972 yılından 2000 yılına kadar telefonu olan köy sayısının hızla arttığı, Tablo 3.7'de görülmektedir.

Tablo 3.7: Yıllara göre telefonu olan köy ve baskı yerleşim sayısı (TÜİK, 2009 d)

Yıllar	1972	1980	1990	2000	2005
Telefonu Olan Köy Sayısı	1.632	7.795	39.245	51.335	51.334

Köy yollarına ilişkin istatistikler incelendiğinde ise, yıllara göre önemli bir artış olduğu görülmektedir.

Tablo 3.8: Köy yolları uzunlukları<sup>10</sup> (km) (TÜ K, 2009 d)

Yıllar	Tesviye	Stabilize	Asfalt	Hamyol	Toplam
1980	38.175	118.692	-	15.236	172.103
1985	60.815	135.373	12.963	48.357	257.508
1990	72.186	156.520	21.374	58.507	308.587
1995	74.068	156.357	36.308	53.322	320.055
2000	63.614	136.868	81.033	73.127	354.642
2005	46.471	136.013	95.007	8.141	285.632

Ürünlerin pazara ula tırılması konusundaki imkanların yetersizli i ve nakliye masrafarı, birçok küçük üretici için, dünya piyasalarına eklem lenme sürecinde önemli bir kısıttır. Kadın üreticiler söz konusu oldu unda, bu kısıta cinsiyete dayalı dezavantajlar eklenmektedir. Birçok durumda kadınların, seyahat etmek için evdeki erkek bireylerden izin almaları gerekmektedir. Mekanize veya motorlu ta ıma araçlarının eri ilebilir oldu u yerlerde, bu araçlar büyük ölçüde erkeklerin tekelindedir. Kendilerinin kontrol etti i di er nakliye araçlarının yoklu unda, birçok kadın ürünlerini, yerel piyasalara ta ımakta, bu da zaman ve enerji kaybına neden olmaktadır. Mevcut durumda, kırsal bölgelerde yolların yapımına yatırım, önemsiz düzeyde ticaret yapan ve her ekilde motorlu ta ıtlara ula amayan kadınlardan daha çok, erkek nakliyecilere ve tüccarlara fayda sa lamaktadır. Bu nedenle, pazara eri imin kolayla tırılması için verilen fiziksel altyapı hizmetlerinin yürütülmesinde, cinsiyet farklılıkları dikkate alınmalıdır (Baden, 1998).

### 3.3.2. Su ve Elektrik Hizmetleri

Geli menin temel kriterlerinden olan sa lıklı suya, kanalizasyon hizmetlerine ve elektrik kullanım imkanlarına eri im, kırsal alanda ya am kalitesini de etkileyen önemli unsurlardır.

<sup>10</sup> Köy leri Genel Müdürlü ü'nce yapılan yol master plan çerçevesinde ham yol uzunlukları yeniden düzenlenmi ve kullanılmadı ı belirlenen bir kısım ham yol ülke kırsal yol a ından çıkarılmı tır. Bu nedenle toplam yol uzunluklarında azalma görülmektedir.

Kırsal yerleşim yerlerine elektrik hizmeti götürülmesi çalışmaları, 1980'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır (Gülçubuk, 1997 a). Günümüzde, kırsal alanda bulunan köy ve köyaltı yerleşmelerin tamamına elektrik hizmeti ulaşılmıştır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004). Çiğleri Bakanlığı Mahalli idareler Genel Müdürlüğü'nün Tablo 3.9'da yer alan Köy Altyapısını Destekleme Projesi verilerine göre, 1 Ocak 2009 tarihi itibarıyla ülke genelinde bulunan yerleşmelerin %86,4'ünde sağlıklı ve yeterli, %11,1'inde sağlıklı ancak yetersiz içme suyu bulunurken, %2,5'inde sağlıklı içme suyu bulunmamaktadır. Bununla birlikte, köylerin yalnızca %7,7'sinde kanalizasyon sistemi vardır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004).

Tablo 3.9: Köy içme suları envanteri (Çiğleri Bakanlığı Mahalli idareler Genel Müdürlüğü, 2010)

	Toplam	%	Sulu	%	Yetersiz	%	Susuz	%
<b>Ünite Sayısı</b>	74.364	100	64.286	86,4	8.232	11,1	1.846	2,5

Su, elektrik, kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerine erişim, temel kalkınma göstergeleri arasında yer almanın yanı sıra, daha önce de ifade edildiği gibi kadınların yeniden üretim faaliyetleri için harcadıkları zamanı önemli ölçüde belirlemektedir. Söz konusu hizmetlerin tüm kırsal alana yaygınlaştırılması mevcut cinsiyet eşitsizliklerinin sonuçlarının ortadan kaldırılmasında etkileyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

# DÖRDÜNCÜ BÖLÜM





## 4. KIRSAL ALAN VE KADIN

### 4.1. Kadının Kırsal Kesimdeki Sosyo-Kültürel Konumu

Ülkemizde ço unlukla geçerli olan örf ve adetler gere ince, toplumsal faaliyetler, cinsiyete ba lı bir i bölümüne göre düzenlenmekte ve kadının yeri, ev kadını olarak e ve analıkla tanımlanmaktadır (Akbay, 1998: 24-26). Özellikle kırsal alanda, hakim olan geleneksel yapıda, erkek egemenli i ön plana çıkmakta ve bu durum, kadınların üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan kazanımlardan elde etti i pay üzerinde etkili olmaktadır. Kadının ekonomik ya ama katılımı, toplumsal ili kiler sisteminde yer alı biçimleri ile do rudan ili kilidir.

#### 4.1.1. E itim

E itim kadınların istihdama, sosyal hayata, karar alma süreçlerine katılımlarını artırmanın yanı sıra, hizmetlere eri imlerini de kolayla tırmaktadır. Kırsal alanda ço unlukla ücretsiz ya da dü ük ücretler kar lı ında çalı an kadınlar açısından sosyal hareketlili in sa lanması ve refah düzeyinin artırılması, e itimde yeterli bir geli imin gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Bununla birlikte, e itime ili kin veriler incelendi inde, özellikle kadınlar açısından kırsal alanda e itime eri im imkanlarının yetersiz oldu u görülmektedir.

Tablo 4.1'deki Türkiye istatistik Kurumu 2008 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, toplam köy nüfusu içinde okuyazar olmayan kadınların oranı %25,2 iken, kentte bu oran %11,3'e dü mektedir. Aynı oranlar erkekler için, sırasıyla %7,0 ve %2,6'dır.

Tablo 4.1: Okuyazar olmayanların ehir-köy nüfusuna oranları<sup>11</sup> (TÜ K, 2009 c)

	Toplam Köy Nüfusu içindeki Oran (%)	Toplam ehir Nüfusu içindeki Oran (%)
Kadın	25,2	11,3
Erkek	7,0	2,6

11 l ve ilçeye ait nüfus bilgileri ehir nüfusu içinde; kalan yerle im yerlerine ait nüfus bilgileri ise köy içerisinde verilmi tir.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008'e (TNSA-2008) göre, kırsal kesimdeki kadınların ortanca eğitim süresi 4,1 yıl iken, erkeklerinki 4,6 yıldır. Eğitimde kalma süresi açısından erkek ve kadın arasındaki fark, kentlerde daha belirgindir. Kentlerde ortanca eğitim süresi 4,7 yıl iken, erkeklerinki 6,6 yıldır.

Tablo 4.2: İlköğretim (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü [HÜNEE], 2009)

	Net Okullama Oranı (NOO) (%)			Brüt Okullama Oranı (BOO) (%)		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Kırsal	89,8	91,8	90,8	93,3	97,7	95,4
Kent	92,8	94,2	93,5	96,6	98,2	97,5

Tablo 4.2'de, kırsal alanda ortanca eğitim süresi kadınlar için ilköğretimde net okulla- ma oranının (NOO)<sup>12</sup> %89,8, brüt okulla- ma oranının (BOO)<sup>13</sup> %93,3 oldu ğu görülmektedir. Erkekler için ise, NOO %91,8, BOO %97,7'dir. Ülkemizde ilköğretimin zorunlu olması ve eğitime ilkin olarak yürütülen kampanyalar, kadınların ilköğretime katılımının büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Bütün bu çabaların yanı sıra, kadınlar ve erkekler arasında düşük oranlı da olsa bir fark görülmesi, kırsal alanda yaygın olan geleneksel bakış açısının bir sonucudur. Kırsal alanda aileler, eğitime ayrılabildikleri kısıtlı maddi imkanları, erkek çocuklar için kullanmayı tercih etmektedir. Kız çocukları yalnızlıkta olmak üzere, nüfus müdürlüklerine kayıtsız birey sayısı oldukça fazladır. Bu kişiler, eğitim olanaklarından yararlanamamaktadır. Bununla birlikte, ilköğretim sürecinde kız çocukları için okula geç kayıt ve erken terki, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (TKB, 2008).

12 İlköğretim için NOO, ilköğretim ça ğında olup (6-13 yaş) ilköğretime devam eden nüfusun ilköğretim ça ğındaki nüfusa oranıdır.

13 İlköğretim için BOO, hangi yaşta olursa olsun ilköğretime devam eden nüfusun ilköğretim ça ğındaki nüfusa (6-13) oranıdır.

Tablo 4.3: Lise (HÜNEE, 2009)

	Net Okulla ma Oranı (%)			Brüt Okulla ma Oranı (%)		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
<b>Kır</b>	32,2	49,9	41,1	40,9	72,1	56,5
<b>Kent</b>	65,7	70,9	68,1	95,4	108,3	101,6

Lise düzeyinde kent-kır ve cinsiyet bazındaki farklar, ciddi biçimde derinleşmektedir. Tablo 4.3'te yer alan verilere göre kırsal alanda kadınların lisede NOO<sup>14</sup> %32,2 iken, kentsel alanda bu oran %65,7'dir. Erkekler için ise, lise seviyesinde NOO kırdaki %49,9, kentte %70,9'dur. Brüt okulla ma oranlarında<sup>15</sup> kent kır arasındaki fark, kadınlarda iki kattan fazladır. Bu oran, kırsal alanda kadınlar için %40,9 erkekler için %72,1'dir. Kadınların okuyup, meslek sahibi olmalarının kırsal alanda yaygın bir amaç hedef olarak görülmemesi, bu sonucun ortaya çıkmasında önemli bir faktördür.

Hem kadınların tarım dışı alanlarda istihdam edilebilmesi, hem de 1980 sonrası dünya açılma süreci ile birlikte, uluslararası piyasalarla ilişkilerinden günbegün artan tarım sektöründe, kadın emeklerinin de artması için kırsal alanda kadın eğitimlerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

#### 4.1.2. Gelirin Kullanımı

Kadının kendi geliri üzerindeki kontrol yetkisi, toplumdaki konumunun belirlenmesinde önemli göstergelerden biridir. Kırsal alanda kadının elde ettiği gelirin kullanımına ilişkin bağımsızlığı, kente göre oldukça düşük düzeyde kalmaktadır.

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yapılan 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'na göre, kırsal alanda araştırma tarihinden önceki son 12 ay içinde, bir iş te çalışıp karlılıkta para kazanan kadın-

14 Lise için NOO, lise ça rında olup (14-16 ya r) liseye devam eden nüfusun lise ça rındaki nüfusa oranıdır.

15 Lise için BOO, 24 ya rına kadar hangi ya rta olursa olsun liseye devam eden nüfusun lise ça rındaki nüfusa (14-16) oranıdır.

ların, %27,9'u bu kazancın nasıl kullanılacağına ilişkin karar verme yetkisine tek başına sahipken, kentte bu oran %40,3'tür. Bununla birlikte, kırsal alanda kadınların %24,3'ünün elde ettikleri kazancın kullanımına ilişkin karar üzerinde, hiç söz hakkı bulunmamaktadır.

Kırsal alanda, evin harcamalarının ne kadarının kendi kazancı ile karşılandığı sorulan kadınlardan %69,3'ü, yarıdan az ya da hiçbir kısmı yanıtını seçmişlerdir. Kadınların %28,3'ü ise, harcamaların tamamının ya da yarıdan fazlasının kendi elde ettikleri gelir ile karşılandığını ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar, kadının gücünün yaygın olarak ücret karlı olmayan faaliyetlerde toplanmış olmasının, kadının kendi emeline bakış açısını da belirlediğini ortaya koymaktadır. Kalkınmaya etki, hatta daha fazla katkı veren kırsal alan kadını, bu konuya ilişkin yeterli farkındalık düzeyine sahip değildir.

Tablo 4.4: Kazancın kullanımına ilişkin karar ve kazancın hane halkı harcamalarına katkısı (HÜNEE, 2004)

		Kır (%)	Kent (%)
Kazancın Nasıl Kullanılacağına Karar Veren Kişi	Sadece Kendisi	27,9	40,3
	Beraber	47,5	53,8
	Sadece Bakası	24,3	5,9
	Cevapsız	0,2	0,1
Kadının Harcamaların Ne Kadarını Karşıladı	Neredeyse Hiç/Hiç	18,6	10,7
	Yarıdan Azı	50,7	42,8
	Yarısı ya da Daha Fazla	19,3	36,2
	Hepsi	9,0	9,2
	Cevapsız	2,4	1,1
Kadın Sayısı		442	1.551

### 4.1.3. iddet

Kadına kar ı aile içi iddetin yaygınlı ı kadının her alanda söz sahibi olmasının ve güçlenmesinin önünde önemli engeller olu turmaktadır.

Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü tarafından gerçekte tirilen Türkiye'de Kadına Yönelik Aile ç i iddet Ara tırması kırsal alanda fiziksel iddetin kente göre daha yaygın oldu unu ortaya koymaktadır. Ara tırmaya göre kırsal alanda kadınların %43,2'si ya amının herhangi bir döneminde fiziksel iddete u ramı tır. Bu oran kentte %38'dir.

Söz konusu ara tırma kapsamında kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ve iddete ili kin tutumlarını belirlemeye yönelik sorular da yer almaktadır. Tablo 4.5'te yer alan ara tırma sonuçlarına göre, kırsal alanda ya ayan kadınların %64,5'i, kentte ya ayan kadınların ise %44,2'si "kadın e iyle tartı mamalıdır" önermesine katıldı ını belirtmi tir. Kadınların fiziksel iddeti algılayı biçimleri de kır ve kent arasında farklılık göstermektedir. Kırsal alanda ya ayan kadınların %24,9'u, bazı durumlarda erkeklerin e lerine fiziksel iddet uygulamasını onaylamakta ya da normal kar ılamaktadır. Bu oran kentli kadınlarda %10,6'dır. Bu sonuçlar, kırsal alan kadınının, kadına kar ı iddete ili kin bilinç düzeyinin, kentteki hemcinslerine oranla oldukça dü ük oldu unu ortaya koymaktadır.

Tablo 4.5: Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ve iddete ili kin tutumları (KSGM, 2009)

Yerle im yeri	Görü lere Katılan Kadınların Yüzdesi			Evlenmi kadın sayısı
	Kadının e iyle tartı maması	Bazı durumlarda erkeklerin e ini dövmesi	Kadının davranı larından erke in sorumlu olması	
Kır	64,5	24,9	61,2	2.617
Kent	44,2	10,6	42,7	7.736

Son yıllarda, ülkemizde yasal alanda kadına yönelik iddetin önlenmesine ili kin çok önemli ilerlemeler kaydedilmi tir. 2006 yılında yayımlanan

2006/17 sayılı “Çocuk ve Kadınlara Yönelik İddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi için Alınacak Tedbirler” konulu Bakanlık Genelgesi ile kurum ve kuruluşların konuya ilişkin sorumlulukları belirlenerek, kadına yönelik iddetin ortadan kaldırılması, bir devlet politikası haline getirilmiştir. Bununla birlikte, yasal alanda gerçekleştirilen gelişmelerin uygulamaya geçmesi ancak toplumda zihinsel dönüşüm sağlanması ile mümkün olabilecektir.

#### 4.1.4. Çalışan Kadınların Çocuk Bakımı

Çocuk bakımı sorumluluğunun toplumsal olarak kadınlar üzerinde görülmesi nedeniyle çocuk bakım hizmetleri, kadınların çalışmaya katılımını etkileyen önemli bir faktördür. Kurumsal bakım hizmetlerinin özellikle kırsal alanda yeterli düzeyde olmaması ve hakim geleneksel yapı nedeniyle çocuk bakımı, genellikle akrabalar ya da annenin kendisi tarafından sağlanmaktadır.

Kentlerde para karlılıkları bakım ve kurumsal hizmetlerden yararlanma, kırsal alanla kıyaslandığında daha yaygındır. TNSA-2008 verilerine göre kırsal alanda çalışın annelerin %31,8'i, çocuğuna kendisi bakmaktadır. Bu da, kadının ev ortamında yaptığı bir işe sahip olduğunu ya da işe giderken çocuğunu yanında götürdüğünü göstermektedir. Ataerkil yapının bir sonucu olarak, erkeğin annesi çocuk bakımında, kadının annesine göre daha fazla rol almaktadır. Bunun yanı sıra, kız çocuklar %10,2 oranında çocuk bakımını sağlamaktadır. Bu durum, kız çocuklarının eğitim katılımlarını engelleyen unsurlardan birini oluşturmakta ve kırsal alanda kadınlar için söz konusu olan nitelikli bir işe sahip olamama, düşük gelir düzeyi, sosyal güvenceden yoksunluk gibi olumsuz ekonomik koşulları yeniden üretmektedir. Babanın ve erkek çocukların çocuk bakım hizmetlerine katılımı, kentte de, kırsal alanda da %4'ün altında kalmaktadır.

Kurumsal bakım hizmetlerine yeterince erişemeyen kırsal alan kadını, zamanının önemli bir bölümünü çocuk bakımına ayırması nedeniyle iş gücü niteliğini geliştirebileceği yaygın eğitim çalışmalarına, karar alma mekanizmalarına, tarımsal istihdama ve örgütlenme faaliyetlerine katılımda dezavantajlı konuma geçmektedir.

Tablo 4.6: Çalı an kadının çocuk bakımı (HÜNEE, 2009)

		Kır (%)	Kent (%)
6 Ya ından Küçük Çocuk Yok		65,1	68,8
Bir veya Daha Fazla Çocuk		34,9	31,2
	Anne Kendisi	31,8	29,4
	E	1,0	3,6
	Kız Çocuklar	10,2	3,8
	Kadının Annesi	3,8	16,1
Kadın Çalı ırken En Küçük Çocu a Bakan Ki i	Kocanın Annesi	36,7	16,8
	Erkek Çocuklar	0,7	0,4
	Di er Akrabalar	6,5	3,3
	Bakıcı (Para Kar ılı ında)	0,7	8,3
	Kurumsal Bakım	1,8	10,1
Son Do umdan itibaren Çalı mıyor		0,7	2,6
Di er		4,2	3,9
Cevapsız		1,8	1,9

#### 4.1.5. Dayanıklı Tüketim Mallarına Sahip Olma Durumu

Ev içi sorumlulukları haf fetme i Levi gören dayanıklı tüketim mallarının kullanımı, kırsal alanda kente oranla daha dü ük düzeyde kalmaktadır. TNSA-2008'de yer alan dayanıklı tüketim mallarına ili kin verilere göre, kırsal alanda hanelerin %4,8'inde buzdolabı, %19'unda çama ır makinesi, %89,2'sinde bula ık makinesi bulunmamaktadır. Ayrıca, toplumun kültürel dönü ümünü sa lamanın yanı sıra, bilgilendirme ve e itim faaliyetlerine yönelik olarak da kullanılan bilgisayar ve internetin kırsal alanda yeterince yaygın olmadığı görülmektedir. TNSA-2008 verilerine göre kırsal alanda %13,8 oranında gerçekle en bilgisayar kullanımı kentte



%49 düzeyindedir. İnternet kullanımı ise kırsal alanda %9 iken kentte %32,8'e yükselmektedir. Söz konusu oranlar TÜİK 2009 yılı verilerine göre bilgisayar kullanımında kırsal alan için %14,1 kentsel alan için %37; internet kullanımında ise kırsal alan için %12,9 kentsel alan için %34,6'dır (TÜİK, 2009 f). Özellikle, erkek meslektaşlarına göre ulaşım problemlerini daha yoğun yaşayan kadın çiftçilerin piyasa bilgisine erişiminde yararlı olabilecek iletişim araçları olan telefon ve cep telefonu da, kırsal alanda sınırlı bir kullanım alanına sahiptir.

Tablo 4.7: Dayanımlı tüketim mallarına sahipliği (HÜNEE, 2009)

	Kır (%)	Kent (%)
Buzdolabı	95,2	98,5
Çamaşır Makinesi	81,0	95,4
Bulaşık Makinesi	10,8	43,5
Gazlı veya Elektrikli Fırın	59,3	83,0
Ütü	73,2	92,6
Elektrik Süpürgesi	66,7	91,3
Televizyon	94,8	96,3
Telefon	58,4	65,6
Cep Telefonu	83,0	94,8
Bilgisayar	13,8	49,0
İnternet	9,0	32,8

Dayanımlı tüketim mallarına yeterince erişemeyen kırsal alan kadınları, kentli kadınlara göre ev içi faaliyetlere daha fazla zaman ayırmak durumunda kalmaktadır. Kadın üreticilerin diğer piyasa aktörleri ile iletişimini kısıtlayan teknolojiye erişim problemi, onların tarımsal ticaret sürecinin dışında kalmasının nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

## 4.2. Kırsal Alanda Kadının Çalı ma Ya amındaki Yeri

### 4.2.1. Üretime Katılım

Küreselle me ile birlikte ortaya çıkan dünya ekonomisine eklemleme sürecinin kırsal kesimde ya ayan kadınların üretime katılma biçimleri- ni nasıl etkileyebilece ini kavrayabilmek ve bunun sonucunda ya anan de i imleri kadının güçlendirilmesi hedef ne yönlendirebilmek için kadının tarımsal üretimde mevcut konumunu ele almak yararlı olacaktır.

Kadının üretime katılımı içinde bulundu u toplumun kültürel yapısı ve ekonomik geli me düzeyi ile yakından ili kilidir. E itim düzeyi yüksek olan kadınların ya adı ı büyük kentlerde, kadın-erkek arasındaki sosyo-ekonomik statü farkı azalırken, e itim ve gelir düzeyi dü tükçe fark büyümekte; kırsal alanda ise bu fark maksimum düzeye ula maktadır (Akbay,1998: 24-26). Pek çok tarım toplumunda oldu u gibi, Türkiye kırsalında da geleneksel aile yapısı hakimdir. Hiyerar i, ya ve cinsiyet de i kenlerine ba lı olarak kurulmu tur. Ya lı erkeklerle ba layıp, en genç kadınlarla biten hiyerar i, i gücü süreçlerine de yansır. Üretimin denetimi ya lı erkeklerde olup; kadınlar, özellikle de genç kadınlar, bu konuda hiçbir söz hakkına sahip de ildir (KSGM, 2000).

Kırsal alanda kadınlar, üretim sürecinde tüm girdilerin birbiriyle etkile- imi yoluyla, aile tüketimi ve piyasa ekonomisi için ürün elde ederek tarımsal sistemin sürdürülmesini ve ailenin ekonomik refahının geli tirilmesini sa lamaktadır (Hablemito lu, 1998:32-35). Kadınlar temizlik, çocuk bakımı, içme suyu, yakacak ve gıda temini gibi ev içi sorumlulukları üstlenmenin yanı sıra, bitkisel ve hayvansal üretimde ve tarım dı ı gelir getirici faaliyetlerde aktif olarak rol almaktadır.

Yapılan i llerden hangilerinin ev i i, hangilerinin ekonomik faaliyet olarak tanımlanaca ı toplumdan topluma ve zamandan zamana de i iklik gös- termektedir. Kırsal alanda konut ve i yerinin birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaması, bu tanımlamayı daha da karma ık hale getirmi tir. Dün- yanın birçok yerinde, aile i letmeleri tarafından ekilen endüstriyel bitkile- rin hasadı “ev i i” olarak tanımlanmı ve kadınların üretimdeki konumu ücretsiz aile i çili i olmu tur. Türkiye, ücretsiz aile i çili ini ekonomik faaliyet olarak kabul eden ülkeler arasında yer almasına kar ın, birçok

İçerisinde, örneğin yatak yorgan yapımını, yağ, süt, tezek üretimini, su teminini ve yakacak toplanmasını bu sınıflandırmamızın dışında tutmaktadır (Sirman, 1991).

gücü olarak kadınların “ucuz emek”, “aile ekonomisine yardımcı” olarak görülmesi ve faaliyetlerinin büyük bölümünün ev içi yani gerçek anlamda üretim değil, doğaldan ya da amlarının bir parçası olarak kabul edilmesi, içinde yerinin düşük algılanmasına neden olmaktadır. Kadının ev içi sorumluluklarından kaynaklanan faaliyetleri, kapalı aile ekonomisi içinde kalmakta ve kadınlar ekonomik değeri olmayan bu görünmez emeklerini karlı olarak alma ve kullanma olanağından yoksun bulunmaktadır.

Kentlerde yaşayan kadınlarla kıyaslandığında kırsal kesim kadını, çok daha yüksek oranlarda üretim sürecinde yer almaktadır. 2008 yılı TÜİK verilerine göre, kırsal alanda kadının istihdama katılımı %31,4 iken, bu oran kentlerde %17,3'tür (TÜİK, 2009 b). Ancak kırsal alanda kadının iş gücüne katılımı ve istihdamı, Tablo 4.8'de görüldüğü gibi yıllar içinde azalma eğilimi göstermektedir. Bu durum, tarımın ekonomideki payının küçülmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4.8: Kırsal alanda ya ayan kadınların yıllara göre i gücü durumu (TÜ K, 2009 b)<sup>16</sup>

Yıllar	gücüne Katılım Oranı (%)	stihdam Oranı (%)	sizlik Oranı (%)	Tarım Dı ı sizlik Oranı (%)
ISIC.REV.1				
1989	55,1	52,9	3,9	30,8
1990	52,0	50,2	3,4	33,2
1991	55,5	54,3	2,1	27,7
1992	51,9	50,7	2,4	21,5
1993	40,5	39,4	2,8	27,0
1994	49,0	47,8	2,4	24,0
1995	49,2	48,1	2,4	23,6
1996	49,8	48,8	1,9	22,7
1997	45,0	43,8	2,7	29,3
1998	46,9	45,9	1,9	21,3
1999	47,4	46,3	2,3	21,3
NACE.REV.1				
2000	40,2	39,4	2,0	11,2
2001	41,7	41,0	1,7	14,6
2002	41,4	40,2	3,0	19,0
2003	39,0	37,4	4,2	17,0
2004	36,7	35,6	3,0	19,9
2005	33,9	32,6	3,6	19,9
2006	33,1	31,8	3,9	19,5
2007	32,5	31,2	3,8	19,0
2008	32,9	31,4	4,3	20,9

16 2004-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

Kadının kırsal alandaki üretim rollerine ilişkin olarak, çeşitli de ğ iş kenler temelinde farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Pearson (1979), kırsal kadının homojen bir grup oluşturmadığını ve kırsal alanda dört ayrı kadın konumunun ortaya çıktığını belirtmektedir.

- 1. Bağımsız Üretici:** Aile işletmesini kadınların yönetmesi, sıklıkla rastlanmayan bir durum olmakla birlikte, emek kaybı, boşanma ya da erkeğin tarımdışı işlerde çalışması durumunda görülebilmektedir.
- 2. Tarımsal Faaliyetlere Katılan:** İşletmedeki bütün tarımsal faaliyetleri ve sorumlulukları emekleriyle paylaşan kadınlar, bu grubu oluşturmaktadır.
- 3. Tarımsal Faaliyetlere Yardım Eden:** Kırsal alanda kadınların tarımsal faaliyetlere, yoğun emek gücüne ihtiyaç duyulan dönemlerde katıldıkları vurgulanmaktadır.
- 4. Ev Kadını:** Tarımsal üretimde çalışan aile bireyleri ya da ücretli işçiler için, yiyecek hazırlama, temizlik gibi aile içi sorumlulukları üstlenen ya da ev içi üretim yaparak dolaylı tarımsal faaliyetlerle üretime katkı sağlayan kadınlar, bu grupta yer almaktadır (Hablemitoğlu, 1996).

Bununla birlikte kadının tarımsal üretimdeki rolünün içinde bulunduğu sosyal gruplar ve ait olduğu ailenin ekonomik ve hukuki konumu ile yakından ilişkili olduğu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Çakmak (1994), ailenin sahip olduğu tarımsal işletmelerin büyüklüğüne göre yaptığı sınıflamada, kadının üretimdeki rollerini şu şekilde ifade etmiştir:

1. Büyük işletmelerde kadınlar tarlada çalışmazlar. Tarımsal üretimde üretime doğrudan katılmaları dışında üretime karar verme, yönetme, denetleme ve pazarlama gibi diğer işler, erkekler tarafından yürütülür. Erkeğin yeterli olmadığı yerlerde kadının, sınırlı da olsa, yönetim ve denetleme görevleri vardır.
2. Orta büyüklükteki çiftliklerde, erkekler mekanize işleri ve pazarla ilişkileri yürütürken, kadınlar emek yoğun işleri üstlenirler.

3. Küçük çiftliklerde ise, erkekler, tarım dı ı gelir kaynakları ararlar. Kadınlar ise, emek yo un tarımsal üretimi yürütürler. Gerek bu tür toprakların sahibi olan ailelerde, gerekse orta büyüklükte topra ı olan ailelerde, çe itlenmi bitki ya da sınai türü tarım yapılması durumunda, el eme ine dayalı çapa, hasat gibi i leri yapma görevi kadına aittir. Bu nedenle, çalı ma yükü erke e göre daha a ırdır.
4. Topraksız ya da az topraklı ailelerde, hem kadının hem erke in geçim için ba kalarının i lerinde çalı maya gereksinimleri vardır. Bunun için kadınlar ve erkekler, buldukları köyde veya çevrede ba ka bölgelerde mevsimlik i çi olarak çalı ırlar (KSGM, 2000).

Türkdo an (1970) ise, sosyolojik açıdan bir sınıfandırma yapımı ve kadının tarımsal üretimdeki rolünün ve kararların alınmasında etkinli inin toprak sahibi, yarıcı, kiracı veya yarı mal sahibi konumunda olmasının yanı sıra, ekilen ürün çe idi ve i letmenin geçimlik veya pazara dönük olmasına göre de farklılık gösterebilece ini belirtmi tir (Yıldırak, vd. 2003).

Tarımsal üretimde erke in daha geni arazilerde, kadınların ise aile tüketimi için, konuta yakın daha küçük alanlarda üretim yaptı ını ya da kadınların ve erkeklerin farklı ürünlerin üretiminden ve satı ndan sorumlu oldu unu ortaya koyan çe itli sınıfandırmalar da mevcuttur (Hablemitulo lu, 1996).

Bu konuda sonuç olarak, kırsal alanda kadınların i gücüne katılımı toplumun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel mekanizmaları; ailenin sahip oldu u arazi ve hayvan varlı ı; pazara açılma durumu; kullanılan teknoloji düzeyi; ailenin toplumsal konumu ve geliri; demografk özellikleri ve tarımsal alanın eve yakınlı ı gibi faktörlere ba lı olarak, farklı örüntüler olu turan karma ık bir yapıya sahiptir.

Türkiye’de kırsal yerle im yerlerinin temel geçim kayna ını, bitkisel üretim ve hayvancılık olu turmaktadır. Tarımsal üretimin sınırlı oldu u yerlerde, hane tüketimine yönelik olarak yapılan sebzeçilik ve ba cılıktaki erkekler; bahçe hazırlı ı, toplama, sulama ve çapada çalı maktadır. Temel geçim kayna ı bitkisel üretim olan hanelerde ise, kadın üretimin

satı hariç her a amasında yer almaktadır. Hayvancılık faaliyetlerinde erkekler; hayvanların otlatılması, besleme, kırım gibi faaliyetler yürütürken, kadınlar; sağım, süt ürünlerinin değerlendirilmesi, ahır temizliği ve ot toplama işlerini üstlenmektedir. Bununla birlikte, hayvansal ürünlerden yağ, yoğurt ve peynir üretimini kadınlar ailenin günlük tüketimi için gerçekleştirmektedir (TKB, 2004 c).

Türkiye’de kırsal alanda hakim olan tarımsal üretim biçimi, hem geleneksel yapıda, hem de piyasa ekonomisi ile bütünleşme sürecinde, hane tipi tarımsal üretimdir. Piyasa mekanizmasının tarıma girmesi ile geçimlik üretim, yerini büyük işletmeler yerine, küçük meta üretimine bırakmıştır. Küçük aile işletmelerinin kadın emeği açısından en önemli özelliği, ücretsiz aile işçiliğinin, bu tür üretimin temel girdilerinden biri olmasıdır.

Tablo 4.9: Tarım sektöründe istihdam edilen kadınların yıllara göre i teki durumu<sup>17</sup> (TÜ K, 2009 b)

	Ücretli veya Yevmiyeli (%)	veren (%)	Kendi Hesabına (%)	Ücretsiz Aile çisi (%)
ISIC.REV.1				
1989	2,3	0,1	6,3	91,3
1990	2,4	0,2	7,7	89,7
1991	1,7	-	7,2	91,1
1992	2,3	0,1	9,4	88,2
1993	2,1	-	7,3	90,6
1994	2,5	-	9,5	88,0
1995	3,6	0,1	7,2	89,1
1996	3,5	0,1	7,7	88,7
1997	3,2	0,2	9,7	86,9
1998	2,8	0,1	8,9	88,2
1999	3,6	0,1	9,7	86,6
NACE.REV.1				
2000	2,3	0,1	14,1	83,5
2001	2,2	0,1	15,1	82,6
2002	3,3	0,2	16,4	80,1
2003	2,7	0,1	15,8	81,4
2004	3,4	0,2	12,3	84,1
2005	4,2	0,2	17,9	77,7
2006	4,4	0,3	18,3	77,0
2007	3,9	0,2	18,7	77,2
2008	4,2	0,3	16,9	78,6

17 2004-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

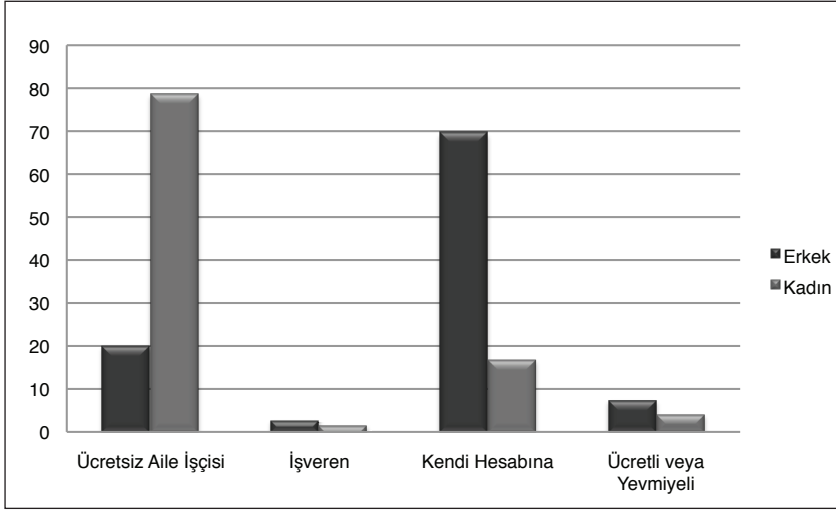


Küreselleşmenin, tarım sektöründe kadınlar için, kayıtlı ücretli işlerin artmasına sebep olmadığı, tarım sektöründe istihdam edilen kadınların yıllara göre işteki durumunun ele alındığı Tablo 4.9'da görülmektedir. 1989 yılında %2,3 olan ücretli veya yevmiyeli çalışan kadın oranı, 2008 yılına kadar sadece %1,9 artmıştır. 2000-2008 yılları arasında, ücretsiz aile içi işinden, kendi hesabına çalışmaya dönüşen küçük bir kayma söz konusudur. Kendi hesabına çalışan kadın oranındaki artış, tarımsal faaliyetin iş gücü istihdam etme bakımından önemini yitirmesi ve kırsal alanda yüksek nüfus artışına bağlı olarak, aile başına düşen toprak miktarının azalması gibi faktörlerin etkisiyle aile gelirinin risk altına girmesi sonucunda, erkek nüfusun tarımdan işlere yönelmesi ile açıklanabilir. Aynı zamanda aile iş gücünü de oluşturan erkeklerin tarımdan çekilmesi sonucu, ücretsiz aile iş gücü olarak üretime katılan kadınların tarımsal üretime katılımının ve iş yükünün de artmasına sebep olan bu durum, "Tarımın Feminizasyonu" kavramını ortaya çıkarmıştır.

Son dönemde, kentsel alanda kadın girişimcilerin desteklenmesine yönelik faaliyetlerin yoğunlaşmasına karşın, kırsal alanda kendi hesabına çalışan kadın sayısındaki artış, toplam kadın girişimciler içinde kırsal kesimdeki kadın girişimcilerin payının da giderek kenttekilere yaklaşmasına neden olmaktadır. Kadınlar, çoğu kez zorunlu olarak aldıkları bu statü nedeniyle üretimin başından sonuna kadar tüm amaçlarında, karar verici konumda yer alabilmektedir. Bununla birlikte kırsal alanda kadın girişimci işi; kadının mülkiyete, finansal kaynaklara ve üretime yetersiz erişimi, düşük gelir düzeyi, geleneksel rollerinin iş gücüne katılımını sınırlaması ve ancak mikro düzeyde girişimci olabilmesine imkan vermesi, kadının statüsüne ilişkin toplumdaki diğer yargılarına paralel olarak, kadının da kendini girişimci olarak görmemesi gibi kırsal alanda daha yoğun olarak karşılaşılan bazı engeller nedeniyle, bilinçli ve organize bir yapıya sahip olamamıştır.

Tablo 4.1'de görüldüğü gibi tarımda istihdam edilen kadınların %78,6'sı ücretsiz aile içi işi, %4,2'si ücretli veya yevmiyeli, %16,9'u kendi hesabına ve %0,3'ü işveren olarak çalışmaktadır. Erkekler ise çalışmaya başına en fazla kendi hesabına çalışan konumunda katılmaktadır. Kırsal alanda kadın, ücret karşılıklı çalışması durumunda da elde ettiği geliri, geleneksel olarak kabul edilen diğer yargılarına uygun olarak, genellikle aile reisi kabul edilen erkeğe vermektedir. Kısacası, kadın üretime katılımı sonu-

cunda ortaya çıkan de erlerin sahibi konumunda de ildir. Bu nedenle de ya amını ailesindeki erkeklere ba ımlı olarak sürdürmek zorunda kalır ve ço u kez bunu do al bir durum olarak kabul eder.



ekil 4.1: Tarım sektöründe istihdam edilenlerin cinsiyete göre i teki durumu (TÜ K, 2009 b)

Türkiye'de tarımsal faaliyetin yapısının bir sonucu olarak, gezici ve geçici i çilik yaygındır. Topraksız ya da küçük arazi sahibi birçok aile, geçimini sa layabilmek amacıyla tarımsal üretimin ve i gücü ihtiyacının daha yo un oldu u yörelere, yılın belirli zamanlarında çalı maya gitmektedir.

Uzun saatler boyunca ve oldukça zor ko ullarda çalı an gezici ve geçici kadın tarım i çilerinin elde ettikleri gelir, sa lık, barınma ve beslenme gibi en temel ihtiyaçlarını kar ılamalarına yetmemekte, yani geçimlik düzeyin bile altında kalmaktadır.

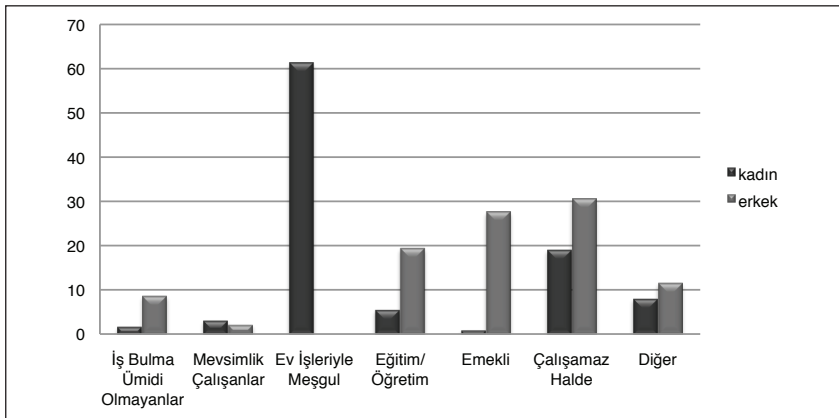
Gezici tarım i çili i, bu konumda istihdam edilen kadınların hem ya am ko ulları hem de aile içi rolleri açısından ailenin erkek bireylerinden farklı zorluklarla kar ıla malarına neden olmaktadır. Kadın tarım i çileri, genellikle gün do umundan gün batımına kadar süren yorucu tarımsal faaliyetlerin ardından, ev ve aile ya amına ili kin olarak çadır ko ullarında yemek hazırlama, bula ık ve çama ır yıkama, çocuk bakımı, giye-

çeklerin hazırlanması ve bakımı, yağam ünitesinin temizliği ve su temini gibi görevleri de yerine getirmektedir (Yıldırak, vd. 2003).

Ülkemizde 8 yıllık ilköğretimin zorunlu olmasına karşın, geçici ve gezici olarak çalışan aileler çocuklarını da çalışmaya yerlerine götürdüklerinden, çocuklar tarımda iş gücüne gereksinime duyulan aylarda eğitim imkanlarından yoksun kalmaktadır (Yıldırak, vd. 2003). Bu durum, hem yoksulluğun hem de olumsuz geleneksel değer yargılarının sürekliliğine ve kız çocuklarının da ileride benzer iş ve aile içi sorumlulukları üstlenmesine neden olacaktır.

Kırsal alanda mevsimlik ve geçici işçilerin yanı sıra, bütçe kanunlarına göre ve tam yıl çalışmaya esasına göre istihdam edilen daimi kadrolu işçiler de bulunmaktadır. Bu statüde çalışan işçilerin işverenleri Tarım ve Köyişleri Bakanlığı olup, daimi kadrolu işçiler sosyal güvenlik kapsamında yer almaktadır (KSGM, 2000).

Kadınların iş gücüne dahil olmama nedenleri incelendiğinde, ataerkil zihniyet yapısının temel belirleyici faktör olduğu görülmektedir. Şekil 4.2'de görüldüğü gibi iş gücüne dahil olmayan kadınların %61'i, bu durumun nedenini "Ev işleriyle meşgul olma" olarak belirtmiştir. Öte yandan, bu nedenle iş gücünde kalan erkek bulunmamaktadır. Erkeklerin %77,5'i eğitimde bulunma, emekli ya da çalışamaz halde olma gibi nedenlerle iş gücüne katılamazken, kadınlarda bu oran %25,7'dir.



Şekil 4.2: İş gücüne dahil olmayanların cinsiyete göre iş gücüne dahil olmama nedenleri (TÜİK, 2009 b)

#### 4.2.2. gücünde Bulunan Kadınların E itim Durumu

Kırsal alanda i gücünde bulunan kadınların e itim durumuna ili kin Tablo 4.10'daki veriler, 1989-2008 yılları arasında okuryazar olmayan kadınların %16,9 oranında azalırken, lise altı e itimlilerin %10 oranında arttı nı ortaya koymaktadır. Buna kar ın, 19 yıllık süreçte, lise ve üzeri e itim gören kadın oranında, önemli bir de i im gerçeikle memi tir.

Kırsal alanda çalı an kadınların e itim düzeyinin dü üklü ünün önemli sonuçlarından biri, kadının tarım dı ı alanlarda, özellikle yüksek gelir getiren kayıtlı i llerde istihdam edilebilme olanaklarının sınırlı kalmasıdır. Kırsal alanda erkeklerin %51,5'i tarım dı ı alanlarda istihdam edilirken, kadınlar %84,1 oranında tarım sektöründe yer almaktadır (TÜ K, 2009 b). Bu nedenle de, tarım sektörünün istihdam yaratma kapasitesindeki dü ü , kadın istihdam oranlarını ciddi biçimde etkilemekte ayrıca kırsal alanda kadınlar için mesleki, sosyal hareketlilik ve statü de i ikli i ol-dukça sınırlı düzeyde kalmaktadır.

Tablo 4.10: Kırsal alanda iş gücünde bulunan kadınların eğitim durumu<sup>18</sup> (TÜİK, 2009 b)

Yıllar	Okur Yazar Olmayanlar (%)	Lise Altı Eğitimliler (%)	Lise ve Dengi Meslek (%)	Yüksek Öğretim (%)
ISIC.REV.1				
1989	39,1	57,9	1,8	1,2
1990	37,9	58,8	2,3	1,0
1991	37,3	60,3	1,5	0,9
1992	34,0	63,4	2,0	1,1
1993	29,5	66,2	2,9	1,4
1994	30,0	66,6	2,4	1,0
1995	28,5	67,9	2,7	0,8
1996	28,0	67,9	3,2	0,9
1997	27,3	68,3	3,5	0,1
1998	26,5	68,8	3,5	1,1
1999	28,0	66,7	4,2	1,1
NACE.REV.1				
2000	30,9	63,9	3,6	1,6
2001	29,8	65,2	3,4	1,6
2002	27,4	66,9	3,7	2,0
2003	26,1	67,0	4,3	2,6
2004	26,4	67,4	4,0	2,1
2005	24,7	66,9	5,6	2,7
2006	24,4	66,4	6,0	3,2
2007	23,6	66,4	6,4	3,6
2008	22,2	67,9	6,1	3,8

18 2004-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

Kadın istihdamının tarım sektöründe yo unla masına kar ın, yeni bilgi ve teknolojileri çiftçilere ula tırmayı amaçlayan tarımsal yayım hizmetleri, kadınlara yeterince ula mamaktadır. Teknolojinin hızla geli mesi ve üretimin uluslararası pazarlara açılması ile birlikte, bilgi en önemli üretim faktörlerinden biri haline gelmi tir. Günümüzde tarımsal faaliyetin etkin bir biçimde yürütülmesi ve bu yolla sa lanan gelirin artması için çiftçilerin kaliteli, güvenilir ve uygun bilgilere sürekli ve mümkün oldu unca hızlı ula ması zorunludur.

1990'lı yıllara kadar, üretim kaynaklarının geli tirilmesi ve yönetimiyle ilgili çalı malar daha çok erkek çiftçilere yönelik olarak yürütülmü tür. Kadınlara yönelik olarak ise, tarım dı ı yayımın unsurlarından olan ev, aile ve çocuk bakımındaki kaynak kullanımının geli tirilmesi konuları ele alınmı tır (Özçatalba , 1995: 6-79).

Tarımsal yayım imkanlarından kadınların da yararlanmasının önünde ba ka engeller de bulunmaktadır. Kadınların kırsal alanda gerçekle tirdikleri i lerin sayısı ve çe itlili i, yayım çalı malarına katılmak için ayırbilecekleri zamanı sınırlamaktadır. Bazı durumlarda ise, kadınların bu tür faaliyetlere ayıracak sınırlı zamanları bile olmamaktadır. Kadınların e itim düzeyinin dü üklü ü de yayım hizmetlerinden yararlanmalarını etkilemektedir. Yayım faaliyetlerinin gerektirdi i okuma-yazma ve matematiksel becerilerinin bulunmaması, kadınların bu faaliyetlerin dı ında kalmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca, geleneksel toplum yapısının bir sonucu olarak, erkeklerin ailenin ve üretim biriminin ba ı olarak kabul edilmesi sonucunda, erkeklere verilen yayım hizmetlerinin kadınlara da ula aca ı dü ünülmektedir. Bu durum, kırsal alanda kadının statüsünü de do rudan etkilemektedir. Kadın eme i, bilgi ve teknolojiyi gerektirmeyen (vasıfsız) i gücü olarak kabul edilmektedir. E itimsizlik, genelde, tüm kırsal kesim insanı için geçerli olmakla birlikte, erkeklerin “çiftçi” olarak adlandırılmaları; ne tür üretim yapılaca ına karar verme, dı arıyla ili kiler ve ürünlerin pazarlanması gibi üretimin pek çok a masında yetkili olmaları; geleneksel yapı içerisinde tarımsal üretimdeki tüm geli melerden do rudan ya da dolaylı olarak haberdar edilmeleri ve sınırlı da olsa e itimden geçmeleri erkek çiftçilerin vasıfı algılanmaları sonucunu do urmaktadır. Kadınların ise tarımsal süreçte “vasıfı” ve “resmi” nitelikleri bulunmamaktadır (KSGM, 2000). Bu tür yakla ımların do al bir

sonucu olarak da kadınların resmi kurumlarla ve pazarla ilişkileri zayıf olmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürütülen tarımsal yayım çalışmaları, hedef kitle olarak kadın çiftçilere verilen önemin artması görülmektedir.

Mesleki eğitim imkanlarının geliştirilmesi de, kırsal alan kadınının ekonomik ve sosyal hayata katılımının artırılmasında temel araçlardan biridir. Mesleki eğitim genel anlamda, belirli bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve pratik uygulama yeteneklerini kazandırarak bireyi zihinsel, duygusal, sosyal, ekonomik ve kişisel yönleriyle dengeli bir biçimde geliştiren sürecidir (Bakıcı, 2004). Mesleki eğitimler yoluyla gücü nitelikli olarak geliştirilmesi, kırsal alanda yaşayan kadınlar için tarım dışında, yeni iş sahalarının açılmasını sağlar. Tarıma yönelik mesleki eğitimler ise, kadınların yeni tarım tekniklerini öğrenmelerini ve tarım sektöründe görülen yeni gelişimlere uyum sağlamalarına yardımcı olacak beceriler edinmelerini sağlar.

Ülkemizde çeşitli kurumlarca yürütülen tarımsal yayım ve mesleki eğitim çalışmaları ilişkin detaylı bilgilere, ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

#### **4.2.3. Sosyal Güvenlik**

Tüm dünyada tarım çalışanları, gerekli işi gerekli verenilerle sosyal güvenlik kapsamına en son alınan grup olmuştur. Ülkeler, ancak belirli bir ekonomik gelişme düzeyine eriştikten sonra tarım kesimine sosyal güvenlik sağlayabilmeye başlar (Akşınar, 2008).

Ancak, tarım sektöründe çalışanlar da diğer sektörlerde çalışanlar gibi işsiz kalma, hastalık, yaşlanma, geçici veya sürekli olarak sakat kalma, çocuk sahibi olma gibi sebeplerle gelir kaybına uğramama riski altında bulunmakta ve sağlık hizmetlerinden yararlanma ihtiyacı duymaktadır. Bununla birlikte, tarımın sosyal güvenlik kapsamına alınmasına yönelik çalışmalarda, sektörün kendine özgü yapısı dolayısıyla çalışanların farklı sosyal ihtiyaçlarının da göz önünde tutulması gerekmektedir.

Türkiye’de kırsal istihdamın büyük bölümünü oluşturan tarım sektöründe, özellikle kadın çalışanlar, sosyal güvenlik imkanlarından yeterince yararlanamamaktadır. Oysa ki, kırsal alanda yaşayan kadınlar oldukça düşük gelir düzeyleri ve yıpratıcı çalışma koşulları nedeniyle, kırıllara

gelecek güvencesi ve toplumsal risklere kar ı korunma sa layan sosyal güvenli e en fazla ihtiyaç duyan kesimdir.

Kırsal alanda çalı an kadınların sosyal güvenlik durumlarını ortaya ko-  
yan Tablo 4.11'e göre tarımda çalı an kadınların %99,3'ü, esas i lerin-  
den dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kurulu na kayıtlı de ildir. Bu  
oran, erkeklerde %78,5'tir. Tarım dı ı sektörlerde de, hem kadınlar hem  
erkekler için sosyal güvencesiz çalı ma oranlarının, kente göre daha  
yüksek oldu u görülmektedir. Kentlerde çalı an kadınların %33,6'sı, er-  
keklerinse %30'u, esas i lerinden dolayı sosyal güvenlik kapsamında  
bulunmazken, bu oran kırsal alanda tarım dı ı sektörlerde çalı an ka-  
dınlar için %38,5, erkekler için ise %36,5'tir.

Tablo 4.11: Esas i inden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kurulu na kayıtlı olmayanla-  
rın cinsiyete göre durumları (TÜ K, 2009 b)

	Kır		Kent
	Tarım Sektörü (%)	Tarım Dı ı Sektörler (%)	(%)
<b>Kadın</b>	99,3	38,5	33,6
<b>Erkek</b>	78,5	36,5	30,0





BE NC BÖLÜM



## 5. TÜRK YE'N N KIRSAL ALANDAK KADIN KONUSUNDA ULUSLARARASI YÜKÜMLÜLÜKLER VE ULUSAL MEVZUAT

Günümüzde kadının ekonomik hayata etkin katılımının önündeki engellerin kaldırılması, birçok uluslararası kuruluşun temel amaçları arasında yer almaktadır. Özellikle BM, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve AB tarafından kadının çalışma haklarının düzenlenmesine ilişkin uluslararası yasal çerçevenin oluşturulmasına yönelik birçok düzenleme kabul edilmiştir. Türkiye, bu düzenlemelerin büyük bölümünü onaylayarak, iç mevzuatına yansıtmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 90. maddesinde "Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda, milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır." (RG, 1982) hükmü yer almaktadır. Bu hüküm uyarınca anlaşma içindeki uluslararası anlaşmaların gereklerinin yerine getirilmesi, anayasal bir zorunluluktur.

### 5.1. Uluslararası Mevzuat

#### 5.1.1. Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri

BM dünya barışını, güvenliğini korumak, ülkeler arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel birlikteliği sağlamak için kurulan ve dünya çapında faaliyetler yürüten bir uluslararası kuruluştur. Ekonomik kalkınma ve sosyal eşitliği tüm ülkeler için sağlamak, BM'nin amaçları arasında yer almaktadır. BM'nin ayrımcılıkla mücadele kapsamında yürüttüğü çalışmalar arasında, kadının güçlendirilmesine yönelik faaliyetler önemli bir yer tutmaktadır.

BM Genel Kurulu'nca 10 Aralık 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bütün insanların eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasını güvence altına almaya yönelik olarak oluşturulan uluslararası ve resmi niteliğe sahip ilk belgedir. 2. maddesinde, cinsiyetin bu belgede yer alan haklardan yararlanma konusunda bir ayrım nedeni oluşturulmaması ifade edilen Bildirge'de adaletli ve eşit koşullarda çalışması; kişiye kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayan,

e it ücret ve sosyal güvenlik hakları, temel insan hakları arasında kabul edilmiştir (United Nations Information Centres, 2008).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, hukuki olarak bağlayıcı olmamakla birlikte, birçok uluslararası ve ulusal yasal düzenlemenin temelini oluşturmaktadır.

Kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik uluslararası sözleşmelerin başında, “Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)” gelmektedir. CEDAW, BM bünyesinde yer alan sekiz temel insan hakları sözleşmesinden biridir. BM tarafından 1979 yılında kabul edilen bu sözleşme, Türkiye tarafından 1985 yılında imzalanmış ve 1986 yılında yürürlüğe konulmuştur.

Sözleşme’de, eğitim hakkı kapsamında; meslek ve sanat rehberliği verilmesinde, kentsel alanlarda olduğu gibi kırsal alanlarda da eğitim kurumlarına girme ve bu kurumlardan diploma almada eğitim artlarının sağlanmasının gerekliliğine vurgu yapılmış ve bu eşitliğin okul öncesi eğitim ile genel, teknik, mesleki ve yüksek teknik eğitimi ve her çeşit mesleki öğretimi kapsadığı belirtilmiştir (KSGM, 2001 b).

Sözleşme’nin 14. maddesi, kırsal alandaki kadınlara yönelik özel düzenlemeler içermektedir. Bu madde ile taraf devletler kırsal alanda yaşayan ve kayıt dışı sektörlerde çalışan, ailelerinin ekonomik yüklerine önemli katkıda bulunan kadınların karlıla tıkları özel sorunları dikkate almakla ve Sözleşme’nin hükümlerinin kırsal alanda yaşayan kadınlara uygulanmasını sağlamak için gerekli her türlü tedbiri almakla yükümlü tutulmuştur. Bununla birlikte, kırsal kesim kadınlarının kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmalarının ve bu gelişmelerden yararlanmalarının önemi göz önünde tutularak, konuyla ilgili engellerin ortadan kaldırılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Taraf devletler, kırsal alanda yaşayan kadınlara, aşağıda yer alan hakları özellikle tanımakla yükümlü kılınmıştır.

- (a) Her düzeydeki planlamanın yapılmasına ve uygulanmasına katılma hakkı;
- (b) Aile planlamasında bilgilendirme, danışmanlık ve hizmet verme de dahil, yeterli sağlık hizmetinden yararlanma hakkı;

- (c) Sosyal güvenlik programlarından do rudan yararlanma hakkı;
- (d) Okuma-yazma ile ilgili ö retim de dahil, teknik yeterliliklerini artırmak için halka açık olan ve geli tirmeye yönelik hizmetler ile birlikte her türlü resmi veya gayri resmi e itim ve ö retimden yararlanma hakkı;
- (e) Adam çalı tırma veya çalı ma suretiyle ekonomik imkanlardan e it bir biçimde yararlanmalarını sa lamak için ferdi gruplar ve topluluklar halinde örgütlenme hakkı;
- (f) Her türlü toplumsal faaliyetlere katılma hakkı;
- (g) Tarımsal kredi ve borç alma, pazarlama imkanlarına ula ma, toprak ve tarım reformunda gerekli teknolojiden yararlanma ve e it muamele görme ile iskan programlarından yararlanma hakkı;
- (h) Özellikle konut, sa lık, aydınlanma, içme suyu, ula ım ve ileti im hizmetleriyle ilgili yeterli ya am standartlarından yararlanma hakkı” (KSGM, 2001 b).

Sözle me'ye taraf olan devletler, 4 yılda bir CEDAW Komitesine ülke raporlarını sunmaktadır. Türkiye'de bu rapor, Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü koordinasyonunda, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerin i birli inde hazırlanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de 29 Ocak 2003 tarihinde CEDAW htiyari Protokolü'nün yürürlü e girmesiyle CEDAW Komitesi'ne bireysel ba vuru hakkı do mu tur.

Konuya ili kin olarak, Türkiye tarafından kabul edilen önemli bir uluslararası belge de, 4-15 Eylül 1995 tarihleri arasında Pekin'de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı sonucunda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'dur.

Kırsal kesimden kadınların en dezavantajlı ve en yoksul gruplar arasında oldu u ve kırsal bölgelerdeki kalkınma durgunlu una ayrıca dikkat gösterilmesinin gereklili i, metinde sıkça dile getirilmi tir. Bu ba lamda, belgede yer alan tüm hakların kırsal kadınları da kapsamasının yanı sıra, kırsal kesime özgü ko ullar göz önünde tutularak bir takım özel düzenlemeler getirilmi tir (KSGM, 2001 a). Bu düzenlemelerden, bu çalı -

manın konusunu doğrudan ilgilendiren kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik güçlendirilmesi amacıyla tarımlara daha fazla yer verilmiştir.

Yoksulluk içindeki kadınların ihtiyaçlarına ve çabalarına cevap veren makroekonomik politikaları ve kalkınma stratejilerini gözden geçirmek, benimsemek ve uygulamak stratejik hedefine yönelik olarak (KSGM, 2001 a);

“(ı) Gerekli olduğunda, reisi kadın olan aileleri destekleyecek belirli ekonomik, sosyal, tarımsal ve ilgili politikaları düzenlemek ve uygulamak.

(n) Tarım ve balıkçılıkla uğraşan kadınların (çiftçilik ve üreticilikle geçinenler, özellikle kırsal bölgedekiler dahil) mali, teknik, genelleme ve pazarlama hizmetlerine ulaşmalarını kolaylaştıracak politika ve programları düzenlemek ve uygulamak; araziye ulaşmalarını ve kontrol etmelerini mümkün kılmak; kadının gelirlerini artırmaya ve ev içi yiyecek güvenliğini yaygınlaştırmaya yönelik uygun üstyapı ve teknolojiyi özellikle kırsal alanlarda sağlamak ve uygun yerlerde üreticilerin sahip olduğu, piyasayı temel alan kooperatifler kurulmasını teşvik etmek.”

Tasarrufa, kredi mekanizmalarına ve kurumlarına ulaşmalarını sağlayarak, kadınları desteklemek stratejik hedefine yönelik olarak;

“(b) Mali kurumlar ile hükümet dışı kuruluşları arasındaki bağlantıları teşvik etmek ve krediyi kadınlara yönelik hizmetler ve eğitimle bütüncü olarak, yenilikçi borç verme uygulamalarını desteklemek ve kırsal kesimdeki kadınlar için kredi imkanları sağlamak.”

Kadının mesleki eğitime, bilim ve teknolojiye ulaşabilirliğini ve eğitimini sürdürmesini geliştirmek stratejik hedefine yönelik olarak;

“(f) Gıda ve tarım araştırmalarında, genelleme ve eğitim programlarında, kadının merkezi rolünü yaygınlaştırmak.

(j) Gelir getiren imkanları artırmak amacıyla tarım, balıkçılık, endüstri ve ticaret, el işleri gibi alanlarda çalışan kadınlar için teknik, idari, tarımsal genellemeye yönelik eğitim ve pazarlama alanlarını artırmak; özellikle taban örgütleri düzeyindeki kadın örgütleri aracılığıyla ve kadınların üretim, pazarlama, ticaret, bi-

lim ve teknolojiye yaptıkları katkılar yoluyla ekonomik karar verme sürecine katılımlarını artırmak.”

Ayrımcı olmayan eğitim ve öğrenimi geli tirmek stratejik hedefne yönelik olarak;

“(r) Uygun maliyetli ve elverişli teknolojileri ve kitle iletişim araçlarını, örneğin radyo programlarını, kasetler ve gezici birimleri kullanarak kırsal kesimde yaygın ve çiftçilikle uğraşan kadınlar için uygun eğitim, mesleki eğitim ve bilgilendirme programlarını yaygınla tırmak.

(s) Özellikle kırsal kesim kadınları için, sağlık, küçük girişimcilik, tarım ve yasal haklarıyla ilgili olarak, potansiyellerinin farkına varmalarını sağlayacak, resmi olmayan eğitim imkanları oluşturmak.”

Kadınların, kaynaklara, istihdama, piyasalara ve ticarete etkin şekilde ulaşmasını kolayla tırmak stratejik hedefne yönelik olarak;

“(c) Kırsal kesim kadınlarının üretim kaynaklarına, toprak, kredi, sermaye, mülk hakları, kalkınma programları ve kooperatiflere etkin ulaşılabilirliğini ve bunlar üzerinde kontrol sahibi olmasını kolayla tırarak, ulusal ve yerel düzeyde gelir oluşturma potansiyellerini zenginle tirmek.

(e) Kadınların gıda temin etmedeki hayati rolünü kabul eden ve güçlendiren, özellikle çiftçilik, balıkçılık ve su tarımı gibi yiyecek üretimiyle ilgili alanlarda ve kentsel yatırımlarda çalışan ücretli ve ücretsiz kadın üreticilerin yerel ve ülke düzeyinde, uygun teknolojilere, nakliye hizmetlerine, pazarlama ve kredi kolaylıklarına etkin ulaşmasını sağlayan programları ve politikaları düzeltmek ve oluşturmak.”

Özellikle, düşük gelirli kadınların ulaşabilmelerine yönelik hizmetlere, mesleki eğitim ve iş piyasalarına, bilgiye ve teknolojiye ulaşmalarını sağlamak stratejik hedefne yönelik olarak;

“(c) Başta kırsal bölgedekiler olmak üzere, yoksul ve düşük gelirli kadınları piyasa ve teknolojiye ulaşabilme imkanları konusun-



da bilgilendirecek ve bu imkanlardan yararlanmaları için yardım sağlayacak programlar hazırlamak.”

Kadının ekonomik kapasitesini ve ticari faaliyetleri güçlendirmek stratejik hedefne yönelik olarak;

“(a) Kırsal ve kentsel bölgelerdeki kadın girişimcilere hizmet sağlamak amacıyla, ilgili örgütlerini, hükümet dı ūı kurulu ları, kooperatifleri, döner sermayeleri, kredi kooperatiflerini, taban örgütlerini, kadın gruplarını ve diğer grupları destekleyecek politikaları kabul etmek.

(c) Toplumsal taleplerini desteklemek amacıyla kadın girişimciler arasında ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde ortak yatırımlar oluşturmak, teknik ve ticari faaliyetleri yaygınla tırmak.”

Planlama ve değerlendirme için, cinsiyete göre toplanmış veri, bilgi oluşturmak ve yaymak stratejik hedefne yönelik olarak;

“(f) Birleşmiş Milletler Ulusal Gelirlerin Hesaplanması Sistemine dahil edilmiş bulunan, faaliyetine geçinmeye dayalı tarım olmak üzere, tarım ve pazara çıkmayan diğer üretim türleri gibi ücretsiz işlere ilişkin veri toplamayı geli tirmek.”

Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, kırsal alanda yaşayan kadınların temel sorunlarına detaylı bir biçimde yer vererek, bu sorunların görünürlüğü önüne geçilmesi ve faaliyet hükümetler olmak üzere BM Kurulu ları, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar ve sivil toplumun tüm katılımcılarını, Eylem Platformu'nda yer alan tedbirleri almakla yükümlü tutmuş olması nedeniyle kırsal alan kadınının ekonomik güçlendirilmesinde ve değerli süreçlerine uyum sağlamasında önemli bir uluslararası belgedir.

### 5.1.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri

BM'ye bağlı bir uzmanlık kuruluşu olan ILO, çalışma yaşamında standartlar, temel ilke ve haklar geli tirmek ve gerçekle tirmek, kadın ve erkeklerin insana yakı nları ile ilgili olarak sahip olabilmeleri için daha fazla fırsat yaratmak, sosyal koruma programlarının kapsamını ve etkinliğini artırmak amaçlarıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu hedeflere yönelik olarak kullanılan araçların bağlamında, uluslararası çalışma sözleşmeleri gelmektedir.

Bu sözleşmeler arasında en önemli ve yaygın olarak kabul görenlerden biri, Türkiye tarafından 1966 tarihinde onaylanan 100 sayılı “E it De erde için Erkek ve Kadın çiler Arasında Ücret E itli i Hakkında Sözleşme”dir. Sözleşme’de üye devletlerce, ücret hadlerinin belirlenmesi ile ilgili olarak yürürlükte bulunan usullere uygun biçimde, e it de erde i için erkek ve kadın i çiler arasında ücret e itli i prensibinin bütünü çilere uygulanması gerekti i kabul edilmiştir. Türkiye tarafından kabul edilen bir di er ILO sözleşmesi, 111 sayılı Ayrımcılık ( ve Meslek) Sözleşmesi’dir. Bu Sözleşme ile üye devletler ulusal artlara ve uygulamalara uygun yöntemlerle; cinsiyeti de kapsayan her türlü ayrımı ortadan kaldırmak amacıyla i ve meslek edinmede ve edinilen i veya meslekte tabi olunacak muamelede e itli i geli tirmeyi hedefleyen milli bir politika tespit ve takip etme taahhüdü altına girmiştir. Bunların yanı sıra, 87 sayılı “Sendika Özgürlü üne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına li kin Sözleşme” ile çalı anların herhangi bir ayırım yapılmaksızın, önceden izin almadan, istedikleri kurulu ları kurmak ve bu kurulu ların tüzüklerine uymak artıyla bunlara üye olmak hakkına sahip oldu u ve çalı anların örgütlenme hakkını serbestçe kullanmalarının sa lamasına yönelik tedbirlerin alınması gerekti i düzenlenmiştir. 87 sayılı Sözleşme, Türkiye tarafından 1992 yılında onaylanmıştır (Uluslararası Çalı ma Örgütü Türkiye Ofisi [ILO Türkiye Ofisi], 2009).

ILO sözleşmeleri ile tarım i çilerinin korunmasına yönelik standartlar da belirlenmiştir. Bu sözleşmeler, tarımda istihdam edilen kadın i çilerin çalı ma ya amına ili kin hakları açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkiye’nin de taraf oldu u 99 sayılı Tarımda Asgari Ücret Tesbiti Usulleri Hakkında Sözleşme’de, taraf devletlerin, tarımsal i yerlerinde tarımla ilgili i lerde çalı tırılan i çilerin asgari ücret hadlerinin belirlenmesine yönelik uygun kurallar koymakla yükümlü oldu u belirtilmiştir. Tarıma ili kin olarak, Türkiye tarafından onaylanan bir di er ILO sözleşmesi de, 11 sayılı “Tarım çilerinin Dernek Kurma ve Birleşme Haklarına Müteallik Sözleşme”dir. Sözleşme ile tüm tarım çalı anlarına, sanayi i çilerinde oldu u gibi, dernek kurma ve birleşme haklarının sa lanması gerekti i belirtilmiştir (ILO Türkiye Ofisi, 2009).

Tarım alanında çalı an i çilerin haklarını düzenleyen ancak Türkiye tarafından henüz kabul edilip iç mevzuata yansıtılmamış düzenlemeler

de bulunmaktadır. Bunlar; 10 sayılı Tarımda Asgari Yaş, 12 sayılı Tarımda Çi Tazminatları, 25 sayılı Tarımda Hastalık Sigortası, 101 sayılı Tarımda Ücretli Tatil, 129 sayılı Tarımda Denetimi, 141 sayılı Kırsal Kesim Çileri Örgütleri ve 184 sayılı Tarımda Sa lı ı ve Güvenli İ Sözle meleri'dir.

### **5.1.3. Avrupa Birli ği**

1951 yılında, Avrupa Kömür ve Çelik Toplulu ğu adı ile bir ekonomik İ - birli ği örgütü olarak temelleri atılan AB, günümüzde kadın erkek e itli İ alanında önemli faaliyetler yürüten bir uluslararası kurulu tur.

Kadının özellikle ekonomik alandaki hakları, AB mevzuatında önemli bir yere sahiptir. AB'nin temelini olu turan çe itli sözleşle melerde, e it de erde İ için e it ücret ilkesinin uygulanmasını sa layacak önlemlerin alınmasının ve İ gücü piyasası fırsatları bakımından kadın erkek e itli İnin sa lanmasının gereklili ği vurgulanmı tır. Ayrıca, AB sözleşle melerinin uygulanmasına yönelik olarak hazırlanan direktifler de kadın çalı anların haklarına ili kin önemli düzenlemelerdir. Söz konusu direktiflerde; istihdamda, mesleki e itimde, meslekte yükselmede, çalı ma ko ullarında, sosyal güvenlik sisteminde, mal ve hizmetlere eri imde kadın ve erke e e it muamele; cinsiyete dayalı ayrımcılık hallerinde kanıt yükümlülü ğü; tarım dahil ba ımsız çalı an kadınların hamilelik ve analık dönemlerinde korunması ve tarım dahil ba ımsız çalı an kadın ve erke e e it muamele prensibinin uygulanması; hamile, lo usa veya emzikli kadın çalı anların İ sa lı ı ve güvenli ği ve ebeveyn izni konuları yer almaktadır. Aday ülke statüsünde olan Türkiye'de, direktiflerin gereklerini yerine getirmeye yönelik çalı malar sürdürölmektedir.

## **5.2. Ulusal Mevzuat**

### **5.2.1. Anayasa**

Devletin temel kanunu olan Anayasa'nın en önemli İ levlerinden biri, ki ilerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almasıdır. Bu İ lev do - rultusunda, Anayasa'da tüm çalı anları kapsayan do rudan ve dolaylı hükümler bulunmaktadır.

Bu hükümlerin ba nda, Anayasa'nın 2. maddesinde düzenlenmi olan sosyal devlet olma ilkesi gelmektedir. Sosyal devlet ilkesi, devletin toplumsal ve ekonomik e itsizlikleri olabildi ince yumu atarak, vatanda - larına insan onuruna yara ır bir ya am düzeyi sa lama amacına vurgu yapar. Sosyal devletin e itlik anlayı ı, ki ilerin içinde do dukları sosyo-ekonomik farklılıklardan kaynaklanan e itsizli in, fırsat e itli i kavramıyla dengelenmesi, bireylerin maddi ve manevi varlıklarını geli tirmek için, hiç de ilse asgari ön ko ullara sahip olmalarıdır (Sabuncu, 2002). Bu ilkenin bir sonucu olarak Anayasa'nın 5. maddesinde; ki inin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle ba da maya- cak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlı ının geli mesi için gerekli artları hazırlamaya çalı manın, Devletin temel amaç ve görevleri arasında yer aldı ı belirtilmi tir (RG, 1982).

Sosyal devlet ilkesi kapsamında, Anayasa'nın 48. maddesinde herkesin diledi i alanda çalı ma ve sözleşme hürriyetine sahip oldu u ifade edilmi tir. Bununla birlikte 49. maddede,

“Çalı ma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalı anların hayat seviyesini yükseltmek, çalı ma hayatını geli tirmek için çalı anları ve i sizleri korumak, çalı mayı desteklemek, i sizli i önlemeye elveri li ekonomik bir ortam yaratmak ve çalı ma barı ını sa lamak için gerekli tedbirleri alır.”

hükmü yer almaktadır (RG, 1982).

Çalı ma hakkı iki yönlüdür. Bunlardan biri, kimsenin çalı masının yasaklanamayaca ıdır. Çalı ma hakkının di er boyutu ise, çalı mak isteyen ki ilere i sa lamak yolunda devlete ödevler yükler. Bu, devletin i siz herkese i bulmak zorunda oldu u anlamına gelmez; ama devlete, ki inin i bulabilmesini sa lamak amacıyla bazı önlemler alma ve i olanaqları yaratmak için uygun politikalar ve stratejiler olu turma görevini verir (Sabuncu, 2002).

Sosyal devlet ilkesi kapsamında de erlendirilebilecek bir di er hak ise, 60. madde ile düzenlenen sosyal güvenlik hakkıdır. 60. maddeye göre,

“Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenli ği sa ğlayacak gerekli tedbirleri alır ve te ğkilatı kurar.” (RG, 1982).

Anayasa'nın 50. maddesinde ise dinlenme hakkı güvence altına alınmı ū olup, kadınlar çalı ūmaları bakımından özel olarak korunması gerekenler arasında sıralanmı tır. Ayrıca 51. maddede, “Sendika Kurma Hakkı”, 53. ve 54. maddelerde “Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Hakkı”, 55. maddede “Ücrette Adaletin Sa ğlanması” ve 60. maddede “Sosyal Güvenlik Hakkı” düzenlenmi tır (RG, 1982).

### 5.2.2. Yasal Düzenlemeler

Ülkemizde çalı ūanların ğili kilerini ve çalı ūma ko ūullarını düzenleyen temel kanun, 4857 Sayılı Kanunu'dur. Kanunu, kadın çalı ūanların haklarına ğili kin önemli hükümler içermektedir. Burada kanun koyucunun amacı; gebelik, emzirme gibi biyolojik kaynaklı etkenlerin yanı sıra, toplumsal ya ūamda kadınlara ve erkeklere verilen farklı rol ve sorumluluklar nedeniyle, kadınların ğiya amında kar ūıla tı ı ayrımcı muamelelerin ortadan kaldırılmasıdır.

Kanun'un 5. maddesinde ği verenin, biyolojik veya ğin niteli ğine ğili kin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir ğçiye, ğ sözleşme mesinin yapılmasında, ğartlarının olu turulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle do rudan veya dolaylı farklı ğilem yapamayaca ı düzenlemesine yer verilmi tır. ğveren bu hükme aykırı davrandığında, ğçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan ba -ka, yoksun bırakıldı ı haklarını da talep edebilmektedir. Bununla birlikte ğçilerin çalı ūma ğili kisinden do an birincil hakları olan ücret hakkının kullanılmasında cinsiyete dayalı ayrımcılı ğın ortadan kaldırılması ilkesi, birçok uluslararası sözleşme oldu u gibi, Kanunu'nda da gözetilerek aynı veya e ğit de ğerde bir ği için cinsiyet nedeniyle daha dü ūk ücret kararla tırılamayaca ı hükme ba lanmı tır (RG, 2003).

Kanunu'nda, kadın ğçilere yönelik olarak düzenlenen bir di ğer önemli hak, gebelik ve analık dönemlerine ğili kin ücret ve izin haklarıdır. Senyen Kaplan'ın bu konuda 1475 sayılı Kanunu için ortaya koydu u tespitler 4857 sayılı Kanunu için de geçerlidir. Kanun'da yer alan düzenlemelerle kadın ğçinin gebelik ve annelik dönemlerinde, hem anne-

yi hem de çocu u sa lık açısından ortaya çıkabilecek tehlikelere kar ı korumak için bir yandan kadın i çiye sadece bu dönemlere özgü ücretli izin hakkı tanınmı , di er yandan da koruyucu hükümler öngörölmü tür. Bu suretle kadın i çinin hamilelik ve analık nedeniyle mali açıdan ücret kaybına u ramasının ve i ini kaybetme tehlikesinin önlenmesi amaçlanmı tır (Senyen Kaplan, 1999).

Kanun'da kadınların çalı ma ili kisinden do an haklarının yanı sıra bir takım koruyucu hükümlere de yer verilmi tir. Bu hükümler, kadın i çilerin çalı masının yasak oldu u i ler, i süreleri ve çalı ma artlarına ili kin kuralları içermektedir (Yıldırak, vd. 2003). Ayrıca, i verenin i çiye cinsel tacizde bulunması veya i çinin i yerinde cinsel tacize u raması ve bu durumu i verene bildirmesine ra men, i verenin gerekli önlemleri almaması halinde, i çinin i sözle mesini feshetme hakkı bulunmaktadır (RG, 2003).

Yukarıda sözü edilen haklar, kadınların çalı ma ya amına güvenli ve e it bir biçimde katılabilmesi açısından son derece önemli düzenlemelerdir. Ancak, Kanunu'nun 4. maddesinde, 50'den az i çi çalı tıran (50 dahil) tarım ve orman i lerinin yapıldı ı i yerlerinde veya i letmelerde bu Kanun hükümlerinin uygulanmayaca ı belirtilmi tir. Tarımın küçük i letmecili e dayalı yapısı göz önünde tutuldu unda, bu düzenlemenin tarım kesiminde çalı an i çilerin büyük bir bölümünü kapsam dı ında bıraktı ı söylenebilir.

Tarımsal faaliyetin özellikleri, bu alanda çalı ma ko ullaarını da farklı kılmaktadır. Tarımsal i lerin yılın belirli zamanlarında yapılması nedeniyle çalı ma süreleri ço unlukla düzenli de ildir. Bu i lerde çalı anların büyük ço unlu u, küçük çiftçi aileleridir. lerin hem sahibi hem de çalı anı konumunda olan bu aileler, tarımsal faaliyetler kar ılı ında her zaman parasal nitelikte, düzenli ve sürekli bir gelir de sa layamazlar. Bu ve benzeri nedenlerle tarım i lerinde çalı anların i ili kilerinin, tarımsal faaliyetin nitelik ve ko ullaarına uygun, özel bir i kanunu ile düzenlenmesi gerekmektedir (Altan, 2008). Ancak, ölkemizde henüz bir tarım i yasası bulunmamaktadır. Bu nedenle, Kanunu kapsamına girmeyen tarım i çilerinin gerek çalı ma ko ullaarı gerekse i verenle aralarında do an hukuki ili kinin tabi olaca ı mevzuat, genel hüküm niteli i ta ıyan Borç-

lar Kanunu'dur. Borçlar Kanunu ise, kadın işçileri korumaya yönelik özel düzenlemeler içermemektedir.

Kadınları çalıştırma hayatında koruyucu nitelikte hükümler getiren ilk kanun olma özelliğini taşıyan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 155. maddesinde, kendisi veya çocuğunun sağlığı için bir zarar meydana getirmeyecek bir doktor tarafından yazılı olarak onaylanmadıkça, kadınların doğumdan önce üç hafta ve doğumdan sonra yine üç hafta zarfında fabrika, imalathane, umumi ve hususi müesseselerde çalışmasının ve çalıştırılmasının yasak olduğu ifade edilmiştir. Anılan Kanun'un 177. maddesinde ise, gebe kadınların doğumlarından önce üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sağlığına zarar veren aır hizmetlerde kullanılmayacağı ve doğumdan sonra 155. maddede belirlenen istirahat süresini takiben işe başlayan emzikli kadınlara, ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarım ar saatlik, iki ara verileceği belirtilmiştir. Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun bu hükümleri, 4857 sayılı Kanun'unun 4. maddesi gereğince kapsam dışında kalan işyerlerinde uygulanacak olması bakımından, kadın tarım işçileri açısından büyük önem taşımaktadır (Yıldırak, vd. 2003).

Tarımsal üretimin büyük ölçüde doğal koşullara bağımlılığı, tarımsal ürünlerde ve girdilerde fiyat dalgalanmaları, gelir düzeyinin düşük ve dağınığının dengesiz olması, az topraklı ve topraksız çiftçilerin fazlalığı ile geleneksel ilikilerin varlığı gibi nedenler, tarımda sağlıklı ve işleyen bir sosyal güvenlik sisteminin varlığını, hem zorunlu kılmakta hem de sistemin oluşturulmasını güçle tirmektedir (Akpınar, 2008).

31 Mayıs 2006 tarihinde kabul edilen 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, tarımda çalışanların sosyal güvenlik haklarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. 5510 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce, tarımda çalışanların sosyal güvenliği; 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu ve 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile düzenlenmekteydi. Kamu ve özel sektörde çalışan daimi tarım işçileri ile kamu sektöründe çalışan geçici tarım işçileri, 506 sayılı Kanun kapsamında, tarımda kendi adına bağımsız çalışanlar ise, 2926 sayılı Kanun kapsamında zorunlu olarak

sigortalı sayılmaktaydı. 506 sayılı Kanun'un özel sektörde çalı an geçici tarım i çilerinin sosyal güvenlik haklarına ili kin bir hüküm içermemesinden do an yasal bo lu u doldurmak amacıyla kabul edilen 2925 sayılı Kanun, özel sektörde çalı an geçici tarım i çilerinin istekte bulunmaları halinde, sigortalı sayılmalarını öngörmü tür (RG, 1983).

5510 sayılı Kanun'un 106. maddesine göre; 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun geçici 20., 81., 82., 87. ve 89. maddeleri hariç di er maddeleri, 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalı anlar Sosyal Sigortalar Kanunu ve 2925 sayılı Tarım çileri Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 1 ila 5., 13 ila 17. maddeleri yürürlükten kaldırılmı tır. Bununla birlikte, Kanun'un 4. maddesinin (b) bendinin 4. fıkrasında, "tarımsal faaliyette bulunanlar" da sigortalı sayılanlar arasında yer almı tır (RG, 2006). Ancak, 2925 sayılı Kanun'un yürürlükte olması nedeniyle özel sektörde çalı an geçici tarım i çileri, hala zorunlu sigorta kapsamının dı nda bulunmaktadır. Bu durum, oldukça dü ük ücretler kar ılı nda çalı an ve önemli bir bölümü kadınlardan olu an tarım i çilerinin sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamamaları riskini do urmaktadır.

5510 sayılı Kanun'un 6. maddesinde; tarımda kendi adına ve hesabına ba ımsız çalı anlardan; tarımsal faaliyette bulunan ve yıllık tarımsal faaliyet gelirlerinden, bu faaliyete ili kin masrafar dü üldükten sonra kalan tutarın aylık ortalamasının, bu Kanun'da tanımlanan prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az oldu unu belgeleyenler, sigortalı sayılmayanlar arasında yer almı tır (RG, 2006). Bu durumda, 2926 sayılı Kanun'a göre sigortalı olan küçük ölçekli i letme sahibi çiftçilerin büyük ço unlu u, zorunlu sigorta kapsamı dı nda kalmı tır.

Tarım sektöründe, özellikle kadınlarda ücretsiz çalı ma yaygındır. Bu nedenle, ücretlilere yönelik olarak düzenlenen bir sosyal koruma politikası di er sektörlerde çalı anların neredeyse tamamını kapsarken, tarımda tersi bir sonuç do urmaktadır. Bunun bir örne i, 5510 sayılı Kanun'un 6. maddesinde görölmektedir. 6. maddede, sigortalı sayılmayanlar arasında i verenin ücretsiz çalı an e i de yer almaktadır (RG, 2006).

Ulusal ve uluslararası mevzuata ili kin düzenlemeler kırsal alanda kadının ekonomik güçlenmesinin sa lanması için vazgeçilmez unsurlardır. Ancak söz konusu düzenlemeler e itim ve di er farkındalık yaratma



çabalarını da kapsayan daha büyük bir çabanın parçası olmalıdır. Seminerler, eğitim materyalleri, kampanyalar, danışmanlık hizmetleri gibi uygulamalar aracılığıyla kadınların mevcut yasal hakları konusunda bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır. Bununla birlikte kırsal alanda görev yapan kamu personelinin toplumsal cinsiyet eşitliğini yaklaşımlarını benimsemeleri ve desteklemeleri büyük önem arz etmektedir.

# ALTINCI BÖLÜM



## 6. KIRSAL ALANDA KADINA YÖNELİK TEMEL PLAN VE POLİTİKALAR

### 6.1. Kalkınma Planlarında Kırsal Kesim Kadınının İstihdamı

Ülkemizde temel politika dokümanı niteliğindeki kalkınma planları incelendiğinde, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar, kadın sorunlarının ve bu sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ayrı bir sosyal sektör başlığı altında ele alınmadığı görülmektedir. Bu Plan dönemine kadar kalkınma, toplumsal yapı ve değerlerden bağımsız teknik bir süreç olarak değerlendirilmemiş ve gerçekleştirilen ekonomik büyüme ve sosyal gelişimin yarattığı fırsatların, toplumun tüm kesimlerine dağılımı varsayılmıştır. Ancak, dünyada ve ülkemizde yaşanan kalkınma deneyimleri, gelişmelerin yalnızca üretim miktarı, kişi başına gelir gibi nicel göstergelerle değerlendirilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, 1987 yılında Kadına Yönelik Danışma Kurulu'nun oluşturularak kalkınmada cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde bir kurumsallaştırma sürecinin başlatılmasında, uluslararası platformda yaşanan gelişmelerin önemli etkileri olmuştur. Kadın hareketi ve sorunları açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilecek bu gelişmeler, 1975 yılında Mexico City'de gerçekleştirilen BM I. Dünya Kadın Konferansı ile başlamıştır. Bu konferansta, 1975-1985 yılları, BM Kadın On Yılı olarak ilan edilmiştir. Kopenhag, Nairobi ve Pekin'de gerçekleştirilen BM Dünya Kadın Konferansları ve ülkemizde 1985 yılında imzalanan BM Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, kadın konusunu resmi düzeyde dünya gündemine taşıyan diğer önemli gelişmelerdir.

1980 sonrasında hazırlanan kalkınma planlarında, küreselleşme ile birlikte meydana gelen yapısal dönüşümlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli tedbirlere yer verilmiştir. Bu kapsamda, tarım sektörünün ekonomideki payının küçülmesinin, kırsal istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi için yerel ekonomik potansiyellerin harekete geçirilmesi ve tarımdışı iktisadi faaliyetlerin geliştirilmesi hedefi, bütün kalkınma planlarında yer almaktadır. Ancak kırsal ekonomiye, gerek üretim, gerek yeniden üretim faaliyetleri aracılığıyla önemli katkılar veren kadınların, cinsiyet nedeniyle karşılaştıkları engeller ve bu en-

gellerin tarımsal çözülme sürecinde, kadınların konumları biçimlerini nasıl etkileyeceği planlarda ele alınmamıştır.

Planlarda, doğrudan kırsal kadın istihdamını kapsayan politikalara, son derece sınırlı düzeyde yer verilmiştir. Bu nedenle tarım sektörü, istihdam, kırsal kalkınma ve kadın baskınlıkları altında dolaylı olarak kırsal kesim kadınının istihdamını etkileyebilecek politikalar, 1980 sonrasında hazırlanan ilk plan olan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren incelenmiştir.

### **6.1.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)**

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, kadının konumunun güçlendirilmesi hedef, son derece sınırlı bir biçimde yer almıştır.

Plan, kalkınmanın esas olarak sanayi ve hizmetler sektörlerinde gerçekleşecek gelişmelerle sağlanmasını öngören bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu bağlamda, yatırımların yaklaşık olarak %11,4'ünün tarım, %41,9'unun sanayi ve %46,7'sinin hizmetler sektörüne yapılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, istihdamın sektörlere göre dağılımına ilişkin olarak, 1984 yılında %59,9 olan tarımın istihdamdaki payının, 1989 yılında %54,7'ye düşeceği tahminine yer verilmiştir (DPT, 1986).

Tarıma yönelik yatırımların, diğer sektörlerle kıyasla düşük düzeyde olması, kırsal alanda tarım dışı istihdam olanakları yaratılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda, kırsal hane halkına, ilave tedbirlerle tarım dışı ek gelir temininin önemini altı çizilerek tarıma dayalı sanayi, el sanatları, küçük sanayi, hizmetler gibi alanlarda yürütülecek özel projeler aracılığıyla, kırsal alana tarım dışı gelir sağlanmasına ilişkin politikalar geliştirilmesi planlanmıştır. Ayrıca, tarımdaki gizli işsizlere buldukları çevrede istihdam imkânı yaratmak amacıyla, kırsal alanda 150 bin kişiye kısa süreli kurslar yoluyla o çevrede geçerli mesleki bilgi ve beceri kazandırılması hedeflenmiştir (DPT, 1986). Ancak bu önlemler, kırsal alanda tarımsal çözülme nedeniyle artan işsizliğin önüne geçmede yetersiz kalmıştır.

Plan'da, 1983 yılında yürürlüğe giren 2926 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu ve Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile aktif sigortalılarda ve onların bakmak mükelle-

fyetinde bulundu u nüfusta, gelecek on yıllık dönemde artı olaca ı ön-görölmü tür. Ayrıca, köylere götürölmekte olan hizmetlerin ba ta içme suyu, elektrik, haberle me, sa lık ve e itim olmak üzere köy ve ehir arasındaki altyapı ve hayat standartları arasındaki farklılıklarını giderici ekilde artırılması, kırsal kesime götürölen sosyal ve iktisadi hizmetler arasında entegrasyon sa lanması, kırsal alanda ya ayanların gelirini artırmak, sosyal ve kültürel geli melerine katkıda bulunarak kalkınma-larına hız kazandırmak üzere “Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri” uygulanması, köylü ve çiftçi gelirinin çe itlenmesi için yerli üretim dallarının te vik edilmesi ve köyde üretilen malın de erlendirilmesi için köylüye yardımcı hizmetler sa lanması hedeflenmi tir (DPT, 1986).

Sanayile me ile birlikte meydana çıkan ekonomik ve toplumsal geli -meler sonucu, kadınların aktif çalı ma hayatına katılımlarının özellikle büyük ehirlerde, kre ve gündüz bakımevlerine olan ihtiyacı artırdı ı vurgulanarak kre ve gündüz bakım evlerinin mevcut kapasitelerinin ve hizmet verimlerinin artırılması, sayıca ve nitelik açısından geli tirilmesi konusunda çalı malar yürütölece i belirtilmi tir (DPT, 1986). Buna kar-ın, Plan'da tarımsal i gücünün önemli bir bölümünü olu turan kırsal alan kadınının dezavantajlı toplumsal ve ekonomik konumunun ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlere yer verilmemi tir.

V. Kalkınma Planı döneminde kadınlar açısından önemli bir geli me, 1987 yılında BM III. Dünya Kadın Konferansı sonucunda kabul edilen “Nairobi leriye Dönük Stratejiler” çerçevesinde alınan kararlara uygun olarak, Devlet Planlama Te kilatı Müste arlı ı (DPT) bünyesinde “Kadı-na Yönelik Politikalar Danı ma Kurulu”nun olu turulması olmu tur. Bu kurul; kadın erkek e itli ini sa lamak amacıyla, kadın konusunun ku-rumsalla ması, planlarda ayrı bir sektör olarak ele alınması ve konu ile ilgili politikalar geli tirilmesi misyonunu üstlenmi tir (Özdo an, 2005).

### **6.1.2. VI. Be Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)**

VI. Be Yıllık Kalkınma Planı dönemi, Türkiye'de hem önemli siyasal de-i imlerin, hem de birikmi ekonomik sıkıntılıların sonuçlarının topluma egemen oldu u bir dönemdir. Özel kesimin desteklenmesi ve ekonominin dı rekabete açılması ilkeleri bu metnin temel özelli didir (Kongar, 1999).

Kırsal alana yönelik olarak ça ğa da ihtiyaçlara uygun hizmet ve bilgi akımının kolayla tırılması; tarıma dayalı sanayi yatırımlarının desteklenmesi; kırsal alanda ya şayan ailelerin eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi; için düzenlenen yaygın eğitim programlarının çe ğitlendirilmesi ve artırılması; kırsal kesimde yeni iş alanları, kırsal hane halkına ek gelir imkanları yaratmak amacıyla tarımdışı iktisadi faaliyetlerin geliştirilmesi hedeflerine yer verilmiştir (DPT, 1989).

Plan'da, tarımda çalışanların refah düzeyinin artırılması amacıyla sosyal güvenlik hizmetlerinin artırılmasının önemi üzerinde yoğunlaşılmıştır. Bu kapsamda, tarımda çalışanların sosyal sigorta kapsamına alınması uygulamasının, bütün illere yaygınlaştırılması amacıyla il bazında kademeleli bir biçimde sürdürülen çalışanların tamamlanması ve sigortasız işçi çalıştırmayı engelleyici tedbirlerin alınması öngörülmüştür (DPT, 1989). Plan'ın kapsadığı ilk yılda, tarım sektöründe istihdama katılan erkeklerin %82,1'i, esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir. Kadınlarda ise, bu oran %98,5'tir (TÜİK, 2009 b). Kadınlar ve erkekler arasında mevcut olan bu belirgin farklılığa karşın, Plan'da kadınların sosyal güvenlik kapsamına alınmasına yönelik özel önlemlere yer verilmemiştir. Plan dönemi sonunda, esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayan tarım çalışanlarının oranı, erkeklerde %52,2'ye, kadında ise %90,5'e düşmüştür (TÜİK, 2009 b). Bu oranlar, kalkınma çalışanlarında mevcut eşitsizliklerin dikkate alınmamasının, kadınların bu çalışanların yarattığı fırsatlardan yeterince yararlanmalarını engellediğini ortaya koymaktadır.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, makro düzeyde on üç sorun alanı belirlenmiştir. Bunlardan bir tanesi de, "Toplumda Kadının Yeri"dir. Bu başlık altında kadının eğitimi, sağlığı ve istihdamı konularındaki sorunların kısmen devam ettiğibelirtilmiştir. Bununla birlikte, 1987 yılında Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu'nun oluşturulması sonucunda, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kadın konusu ilk defa bir sosyal sektör olarak yer almıştır. Bu kapsamda, kadınların sosyal ve ekonomik kalkınmanın nimetlerinden daha fazla yararlanmalarının sağlanması amacıyla sağlık, eğitim ve istihdam imkanlarının artırılması ve kadının statüsünün her bakımdan iyileştirilmesine, bu statüsünün sağladığı bütün hakların ve imkanların tam olarak kullanabilmesine yönelik tedbirlerin alınacağı

belirtilmi tir. Ayrıca, kadınların e itim seviyelerinin yükseltilmesi ve mesleki e itim imkanlarından daha fazla yararlanmaları suretiyle, özellikle tarım dı ı sektörlerde kadın istihdamının yaygınla tırılması için gerekli ortamın olu turulması hedeflenmi tir (DPT, 1989).

Kadının siyasal, sosyal, ekonomik imkan ve haklarının geli tirilerek korunması ve her alandaki katılımının artırılması amacıyla kadın konusunda ulusal mekanizma olarak, o dönemki adıyla Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlü ü'nün kurulması, Plan'da yer alan kadının güçlendirilmesi hedeflerine yönelik olarak atılmı önemli bir adımdır.

### **6.1.3. VII. Be Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**

GATT müzakereleri çerçevesinde, 1993 yılında imzalanan ve tarihin en kapsamlı ticari anla ması unvanını ta ıyan Uruguay Turu Sonuç Anla -ması ile dünya tarım ticaretinde yeni bir dönem ba lamı tır. Uluslararası alanda ya anan bu önemli geli me ve ülke ekonomisinin yapısal dönü -ümünün tarım politikalarına etkileri, VII. Kalkınma Planı'nda yansıma -larını bulmu tur.

Bu çerçevede Plan'da tarım politikalarının, Uruguay Turu sonunda imza -lanan DTÖ Kurulu Anla ması'nın tarımla ilgili hükümleri çerçevesinde, ülkemizin yükümlülüklerine uygun olarak düzenlenece i ve desteklerin üretimin serbest rekabet artlarında pazar sinyallerine uygun geli mesi esas alınarak ve bu amaçla ayrılan kamu kaynaklarının daha rasyonel kullanılması gözetilerek yeniden yapılandırılaca ı ifade edilmi tir. Ayrıca, tarımsal politikalarda reform niteli inde düzenlemeler içeren 5 Nisan 1994 Kararları'nın, orta ve uzun dönemde büyüme potansiyelini sürekli artırabilmek amacının önemli bir parçası oldu u vurgulanmı tır (DPT, 1995).

Tarımda hedeflenen geli melerin sa lanabilmesi için, bu alandaki yapı -sal sorunların hızla çözüme ula masının gerekli oldu u tespit edilmi tir (DPT, 1995).

Kendine özgü çalı ma ili kileri bulunan tarım kesiminde, ücretli çalı an -ların kısmen ve çok sınırlı durumlarda 1475 sayılı Kanunu'nun kapsa -mında olmaları nedeniyle bu kesim için, tarım sektörünün kendine özgü yapı ve özelliklerini dikkate alan, kapsamlı bir tarım i kanununun çıkı -



rılması hedeflenmiştir (DPT, 1995). Bu hedef ilk kez 1968-1972 yıllarını kapsayan II. Kalkınma Planı'nda yer almasına karşın, gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır.

Plan döneminde istihdamın artırılmasına yönelik olarak, yerel ekonomik potansiyellerin harekete geçirilmesi için başlangıç aşamasında kamunun da dolaylı teşvik ve desteğiyle doğa, insan gücü ve finansman kaynaklarını kullanarak, özellikle besicilik, arıcılık, su ürünleri, balık ürünleri, çeyitli gıda ürünleri, halıcılık, el sanatları ve turizmin de aralarında olduğu belirli hizmet alanlarında faaliyet gösterecek ya da faaliyetlerini genişletecek girişimlerin gelişmesini sağlamak amacıyla belirtilmiştir. Bununla birlikte bölgesel gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, tarım ürünlerini işlemeyen olarak bölgeden çıkarılmak yerine, bunları bölgede işleyecek ve katma değer yaratacak olan tesislerin kurulmasının desteklenmesi ve kırsal sanayilerin kurulması planlanmıştır (DPT, 1995).

Uluslararası platformda demokrasi ve insan hakları söylemlerinin giderek daha fazla ön plana çıkması ve kadın haklarına ilişkin sözleşmelerin ülkelere getirdiği yükümlülükler, Türkiye'de kadına yönelik politikalara verilen önemin artmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım, VII. Kalkınma Planı'nda "Kadın haklarının önemi ve kadınların eğitimlerinin kalkınmanın önemli bir itici gücünü oluşturduğunu giderek daha iyi anlaşılmaktadır." ifadesiyle ortaya konulmuştur (DPT, 1995).

Plan'da tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların %80'inin kadın olduğu dikkat çekilmiş olup, kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi ve kadın-erkek eşitliğinde ilerleme sağlanabilmesi için kadınların eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik alanları ile ilgili göstergelerinin iyileştirilmesinin, mevzuatımızdaki kadın-erkek eşitliğini engelleyen hususların düzenlenmesinin önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda, Türk Medeni Kanunu'nda yer alan ikametgah, aile reisliği, soyadı, evlilik birliğinin temsili, husumet ehliyeti, evlilik yaşı, evelerin meslek ve sanatı, miras, ev eşitlikleri, resmi nikah ve nafaka gibi konularda gerekli düzenlemenin yapılması; evlilik süresince edinilen maddi birikimde eşler arasında mal birliğini ilkesinin uygulamaya geçirilmesi; aile içi sorumlulukların eşit paylaşılması ve kadının toplumsal yaşamda eşit biçimde katılımının sağlanması; Ceza ve Vergi Kanunlarında kadın-erkek eşitliğini bozucu

ve kadını güç durumda bırakan hususların e itlikçi bir anlayı la düzenlenmesi; çalı ma hayatını düzenleyen yasalarda gebelik ve do um izni, kre ve çocuk bakımevi açılması ile ilgili maddelerde kadının çalı ma ya amından kopmasının önlenmesi, aile birli inin güçlendirilmesi ve çalı an annelerin çocuklarının yeterli bakım imkanına kavu turulmasına yönelik de i iklikler yapılması hedeflenmi tir (DPT, 1995).

Plan döneminde, 29 Eylül 1997 tarih ve 97/19-972 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Tarım ve Köy leri Bakanlı ı Te kilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlü ü'ne ba lı olarak, Kadın Çiftçiler Daire Ba kanlı ı kurulmu tur. Tarım sektöründe çalı an kadınlara yönelik bir kurumsal mekanizmanın olu turulması, kırsal alanda kadına yönelik hizmetlerin geli tirilmesi ve desteklenmesi açısından önemli bir ba langıçtır.

#### **6.1.4. VIII. Be Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)**

VIII. Kalkınma Planı döneminde, Türkiye'de olu turulan tarım politikalarının temelinde, Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anla ması'nın öngördü ü yükümlülükler, Avrupa Toplulu u Ortak Tarım Politikası'ndaki ve uluslararası ticaretteki geli meler yer almaktadır. Bu ba lamda, dünyadaki liberalleme e ilimlerine paralel olarak üretimin piyasa ko ullarında talebe uygun olarak yönlendirilmesini sa layacak politika araçlarının devreye sokulması planlanmı tir (DPT, 2000 a).

Tarımsal gelirin giderek azalması sonucunda, daha önceki planlarda da yer verilen tarım dı ı istihdam olanaklarının artırılması hedef kapsamında, yöresel potansiyeli bulunan turizm, el sanatları, dokumacılık gibi alanlarda faaliyetler yürüten giri imcilerin desteklenmesi öngörölmü tür. Ayrıca, dünya ekonomisiyle bütünle me sürecinde önemi giderek artan tarıma dayalı sanayinin geli tirilmesine yönelik olarak paketleme, muhafaza etme ve pazarlama yöntemleri konusunda gerekli teknik deste in verilmesine karar verilmi tir (DPT, 2000 a).

Tarım Kanunu'nun çıkarılması, VIII. Kalkınma Planı'nın hedefleri arasında da yer almı tir (DPT, 2000 a).

VIII. Kalkınma Planı'nda kadının güçlendirilmesine yönelik hedeflere, önceki planlarla kıyaslandı ında daha detaylı biçimde yer verilmi tir.

Kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi; etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eğitim fırsat ve imkanlardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyelerinin yükseltilmesi; kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılmasının sağlanması; kadın okur yazarlığını artırmak amacıyla projeler geliştirilmesi; toplumun önyargılardan arındırılması için örgün ve yaygın eğitim yanında, yazılı ve görsel iletişim araçlarından da yararlanılması hedeflerine yer verilmiştir (DPT, 2000 a).

Kadının istihdama katılım oranlarının düştüğü ve kırsal alanda çalışan kadınların önemli bir çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi olduğu vurgulanarak, işsizlik riskiyle karşılaşabilecek, özellikle beceri düzeyi ve ücret seviyeleri düşük kadınların işsiz kalmalarını önleyici ve niteliklerini artırmayı hedefleyen aktif ve pasif istihdam politikalarının uygulanması ve tarım sektöründeki ücretsiz aile işçilerine yönelik olarak katma değer yaratıcı projeler geliştirilmesi planlanmıştır (DPT, 2000 a).

VIII. Kalkınma Planı'nda, istihdamın artırılmasında etkin bir araç olarak aktif işgücü politikalarına verilen önemin arttığı görülmektedir. İşgücünün beceri ve yeterliliğini geliştirerek istihdam edilebilirliğini artırılmasını amaçlayan aktif işgücü politikaları, işgücü yetiştirme, mesleki eğitim ve işgücü uyum programları, mesleki yönlendirme, mesleki danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ve iş arama stratejileri geliştirilmesine yönelik faaliyetler aracılığıyla yürütülmüştür. Bu tür politikalar, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun eğitim imkanlarından yararlanma konusunda dezavantajlı konumda bulunan kırsal alan kadınlarının istihdama katılımının artırılmasında önemli bir işleve sahiptir.

Plan döneminde, 1994 yılından 2004 yılına kadar teklif kanununa sahip olmayan KSGM'nin Kurulu Kanunu'nun 6 Kasım 2004 tarihinde yürürlüğe girmesi, kadın erkek eşitliğinin sağlanması açısından önemli bir kazanımdır.

#### **6.1.5. IX. Kalkınma Planı (2007-2013)**

IX. Kalkınma Planı, de ğerimin çok boyutlu ve hızlı bir biçimde yayılması, rekabetin yoğunlaştırılması, belirsizliklerin arttığı bir dönemde hazırlanmıştır.

Plan'ın vizyonu, "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil payla an, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönü en ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamı bir Türkiye" olarak belirlenmi tir (DPT, 2006 a).

Plan'da, küreselle menin her alanda etkilili inin artmasının bir sonucu olarak örgütlü ve rekabet gücü yüksek tarımsal yapının olu turulması, yüksek üretim de eri bulunan tarım ürünleri üretiminin artırılması ve küresel piyasalara entegrasyonun etkin bir biçimde gerçekleşmesi amacıyla kırsal alanda e-ticaret de kullanılarak tarım, orman ve gıda ürünlerinin tanıtım ve pazarlanması, turizm ve rekreasyon, el sanatları, tarıma dayalı sanayi ve di er alternatif üretim faaliyetlerinin artırılması, kırsal alanda tarım ve tarım dı ı faaliyetlere yönelik insan kaynaklarının geli tirilmesi, tarım sektörüne yönelik finansal hizmetlerin çe itlendirilmesi hedeflerine yer verilmi tir (DPT, 2006 a).

VIII. Kalkınma Planı'na ili kin olarak yapılan de erlendirmelerde, AB ortalamasına göre dü ük seviyede olan i gücüne katılma ve istihdam oranlarının, kadınların yeterince istihdama katılamamasından kaynaklandı ı ifade edilmi tir (DPT, 2006).

IX. Kalkınma Planı'nda e itim seviyesinin yükseltilmesi, aktif i gücü politikalarıyla istihdam edilebilirli in artırılması, i gücü piyasasına giri in kolayla tırılması ve te vik edilmesi yollarıyla Plan döneminde, i gücüne katılma oranının 2,1 puan artaca ı öngörülmekte ve bu artı ın temel belirleyicisinin kadınlar olması beklenmektedir. Bu kapsamda, i gücü piyasasında zorluklarla kar ıla an kadınlar, gençler, uzun süreli i sizler, özürlüler ve eski hükümlüler için fırsat e itli i sa lanması; kadınlara yönelik mesleki e itim imkanlarının geli tirilmesi; verimlili in ve üretici gelirlerinin istikrarlı bir ekilde yükseltilmesi amacıyla tarımsal üretim ve pazarlama a amalarında, çe itli konularda e itim ve yayım hizmetlerinin artırılması; söz konusu hizmetlerin kadın çiftçileri de kapsayacak ekilde, yapıları güçlendirilmi üretici örgütleri tarafından yürütülmesi ve tarım sektöründen açı a çıkacak i gücünün niteliklerinin ve beceri düzeylerinin, i gücü piyasasının ihtiyaçları do rultusunda geli tirilmesi planlanmı tir (DPT, 2006 a).

## 6.2. Tarım Stratejisi Belgesi

Ülkemizde tarım sektöründeki gelişmeler ve reform girişimlerinin hızlandırılması ihtiyacı doğrultusunda, 2006–2010 yıllarına yönelik tarım stratejisinin kabul edilmesi gündeme gelmiştir. Tarım Strateji Belgesi, Yüksek Planlama Kurulu tarafından, 30 Kasım 2004 tarihinde kabul edilmiştir. Belge ile, DTÖ Tarım Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükler ve AB entegrasyonu süreci gözönüne alınarak tarım sektörüne ilişkin temel çerçeve belirlenmiştir.

Belgede, “Kırsal Gelirlerin Artırılması ve Kırsal Toplumun Yaşam Artılarının iyileştirilmesi” stratejik amacına yönelik öncelikler arasında, “Kırsal Alanda Kadın ve Gençlerin Ekonomik Yaşamdaki Etkinliklerinin Artırılması”na yer verilmiştir. Bu kapsamda, uygulama aracı olarak, kadın ve genç nüfusun eğitim ve girişimcilik düzeylerinin yükseltilmesi belirlenmiştir (DPT, 2004).

## 6.3. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

2007-2013 dönemini kapsayan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS), Türkiye’de kırsal kalkınma faaliyetlerine bütüncül bir politika çerçevesi oluşturulmaktadır. Ayrıca, hazırlık çalışmaları devam eden “Kırsal Kalkınma Planı” için esas teşkil etmekte olup, ulusal ve uluslararası kaynaklarla finanse edilen kırsal kalkınma program ve projelerinin hazırlanması ve uygulanmasında ilgili paydaşlara perspektif sağlamaktadır.

UKKS ile kırsal kalkınma için temel amaç olarak, “Temelde yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak, kırsal toplumun eğitim ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” tanımlanmıştır (DPT, 2006 b). Bu bağlamda, dört stratejik amaç ve stratejik amaçlar altında da öncelikler belirlenmiştir.

UKKS'deki stratejik amaçlardan biri olan, “Ekonominin Geliştirilmesi ve İmkanlarının Artırılması” stratejik amacına yönelik “Kırsal Ekonominin Çeşitlendirilmesi” öncelikleri altında, tarımda gizli potansiyelinde, ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınlar için, eğitim imkanları oluşturulmasına destek verileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, “İnsan Kaynaklarının, Örgütlenme Düzeyinin ve Yerel Kalkınma Kapasitesinin Geli-

rilmesi” stratejik amacına yönelik olarak, “E itim ve Sa lık Hizmetlerinin Güçlendirilmesi” önceli i altında, kadınların okur-yazarlık ve e itim dü zeylerinin artırılaca ı ve toplumsal, yasal sorumluluklar, haklar ile aile bilincinin geli tirilmesi bakımından da desteklenece i ve “Yoksullukla Mücadele ve Dezavantajlı Grupların stihdam Edilebilirli inin Artırılması” önceli i altında, kadınların giri imcilik ve örgütlenme konularında, bilgi ve bilinçlerini artırıcı faaliyet ve hizmetlerin yaygınla tırılaca ı ifade edilmi tir (DPT, 2006 b).

Tarım Strateji Belgesi, sektörel bir hedef olarak tarım sektörünün, “yapısal dönü üm sürecinde rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıya kavu - masını” amaçlarken; Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, tarım stratejisinin sektörel hedeflerini de kapsayarak, “kırsal toplumun refahının artırılması için kırsal kalkınmanın hızlandırılmasını” hedeflemekte ve daha geni sosyal hedefler içermektedir.

#### **6.4. Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü’nün Toplumsal Cinsiyet E itli i Ulusal Eylem Planı**

Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü tarafından, 2008–2013 yıllarını kap sayan, kamu politikalarına temel te kil edecek “Toplumsal Cinsiyet E itli i Ulusal Eylem Planı” hazırlanmı tir.

Eylem Planı’nda, “Kadın ve Ekonomi” ba lı ı altında, “Kırsal Kesimdeki Kadınlarının Ekonomik Konumlarının yile tirilmesi” hedefne yer verilmi tir. Bu hedef kapsamındaki stratejiler ise; “Kırsal Kesimde Çalı an Kadınların Teknolojik mkanlardan ve Geli melerden Yararlanmasının Sa lanması”, “Tarıma Dayalı Kollarında Kadın Giri imcili inin Özen dirilmesi, Kadınların Kooperatif Kurmasının Desteklenmesi, Mevcut Kooperatifler çerisinde Üyeliklerinin Artırılması ve Aktif Rol Almalarının Sa lanması”, “Kırsal Kesim Kadınları için Gelir Getirici ve Çalı ma Ko ullaarını yile tirici, Faaliyet Çe itlili ini Artırıcı Projeler Yürütülmesi”, “Kadınlara Yönelik Tarımsal Yayım Hizmetlerinin Daha Yaygın ve Etkili Bir eilde Sunulması”, “Tarımda Çalı an Kadınların Sosyal Güvenlik Sistemine Dahil Edilmesi” olarak belirlenmi tir (KSGM, 2008). Plan’da yer alan her bir strateji için, sorumlu ve i birli i kurulu ları tespit edilmi olup, hedeflerin gerçeikle mesine ili kin izleme ve de erlendirme çalı - maları sürdürülmektedir.

## 6.5. Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı

AB, aday ve potansiyel aday ülkelere destek amacıyla Katılım Öncesi Yardım Aracı'nı (Instrument for Pre-Accession Assistance-IPA) oluşturmuştur. IPA desteği beş bileşeni içermekte olup, Türkiye, aday ülke statüsü nedeniyle, bütün bileşenlerden yararlanabilmektedir. Tarım ve Köylere Bakanlığı'nın sorumluluğundaki IPA'nın beşinci bileşeni, Kırsal Kalkınma (IPA Rural Development-IPARD) aracılığıyla, AB'nin Ortak Tarım Politikası, Kırsal Kalkınma Politikası ve ilgili politikalarının uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıkları ile bu kapsamda politika geliştirilmesi desteklenmektedir. IPARD desteğinin, "Kırsal Kalkınma Programı" kapsamında uygulanması gerekmektedir (TKB, 2009 a).

2007–2013 yıllarını içeren, Türkiye için IPARD Programı, ülkenin kırsal kalkınma bağlamında, katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır (TKB, 2009 a).

IPARD Programı'nın amaçları, üç ana eksen temelinde şekillendirilmiştir. Bunlar; pazar etkinliğinin iyileştirilmesi ve topluluk standartlarının uygulanması, tarım-çevre tedbirleri ve yerel kırsal kalkınma stratejilerinin uygulanması için hazırlık faaliyetleri, kırsal ekonominin geliştirilmesi olarak sıralanmıştır. Bu ana eksenler çerçevesinde tedbirler belirlenmiştir. "Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar", "Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İncelenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar", "Üretici Gruplarının Kurulmasına Destek", "Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi", "Yerel Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Hazırlanması ve Uygulanması" IPARD Programı'nda öngörülen tedbirler arasında yer almaktadır. Kadınlara pozitif ayrımcılık sağlayan söz konusu tedbirler, aşağıda ele alınmaktadır (TKB, 2009 a).

- **"Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar" Tedbiri**

### **Amaç:**

- IPARD, Türkiye tarımının AB Ortak Pazarı'na açılması bakımından küçük ve orta ölçekli işletmelere, hem ekonomik verimlilikle-

rini sa lamak hem de uzun dönem sürdürülebildiklerini ve varlıklarının devamlılı nı garantiye almak amacıyla üretim tekniklerini ve i lemlerini iyile tirmeleri için destek sa lanması.

- Tarımsal i letmelerin, kalite ve kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenli i, hayvan refahı, çevre koruma ile i güvenli i konularında Topluluk standartlarına ula tırılmasına yardım edilmesi.

### ***Tedbirin Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:***

Öncelikli iki sektör arasında yer alan et sektöründe, i letme sahibinin kadın olması, desteklenecek proje seçiminde avantaj sa lamaktadır.

- **“Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin i lenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ula tırılmasına Yönelik Yatırımlar” Tedbiri**

#### ***Amaç:***

- i letme tesislerinin ilgili Topluluk standartlarına ula masına destek sa lanması.
- Tarım ve balıkçılık ürünlerinin i letme ve pazarlanmasındaki performansın ve rekabet gücünün artırılması amacıyla geli tirilmesine katkı sa lanması.
- Daha az geli mi alanlarda istihdam olanakları yaratmak suretiyle, kırsal alanlardaki bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına katkıda bulunulması.

### ***Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:***

Su ürünlerinin i lenmesi ve pazarlanması alanında i letme çalı anlarının en az %75'inin kadın olması desteklenecek proje seçiminde avantaj sa lamaktadır.

- **“Üretici Gruplarının Kurulmasına Destek” Tedbiri**

#### ***Amaç:***

Tarımsal pazarlarda üretici gruplarının rollerini güçlendirmek ve geli tirmek yoluyla; üretimin ve ürünlerin, nitelik ve nicelik bakımından, pazar



İhtiyaçlarına göre adapte edilmesi ile tarım işletmelerinin etkinliğini, ekonomik sürdürülebilirliklerinin ve gelir durumlarının geliştirilmesine destek sağlanması.

***Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:***

Üyelerinin en az %50'si kadın olan üretici grupları tarafından sunulan projelere öncelik verilecektir.

- “Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Geliştirilmesi ve Çeşitlendirilmesi” Tedbiri

***Amaç:***

Geçimlik ve yarı geçimlik işletme sayısının oldukça fazla olduğu ve işletmelerde ek gelir olanakları sağlayan faaliyetlerin neredeyse hiç görülmediği kırsal alanda, işletmelerinin geliştirilmesi yoluyla yeni işletmelerinin yaratılması ve mevcut istihdam olanaklarının korunması, bu sayede kırsal nüfusun azalmasını önlemeye katkıda bulunulması.

***Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:***

Yatırımın kadın girişimci tarafından uygulanması, proje sahibinin kadın olması veya işletme sahibinin kadın olması tüm alt tedbirler için desteklenecek proje seçiminde avantaj sağlamaktadır.

YED NC BÖLÜM



## **7. KIRSAL ALANDA KADININ EKONOMİK AÇIDAN GÜÇLENDİRİLMESİNE YÖNELİK YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR**

Kırsal alanda kadın erkek eşitliğini sağlamak amacıyla yönelik yasal düzenlemelerin ve kalkınma planlarında yer alan hedeflerin gerçekleştirilmesi için farklı kurum/kuruluşları tarafından birçok faaliyet yürütülmektedir. Bu çalışmaları kapsamında, kadın istihdamını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bu faaliyetleri ele almak yararlı olacaktır.

### **7.1. Ba bakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın Çalışmaları**

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından, 2008-2012 yılları arasında, GAP Eylem Planı'nın "Sosyal Gelişiminin Sağlanması" bileşeni altında, Sosyal Destek Programı (SODES) oluşturulmuştur. Yabancı kalitesinin yükseltilerek, toplumsal dayanıklı ve bütüncül gelişimin sağlanmasını amaçlayan SODES ile GAP illerinde istihdam edilebilirliğini artırılması; meslek edindirme, gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi; sosyal içerikli hizmetlerin sağlanması; kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerin desteklenmesi amaçlanmaktadır. SODES'in öncelikli hedef grupları arasında kadınlar da yer almaktadır. SODES kapsamında 2008 yılında toplam 42 milyon TL tutarında 398 adet proje finanse edilmiştir. 2009 yılında ise 778 adet projeye 91,8 milyon TL ödenek tahsis edilmiştir. Hedef grubunda kadın olan proje sayısı 2008 yılı için 70, 2009 yılı için 137'dir. Bu projelere tahsis edilen ödeneğin toplam tutarı 2008 için yaklaşık 6,7 milyon TL, 2009 için ise 16,5 milyon TL'dir. Kadın istihdamının artırılması ve girişimciliğinin desteklenmesine yönelik olarak genellikle meslek edindirme eğitimleri ve mikro kredi uygulamaları desteklenmektedir (DPT, 2009).

### **7.2. Ba bakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Dairesi Başkanlığı'nın Çalışmaları**

GAP kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması amacıyla kurulan GAP daresi, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını temel hedeflerinden biri olarak belirlemiştir ve bu alanda bütüncül projeler geliştirerek uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda GAP daresi tarafından, toplumda

dezavantajlı konumda bulunan kadınların sosyal gelişme göstergelerini iyileştirmeyi ve statülerini yükseltmeyi amaçlayan çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. GAP bölgesinde, kırsal ve kentsel alanlarda uygulanan bu projeler ile kadınlara ek istihdam olanakları yaratılmış ve bölgede insan kaynaklarının gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır.

GAP daresi'nin, kadınların sosyal ve ekonomik bakımdan güçlendirilmesine yönelik faaliyetlerinin başında, "Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) Projesi" gelmektedir. ÇATOM'ların ana hedef kitlesi kamu hizmetlerine ulaşmada güçlük çeken ve toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı, hem aile hem de toplum düzeyindeki karar süreçlerine katılımda çeşitli engellerle karşılaşan yoksul kadınlardır. Kadınların sorunlarının çok boyutlu olması nedeniyle ÇATOM bünyesindeki etkinliklerde eğitim, üretim ve örgütlenme bir bütün olarak tasarlanmaktadır. Bu bağlamda okuma-yazma, genel sağlık, hijyen, ana-çocuk sağlığı, katılımcılar arasında birlikte sorun tanımlama ve örgütlü davranış geliştirme konularında toplumsal amaçlı projeler ile el sanatları, gümüş ve değerli taş işlemeciliği, tarım ve hayvancılık konuları etrafında üretim becerisini artırarak istihdam yaratmayı hedefleyen etkinlikler uygulanmaktadır. Kadın girişimcilerinin artırılması da ÇATOM'ların seviyeleri arasında yer almaktadır. 2001–2002 yılları arasında ILO ve 2003–2007 yılları arasında Anatolian Artisans Vakfı ile yapılan işbirliği çerçevesinde, GAP daresi uzmanları ve ÇATOM saha sorumlularına yönelik olarak eğitim kurma konusunda eğitimci eğitimleri verilmiştir. Söz konusu eğitimlere katılan uzmanlar ve saha sorumluları tarafından, kendi işini kurmayı düşünen ÇATOM katılımcılarına yönelik bir dizi eğitim programı düzenlenmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi [GAP] Bölge Kalkınma daresi Başkanlığı, 2009 a). ÇATOM'ların bir diğer özelliği de katılımcı yaklaşım esasına dayalı olarak çalışmalarıdır. ÇATOM'lar, kadınların katılımıyla yönetilmektedir. ÇATOM komiteleri, katılımcı kadınların seçilmiş temsilcilerinden oluşmaktadır.

Yenilikçi üretim-pazarlama ile ilgili stratejiler yoluyla kadınların iş gücü piyasasına katılımını, ürünlerin markalaştırılmasını ve yeni pazarlama fırsatlarının yaratılmasını sağlamaya yönelik olarak GAP daresi tarafından, "GAP Bölgesi'nde Kadının Güçlendirilmesinde Yenilikler Projesi" yürütülmektedir. Proje çerçevesinde, özellikle kadınların ürettikleri ürün-

lerin sürdürülebilir kılınması ve üretim kalitesinin artırılması amaçlarıyla üretim atölyeleri kurulmakta ve e itim çalı maları yapılmaktadır (GAP Bölge Kalkınma daresi Ba kanlı ı, 2008).

Kadınların sosyal ve hukuki hizmetlere eri iminin önemi dikkate alınarak, “Türkiye’nin Az Geli mi Bölgelerindeki Kadınların ve Kadın Sivil Toplum Kurulu larının Güçlendirilmesi Projesi” geli tirilmi tir. 2010 yılı Haziran ayında ba layacak olan Proje 32 aylık bir dönemi kapsamaktadır. Proje ile kadın sivil toplum kurulu larının proje geli tirme ve yönetme kapasitelerinin geli tirilmesi amaçlanmaktadır. Bu ba lamda, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılı a kar ı mücadele ve kadının sosyal, politik ve ekonomik statüsünün yükseltilmesi konularında farkındalık yaratma ve kapasitenin geli tirilmesi hedeflenmektedir. Güneydo u Anadolu, Do u Anadolu ve Do u Karadeniz bölgelerinde yürütülecek olan Proje’nin öncelik alanları kadınların kamusal hizmetlere eri iminin iyile tirilmesi; kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal statüsünün yükseltilmesi; kadın haklarına yönelik ihlallere son verilmesi; cinsiyet ayrımcılı na ve ihlallere kar ı farkındalı ın artırılması ve kapasite geli tirilmesi; kadın sivil toplum kurulu larının örgütsel yapısının güçlendirilmesine destek verilmesi; yeni kadın sivil toplum kurulu larının kurulmasının te vik edilmesi ve kadın sivil toplum kurulu larının kurumsal ve teknik kapasitesinin geli tirilmesine destek verilmesi olarak belirlenmi tir. Ayrıca Proje kapsamında, kadınlara ve kadın STK’lara yönelik olarak giri imcilik e itimleri de verilecektir (GAP Bölge Kalkınma daresi Ba kanlı ı, 2009 b).

### **7.3. Ba kanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü’nün Çalı maları**

Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü, toplumsal hayatın tüm alanlarında kadınların konumlarının güçlendirilmesi, kadınların erkeklerle birlikte e it hak ve imkanlara ula maları, kadınlara kar ı her türlü ayrımcılı ın önlenmesi amacıyla politikalar olu turan, stratejiler geli tiren, bir koordinasyon kurumudur. Bununla birlikte, kadın erkek e itli inin gerçekte tirilmesinde ulusal mekanizmadır.

Genel Müdürlük tarafından, Türkiye Cumhuriyeti ve Dünya Bankası arasındaki kraz Anla ması’na istinaden 5 Nisan 1994 tarihinde uygulan-

maya bakanan “ İstihdam ve E ğitim Projesi”nin sekiz alt bile ğeninden biri olan “Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi” 1994-2000 yılları arasında yürütülmüştür. Proje kapsamında, kadınlara daha iyi ğe ve meslek olanaklarının sunulması amacıyla ara tırmalar yapılmıştır. Söz konusu ara tırmalardan ikisi tarım sektörüne ğili ğin olup, “Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Katılması: Tarım ve Köyi İleri Bakanlığı ğı ve Dünya Bankası E ğitim Programları’nın De ğerlendirilmesi” ve “İzmir Yöresi’nde Kadın E ğitimine Yönelik Hizmetlerin Kadının Kırsal Alandaki İstihdamına Etkisi” ba ğlıkları altında yürütülmüştür. Projenin yaygınla tırılması faaliyetleri çerçevesinde, ara tırma sonuçlarının kitap olarak basımı ve da ğıtımı gerçekte ğirilmiş tir (KSGM, 2000).

İ Özel daresinin görev ve yetkileri arasında bulunan yoksullara mikro kredi verilmesi uygulamasının yoksul kadınlara pozitif ayrımcılık içerecek biçimde uygulanması için KSGM tarafından ği İleri Bakanlığı ğı nezdinde ğiri ğimde bulunulmuştur. Yoksullukla mücadele ve kadınların ğiri ğimci ğe te vik edilmesini amaçlayan bu ğiri ğim sonucunda, ğe ğitli illerde mikro kredi uygulamaları ba ğlatılmış tir.

Genel Müdürlük tarafından, Mart 2007 - Ekim 2008 döneminde yürütülen “Toplumsal Cinsiyet E ğitli ğinin Geliştirilmesi E ğle tirme Projesi” kapsamında, “Toplumsal Cinsiyet E ğitli ği Ulusal Eylem Planı” hazırlanmış tir. Eylem Planı’nda yer alan hedefler arasında, “Kırsal Kesimdeki Kadınların Ekonomik Konumlarının ğiyile tirmesi” de bulunmaktadır.

KSGM'nin kırsal alan kadınının ğüçlendirilmesine katkı sa ğlayacak bir di ğer önemli faaliyeti de 2009 yılında, Tarım ve Halk E ğitim İ/İç Müdürlükleri’nde yönetici pozisyonlarında görev yapan kamu personele yönelik olarak verilen Toplumsal Cinsiyet E ğitli ği E ğitimleri’dir. Kırsal alandaki kadınlarla do ğrudan ileti ğim içinde bulunan ve istihdamının artırılmasını sa ğlayacak faaliyetler yürüten Tarım ve Halk E ğitim İ/İç yöneticilerinin ğalı ğmalarına toplumsal cinsiyet perspektifini yerle tirmelerine yönelik duyarlılık kazandırmak ve farkındalık yaratmak amacıyla verilen e ğitimlere toplam 771 ki ği katılım sa ğlanmış tir.

#### **7.4. Ba bakanlık Sosyal Yardımla ma ve Dayanı ma Genel Müdürlü ü'nün Çalı maları**

Adil bir gelir da ılımının sa lanmasına katkıda bulunmak, temel ihtiyaç- larını kar ılamaktan yoksun nüfusun en yoksul diliminde yer alan ki ileri sosyal yardımlarla desteklemek, üretim ve istihdama yönelik projeleri sürekli kılarak vatanda ların toplumsal hayata entegre olmalarını sa la- mak ve bu do rultuda sosyal yardım politikaları geli tirmek amaçlarıy- la hizmet veren Sosyal Yardımla ma ve Dayanı ma Genel Müdürlü ü (SYDGM), kırsal alanda ya ayan kadınların ekonomik açıdan güçlendi- rilmesini destekleyecek faaliyetler de yürütmektedir.

SYDGM tarafından, ayrıca yoksul birey ya da hanelerin kendi geçimle- rini sa layacak i leri kurmaları, gelir elde etmeleri ve ba lattıkları çalı - maları uzun süre devam ettirebilmeleri için bitkisel ve hayvansal üretim, tarımsal ürün i leme, hediyelik-turistik e ya üretimi, market i letmecili i, kuaförlük, terzilik, elektronik e ya satı ı, el sanatları, mobilya üretimi ve satı ı, konfeksiyon, çiçekçilik, lokantacılık, kırtasiyecilik, elektrikçilik, tor- nacılık, gümü e ya üretimi, sıhhi tesisatçılık vb. konulardaki gelir ge- tirici projelere destek verilmektedir. Kırsal alanda gelir getirici i kurma projelerinden yılda ortalama 250-300 kadın yararlanmaktadır (SYDGM, 2009 a).

Do rudan kadınlara yönelik destekler kapsamında ise, düzenlenecek kısa süreli kurslarla yoksul kadınlara çe itli teknik ve sosyal beceriler kazandırılması ve bu ki ilerin daha nitelikli i bulmalarının sa lanması için stihdama Yönelik Beceri Kazandırma E itimi Proje Destekleri veril- mektedir (SYDGM, 2009 b).

#### **7.5. Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı'nın Çalı maları**

Kamu kurumları içinde tarımsal üretimle do rudan ilgili olan bakanlık, Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı'dır. Bakanlık bünyesinde, kadın çiftçilerin sorunları ile ilgili ara tırma yapma, tarımsal ve tarım dı ı mesleki bece- rilerin kazandırılmasına ve kadının sosyo-kültürel açıdan güçlendirilme- sine yönelik e itim faaliyetlerini düzenleme görevleri, TEDGEM'e ba lı olarak çalı an Kadın Çiftçiler Daire Ba kanlı ı'na verilmi tir.



Faaliyet alanları kapsamında, Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı tarafından işletme ve tarım faaliyetlerinde bulunan kadınları, tarımsal konularda geli tirilmeyen yayım yöntemleriyle e ğitmek; tarımsal üretimin artırılmasını, kadınların sürdürülebilir tarım faaliyetlerinde ve kırsal kalkınmada daha aktif rol almalarını, tarımdan arta kalan zamanlarda ev ekonomisi konularında e ğitilmelerini sağlamak; kadın çiftçilerin ve ailelerinin sosyal yaşantılarını modern hayat seviyesine ula tırmak amaçlarıyla yaygın faaliyetleri yürütülmektedir. Bununla birlikte kırsal alanda kadın çiftçilere götürülen e ğitim yayım çalı şmalarının sonuçlarını görmek, kadınların tarımsal konularda performanslarını de ğerlendirmek, kendilerine olan güven duygularını geli tirmek ve sosyalleşmelerini sağlamak üzere “Kadın Çiftçiler Yarın Yorum Bilgi Yarınması” düzenlenmektedir. Ayrıca kırsal alanda kadın konusunda çalı şan paydaşları bir araya getirmek, kadınların mevcut durum analizini göz önüne alarak çözüm önerileri geli tirmek, çözüm önerileri doğrultusunda stratejik hedefleri belirlemek, hükümet, uluslararası finansal kurumlar, bölgesel kalkınma kurum ve kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından yapılacak eylemlere (politika oluşturulması, işbirliği vb.) karar vermek amacıyla 15-17 Ekim 2008 tarihlerinde “Kırsal Alanda Kadın Çalı şmaları” düzenlemiştir. Söz konusu çalı şmanın devamı niteliğinde olan “Bölgesel Kırsal Alanda Kadın Çalı şmaları” devam etmektedir (TKB Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü [TEDGEM], 2009 a).

Kırsal kesimde, kooperatifçiliğin gelişmesine temel oluşturacak politika ve ilkelerin tespit edilmesine ve gerekli düzenlemelerin yapılmasına yardımcı olacak her türlü ara tırma, programlama, planlama, dokümantasyon ve e ğitim hizmetleri TEDGEM tarafından gerçekleştirilmektedir. 2004 yılından bu yana, Genel Müdürlük tarafından desteklenen tarımsal kalkınma kooperatiflerinin buldukları yerlerdeki kadın çiftçilere, genel kooperatifçilik ve kooperatiflerin faaliyet alanıyla ilgili konularda e ğitimler düzenlenmektedir (TKB TEDGEM, 2009 a). Ayrıca, yönetimi ve üyeleri kadınlardan oluşan 19 adet tarımsal kalkınma kooperatifine, genel bütçeden destek sağlanmıştır (TKB TEDGEM, 2009 b).

## 7.6. Milli E itim Bakanlığı ının Çalı maları

Milli E itim Bakanlığı, yaygın ta ra te kilatı aracılı ıyla okul öncesi, ilkö retim, ortaö retim ve her çe it örgün, yaygın e itim faaliyetlerinin ülkenin en ücra kö elerine kadar ulaşmasını sa lamaktadır. Kırsal alanda kadının i gücü niteli inin geli tirilmesinde önemli bir yere sahip olan yaygın e itim çalı malarının hedef kitlesi, yalnız kırsal kesim insanı de il, kır-kent ayrımı olmaksızın gereksinimine ve iste e ba lı olarak herkestdir. Söz konusu çalı malar, Bakanlık bünyesinde, Çıracılık ve Yaygın E itim Genel Müdürlü ü ve Kız Teknik Ö retim Genel Müdürlü ü tarafından yürütölmektedir.

Kız Teknik E itim Genel Müdürlü ü'nce, kadın i gücünün niteliklerinin ve beceri düzeylerinin, i gücü piyasasının ihtiyaçları do rultusunda geli tirilmesi için ya lı bakımı, geleneksel ve turistik el sanatları, beslenme ve gıda gibi alanlarda meslek kursları ve seminerler düzenlenmektedir. Ayrıca, ya am boyu e itim ilkesi kapsamında, mesleki ve teknik orta ö retim programlarının bölgesel düzeyde belirlenen e itim ihtiyaçlarına dayalı olarak planlanması; bilim ve teknolojiadaki geli me ve de i imlerin, bireylerin ve i gücü piyasasının taleplerine uygun olarak e itim alanına yansıtılması amaçlarıyla projeler yürütölmektedir (Milli E itim Bakanlığı Kız Teknik Ö retim Genel Müdürlü ü, 2009).

KUR tarafından yürütölen Aktif stihdam Tedbirleri Projesi kapsamında, Kız Teknik Ö retim Genel Müdürlü ü'ne ba lı okullarda sektörle i - birli i içinde hazırlanan projelerle, gençlere ve kadınlara yönelik meslek kursları hazırlanmaktadır. Bu kurslara katılanların %50'sine, kurstan sonra istihdam sa lanmaktadır (Milli E itim Bakanlığı Kız Teknik Ö retim Genel Müdürlü ü, 2009).

Çıracılık ve Yaygın E itim Genel Müdürlü ü tarafından ise i gücü piyasası açısından dezavantajlı kesimlerin ve tarım sektöründen aç ı a çıkan i gücünün, nitelik ve beceri bakımından geli tirilerek istihdam edilebilirliklerinin sa lanması ve kadınların ekonomik, sosyal hayata katılımlarının artırılması için mesleki e itim kursları düzenlenmektedir. Meslek kurslarının geleneksel alanların dı nda, ça ın gereklerine göre, sürekli güncellenmesi çalı maları yapılmakta ve ihtiyaç duyulan yeni meslek alanlarında, kurs programları hazırlanmaktadır. Ayrıca, 3308 sayılı Mes-

leki E ğitim Kanunu kapsamındaki, 131 meslek dalında verilen e ğitimlerle; özellikle kuaförlük, bilgisayar, muhasebe, trikotaj, turizm vb. meslek dallarında yetiştirilen kadınlar, kalfalık ve ustalık belgesi almakta ve kalifiye ara insan gücü olarak ya kendi iş yerlerini açmakta ya da çeşitli sektörlerde çalışmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı Çıkarıklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, 2009).

### **7.7. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Çalışmaları**

Çalışma hayatını düzenlemek ve toplumun tüm kesimlerine sosyal güvenlik sağlamak görevlerini üstlenen Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca istihdam, eğitim, sosyal dilamayla mücadele alanlarında, Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları'nın nasıl kullanılacağına ilişkin, temel referans belge niteliğindeki taahhüt alan "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı" hazırlanmıştır. Belgede yer alan istihdama ilişkin önemli tedbirlerden biri, daha önce tarımda çalışmakta olanlar dahil olmak üzere, kadınların iş gücüne katılımlarını teşvik etmek ve kadın istihdamını artırmaktır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2009).

### **7.8. Türkiye Kurumu Genel Müdürlüğü'nün Çalışmaları**

Türkiye Kurumu Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın ilgili kurulları arasında yer almaktadır. KUR tarafından, iş gücü piyasasına müdahale etmenin en önemli araçlarından biri olan aktif iş gücü politikaları kapsamında ülke çapında; meslek edindirme, de ğertirme ya da geli tirme programları düzenlenmekte, mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlık hizmetleri verilmektedir. Bu bağlamda, kadınların iş gücüne katılım oranlarının yükseltilmesi ve istihdam edilebilirliklerinin artırılmasına yönelik olarak da birçok hizmet sunulmaktadır.

KUR'un yürüttüğü faaliyetlerde kırsal-kent ayrımı bulunmamakta, söz konusu hizmetler her iki alana yönelik olarak da sunulmaktadır.

KUR tarafından, Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uygun aktif iş gücü programlarının geliştirilmesi amacıyla uygulanan "Aktif İş Gücü Programları Projesi"nin hedef gruplarından biri de kadınlardır. Söz konusu Proje'nin devamı niteliğindeki olan "Aktif İstihdam Tedbirleri ve Yerel Düzeyde Türkiye Kurumu'na Destek Projesi", 27 Ekim 2008 tarihinde uygulan-

maya ba lamı tır. Ayrıca, i gücü piyasasında toplumsal cinsiyet e itli i temelinde, kadın istihdamını artırmak amacıyla “Kadın stihdamının Artırılmasına Yönelik Strateji Geli tirme Projesi” yürütölmektedir. Proje sonucunda, KUR’un tüm il müdürlüklerinde uygulanabilecek bir strateji ve eylem planı olu turulacaktır (Türkiye Kurumu Genel Müdürlü ü [ KUR], 2009).

“nsan Kaynaklarının Geli tirilmesi Operasyonel Programı”nda yer alan, “Daha önce tarımda çalı maktaki olanlar dahil olmak üzere, kadınların i gücüne katılımlarını te vik etmek ve kadın istihdamını artırmak” ted-biri altında, KUR tarafından 2009-2011 yıllarını kapsayan “Kadın s-tihdamının Desteklenmesi Operasyonu” yürütölmektedir. Operasyon ile KUR’un özellikle yerel düzeyde daha etkin kamu hizmeti vermesinin sa lanması, kadınların istihdam edilebilirli inin artırılması, istihdam ko ullarına eri iminin kolayla tırılması ve kadınların i gücüne katılımı önündeki engellerin azaltılması için hem KUR hem de ilgili tarafarın desteklenmesi amaçlanmaktadır ( KUR, 2009).

### **7.9. Küçük ve Orta Ölçekli İ letmeleri Geli tirme ve Destekleme daresi Ba kanlı ı’nın Çalı maları**

Kısa adı KOSGEB olan Küçük ve Orta Ölçekli İ letmeleri Geli tirme ve Destekleme daresi Ba kanlı ı, ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları-nın kar ılanmasında küçük ve orta ölçekli i letmelerin payını ve etkin-li ini artırmak, rekabet güçlerini yükseltmek ve sanayide entegrasyonu ekonomik geli melere uygun bir biçimde gerçekle tirmek görevlerini üstlenmi tir. KOSGEB’in bazı desteklerinde kadınlara yönelik pozitif ay-rımcılık uygulamalarına yer verilmektedir.

Kadın giri imcilere, i kurma sürecinde önlerine çıkan engelleri a mala-rında yardımcı olmak ve kuracakları i letmeleri en kritik dönemleri olan ilk yıllarında desteklemek için “Kadın Giri imcili in nkübasyon Hizmet-leri Vasıtasıyla Desteklenmesi Projesi” yürütölmü tür. Bu kapsamda, stanbul (Pendik), Nev ehir (Hacıbekta ), Kütahya ve Çorum illerinde “Kadın Geli tirme Merkezleri (K GEM)” açılımı olup, söz konusu merkezlerde, kendi i lerini kurmak isteyen kadın giri imcilere, ba langıç deste i verilmektedir (Küçük ve Orta Ölçekli İ letmeleri Geli tirme ve Destekleme daresi Ba kanlı ı [KOSGEB], 2009).

KOSGEB veri tabanına kayıtlı işletmelere, uygun koşullarda finansal destek sağlanarak; işletme sermayesi ile rekabet gücünün artırılması ve mevcut yapılarının daha iyi şartlarda devam ettirilmesi, üretim maliyetlerindeki finansman yüklerinin azaltılması, yeni yatırım, üretim ve istihdam oluşturulması hedeflenmiştir. “İstihdam Endeksli Malatçı Esnaf Sanatkar ve KOB Destek Kredisi Programı” kapsamında, imalatçı esnaf ve sanatkar başına 25 bin TL'ye kadar olan kredinin faizi, KOSGEB tarafından karışılmı olup, esnaf ve sanatkar kadın girişimcilere, pozitif ayrımcılık yapılarak, işletme başına 30 bin TL'ye kadar kredi kullanılmıdır (KOSGEB, 2009).

KOSGEB tarafından A ustos 2008'de başlatılan “malatçı Esnaf ve Sanatkâr İşletme Destek Programı (Cansuyu Kredisi)” ile imalatçı esnaf ve sanatkârlara “0” faizli, azami 25 bin TL tutarında finansal destek sağlanmıştır. Söz konusu finansal desteğin üst limiti, kadın girişimciler için 30 bin TL'dir. Ayrıca, esnaf ve sanatkâr tüm KOB'lere yönelik “Yeni Kredi Destek Paketi” kapsamında, ilk üç ay ödemesiz, işletme başına üst limiti 25 bin TL tutarında, şahıs işletmelerinde işletme sahibinin kadın girişi olması halinde ise, işletme başına üst limiti 30 bin TL tutarında kredi sağlanmaktadır (KOSGEB, 2009).

KOSGEB'in kırsal alan kadını özel olarak hedef alan bir uygulaması bulunmamaktadır.

#### **7.10. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin Çalışmaları**

Ülkemizde, küçük ve orta büyüklükteki girişimlerin üst örgütlenmesi olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği bünyesinde, kadın girişi potansiyelini nicelik ve nitelik bakımından geliştirmeye yönelik politikalar belirlemek ve girişimcilik kültürünün kadınlar arasında gelişmesine öncülük etmek amacıyla “Kadın Girişimciler Kurulu” oluşturulmuştur. Söz konusu Kurul tarafından kadın girişimcilere yönelik girişimcilik eğitimleri düzenlenmekte, kapasite geliştirmelerine yönelik faaliyetler yürütülmekte, kadın girişimciler için kurma ve işletmelerini başarılı bir şekilde sürdürme konusunda desteklenmektedir. Kurul, 73 ilde “1 Kadın Girişimciler Kurulu” oluşturularak örgütlenmiştir.

### **7.11. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun Çalı maları**

Türkiye'nin önemli meslek kurulu larından biri olan Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), kadın giri imcilerin yakla ık %20'sini temsil etmektedir.

TESK tarafından 10 Haziran 2002 - 10 Haziran 2004 tarihlerinde özel-likle küçük aile i letmelerinin kurulmasında ve devam ettirilmesinde aktif rol oynayan kadınlar arasında, giri imcili in desteklenmesini hedefeyen "Kadın Giri imcilerin Desteklenmesi Projesi" gerçekte tirilmi tir. Proje faaliyetlerinin odak noktasını, e itim ve danı manlık hizmetleri olu tur- mu tur. TESK'in hedef kitle olarak kadınları belirledi i bir di er proje ise, 24 Temmuz 2007 – 24 Nisan 2009 tarihleri arasında yürütülen, "Kadın Giri imcili inin Desteklenmesi Projesi'dir. Proje ile TESK ve 25 ildeki birliklerin kadın giri imcili e yönelik kurumsal kapasitelerinin artırılması ve e itim, danı manlık hizmetleriyle kadın giri imcili inin desteklenmesi sa lanmı tır (Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu [TESK], 2009).

### **7.12. Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Çalı maları**

Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV), yoksul köylü haneleri Türkiye'nin kendine özgü ko ullarında, kırsal ve tarıma dayalı kalkınmaya yönlendirmek için kamu yararına çalı an, özel, kar amacı gütmeyen bir kalkınma kurulu u- dur. Vakfın kırsal ve tarımsal kalkınmaya yönelik olarak yürüttü ü çe itli projeler arasında, "Kadınlar için Kilim ve Halı Dokumacılı ı Projesi" de yer almaktadır. Proje çerçevesinde girdi temini, üretim kalitesinin dene- timi ve pazarlama faaliyetleri TKV tarafından yönlendirilmi tir (Türkiye Kalkınma Vakfı [TKV], 2009).

### **7.13. Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derne i'nin Çalı maları**

Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derne i (SÜRKAL), Türkiye'nin kalkınmaya en fazla ihtiyacı olan yörelerinde küçük ölçekli projelerle ve insan odaklı bir yakla ımla, sahada tekrarlanabilir modeller üreterek kal- kınma süreçlerine katkı sa lamak amacıyla kurulmu tur (Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derne i [SÜRKAL], 2009).

SÜRKAL tarafından kadınlara yönelik olarak, “Kaz Yeti tiricili ği Yoluyla Kadınların Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerinin Sağlanması”, “El Becerilerinin Geliştirilmesi”, “Fide Yeti tiricili ği Yoluyla Kadınların İstihdamı”, “Kadınlara Yönelik Ev Ekonomisi ve Koruyucu Sağlık E ğitimleri” projeleri geliştirilmiştir. Söz konusu projeler, kadınların ekonomik bakımdan güçlendirilmesinin yanı sıra, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin duyarlılık yaratma yönünde de etkiler doğurmuştur (SÜRKAL, 2009).

#### **7.14. Türkiye Halk Bankası'nın Çalışmaları**

Halk Bankası tarafından herhangi bir faaliyeti ya da kendine ait bir işyeri olmayan, mal ve hizmet üretimine ya da ticari faaliyete yönelik yeni bir işyeri açmak isteyen kadın girişimciler için 5.000 TL'den 25.000 TL'ye kadar Kadın Girişimci Kredisi verilmektedir. Kredilerde teminat sorununu ortadan kaldırmaya yönelik olarak Kredi Garanti Fonu'nun kefaleti sağlanabilmektedir (Türkiye Halk Bankası, 2010).

#### **7.15. Garanti Bankası'nın Çalışmaları**

Kadın Girişimciler Derne ği ve Garanti Bankası işbirliği ile hazırlanan Kadın Girişimci Destek Paketi kapsamında, 30.000 ABD Dolarına kadar KOB proje kredisinin yanı sıra yatırım kredileri, nakit krediler ve işyeri kredisi verilmektedir. KOB Proje Kredileri, Kredi Garanti Fonu ile ortak olarak sunulmaktadır. Kredi Garanti Fonu'nun kefaleti, tahsis edilen kredi limitinin %80'ini a şmamak üzere sınırlandırılmıştır (Garanti Bankası, 2010).

SEK Z NC BÖLÜM





## 8. TARTI MA VE SONUÇ

Devletlerin küresel düzeyde kar ılıklı ekonomik ba ımlılıklarının artmasıyla birlikte tarım politikaları da ulusal sınırların ötesinde gerçekleşen gelişmelerden daha fazla etkilenme e ilimine girmi tir. Bu ba lamda, devletin geleneksel koruyucu ve destekleyici rolü azalmı , uluslararası şirketler yeni ekonomik aktörler olarak piyasalarda yer almaya başlamıştır.

Tarımsal üreticilerin pazar ekonomisiyle bütünleşmesi tek yönlü merkezden çevreye doğru yayılan teknik bir süreç olmayıp, geleneksel yapılanmaların, gelişimin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel mekanizmaları ile etkileşimleri sonucu farklı dönüşüm biçimleri oluşturan çelişkililer ve karmaşık bir süreçtir (Ertürk,1992). Ülke düzeyinde mevcut olan tüm geleneksel kurumlar piyasaları belirler ve piyasada gerçekleşen değişimlerden etkilenir. Yani piyasalar soyut ve tarafsız olurlar değildir. Ticari liberalleşme bazı faaliyetleri genişletirken bazılarını daraltır. Çeşitli grupların kazanımları ve maliyetleri deşiklik gösterir (Tran-Nguyen ve Zampetti, 2004).

Cinsiyet olgusu, bir toplumda bulunan tüm sosyo-ekonomik yapıları yatay kesmesi nedeniyle piyasalarda gerçekleşen değişim süreçlerini belirleyen ana faktörlerden biridir. Kadınlar ve erkekler tarımsal üretim yapıları içinde farklı konumlara sahiptir. Yürütülen faaliyetler ve üretken kaynaklara erişim imkanları cinsiyete göre ayrılmış bir yapıdadır.

Dünyada ve ülkemizde küçük çiftlik üretimi giderek artan bir biçimde küreselleşen tarımsal piyasaların dısında kalmaktadır. Hareket kabiliyeti ve farklı alanlarda iş bulma imkanları daha fazla olan erkekler, tarımdışı sektörlere yönelirken; düşük seviyede mekanizasyon ve teknolojik girdi içeren küçük ölçekli işletmelerde üretim yapma görevi kadınlara düşmektedir.

Ülkemizde ölçek büyüklüğüne göre işletme sahipliği konusunda cinsiyete göre ayrırtılmı veri bulunmamaktadır. Ancak, TÜİK işgücü istatistikleri arasında yer alan istihdam edilenlerin işteki durumuna ilişkin veriler, bu konuda fikir verebilmektedir. 2008 yılı verilerine göre, kırsal alanda girişimci kadınların %2,2'si kendi iş yerinde en az bir ücretli veya

yevmiyeli eleman çalı tıran ki i olarak tanımlanan i veren konumunda bulunurken, geri kalan %97,8'i kendi hesabına çalı an konumundadır (TÜ K, 2009 b). Bu oranlar, kırsal alanda giri imci kadınların %100'e yakın bir oranda, küçük i letme sahibi oldu u tahminin yapılmasına imkan vermektedir.

Küçük üreticilerin pazardaki dezavantajlı konumu, ücretsiz aile i çisi olarak çalı an kadınların durumunu da olumsuz yönde etkilemektedir. Sermaye sıkıntısı içinde olan küçük üreticiler, pazara yönelik üretim tüketim dengelerini büyük ölçüde aile içi i bölümüyle sa lanan ücretsiz emekle kurarlar. Özellikle ataerkil yapı içinde kolayca denetlenebilir durumda olan kadın eme i, küçük üreticilerin büyük kapitalist i letmeler kar ısında ayakta kalmasına önemli ölçüde katkı sa lamaktadır. Ücretsiz aile eme i sadece maliyeti dü ürmekle kalmayıp, aynı zamanda üretimin örgütlenmesini ve idaresini de kolayla tırmaktadır. Özellikle zamana ba lı çapalama, pamuk toplama, pancar köklerinin kesilmesi gibi emek yo un i ler, dı arıdan sa lanan ücretli i ç i çalı tıran büyük üreticiler için sorun yaratabilmektedir. Oysa, küçük üreticiler ailedeki kadınlar sayesinde, emek gereksinimlerini daha kolay ve zamanında kar ılayabilmektedir. in yo un oldu u dönemlerde, özellikle yaz aylarında, kadınlar 12 saatten fazla tarlada çalı mak zorunda kalabilmektedir (Ertürk,1992).

Kadınlar, tarımda önemli roller üstlenmelerine kar ın, mülkiyete, finansal kaynaklara ve piyasa bilgisine erişimde birçok engelle kar ı kar ıya kalmakta, ücretli i lerde ise erkeklere göre daha olumsuz ko ullarda çalı maya razı olmaktadır. Diğer taraftan, kadınların ve erkeklerin, ev içi faaliyetlere ili kin olarak farklı rolleri bulunmaktadır. Kadınların yatırım yapma ve risk alma yeteneklerini kısıtlayan ve küreselle me kar ısında dezavantajlı bir konumda olmalarına neden olan bu tür ko ullar ve çözüme yönelik öneriler a a ıda detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

### **8.1. Kadınların Toprak Mülkiyetine Yetersiz Erişimi Açısından**

Toprak, kadınların ba ımsız ekonomik aktörler olarak piyasada yer almalarını sa layan ve üretim yapıları içindeki konumunu güçlendiren temel faktörlerden biridir. Tarımsal üretimi artırmak için ya üretim alanını ya da birim alandan alınan ürün miktarını ço altmak gerekir. Bu nedenle, di er sektörlerle kıyaslandı ında, tarımda bir üretim faktörü olarak top-

ra ın önemi büyüktür. Toprak üzerindeki haklar, kadınların hane içindeki pazarlık güçlerini etkileyerek, gelir üzerinde hakimiyetlerini artırmalarına yardımcı olmanın yanı sıra, teminat gösterilebilecek bir varlık olarak kadınların finansal kaynaklara erişimine de imkan vermektedir. Ayrıca, sosyal güvenlik uygulamalarından yeterince yararlanamayan kırsal alan kadını için kritik bir güvence de erişimaktadır.

Ülkemizde kadınların mülkiyete erişiminin önünde yasal bir engel bulunmamakla birlikte, geleneksel toplum yapısının cinsiyete dayalı ayırıcı doası, kadınların uygulamada bu hakları kullanmasını sınırlamaktadır.

E itimsizlik ve toplumsal değer yargıları, kadınları mülkiyet haklarını savunma konularında isteksiz davranmaya yöneltebilmektedir. 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni Kanunu ile aile reisliği kavramının kalkması olmasına karşın, evin reisinin erkek olduğuna ilişkin kültürel kabul nedeniyle mülkiyetin erkekler üzerinde olması, doğal bir durum olarak algılanmaktadır. Yeni Türk Medeni Kanunu'nun getirdiği bir dilerde eşlik ile edinilmiş mallara katılım rejiminin, yasal mal rejimi olarak geçerli olması kadınların toprak mülkiyetine erişimi açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak, yasal mal rejimine ilişkin eşlik, 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren edinilen mallara yönelik olarak uygulanmaktadır. Daha önceki tarihlerde gerçekleşen evliliklerde, 1 Ocak 2002'den önce eşlerin her birinin üzerinde kayıtlı olan mallar kendilerinde kalmaya devam etmektedir. Diğer taraftan, kırsal alanda yaygın olarak görülen resmi nikah yapılmaksızın dini törenle gerçekleşen birlikteliklerde, kadınların bu haktan yararlanması mümkün olmamaktadır.

Yeni Medeni Kanun'da, miras hukuku alanında da eşlikçi bir yaklaşım benimsenerek, mirasın taksiminde, tereke malları arasında yer alan ve ekonomik bütünlüğü bozulmaması gereken tarımsal tarımazların, hangi mirasçıya özgüleneceği konusunda erkek çocuklara kızlara nazaran öncelik tanıyan eski hükme yer verilmemiştir. Ancak, kadınlar yasalarla kendilerine tanınmış olan bu hakları, erkek akrabaları ya da eşleri lehine terk etme eğilimi gösterebilmektedir. Bu durum, kadının ataerkil toplum yapısı içinde sosyalleşmesi nedeniyle kendini algılayış biçiminden ya da mülkiyet haklarını talep etmesi halinde karşılaşılabilecek toplumsal tepkilerden çekinmesinden kaynaklanabilmektedir.

Geni ataerkil aile, tüm aile üyeleri için özellikle sosyal ve ekonomik kriz dönemlerinde, yaşam boyu temel ihtiyaçları karşılayabilecek bir yapı sağlamaktadır. Bu yapı, özellikle küçük çocukları olan kırsal kadın için önemlidir. Bu nedenle, hakları olmasına rağmen kadınlar, anlaşmazlık çıkmasını önlemek ve geniş aileden gelen sosyal desteği muhafaza etmek için haklarını kullanma konusunda ısrarcı olmamayı tercih edebilmektedir (World Bank [WB], 2009).

Toprak sahipliğinin erkeğe özgü bir durum olarak kabul edilmesi, satın alma yoluyla toprak edinme konusunda da kadının ikinci planda kalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, kadınlar sermayeye erişimde engellerle karşılaşmaktadır. Aile bireylerinin elde ettiği gelir, genellikle erkekler tarafından idare edilir. Kadınlar ücretli çalışmaları durumunda bile kendi gelirleri üzerinde kontrol sahibi olamamaktadır. Sözü edilen kültürel ve ekonomik engellere ek olarak, kadınların toplumsal yaşam katılımının düşükü ve kamu kurumları ile ilişkisi kurma konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamaları da piyasadan toprak satın almalarını güçleştiren unsurlardır.

Yasal düzenlemeler, değer için ön koşuldur; ancak kültürel ve bölgesel kısıtlar, kadınların toprağa erişimlerine izin veren yasal düzenlemelerden daha güçlü olabilmektedir. Kırsal alanda toprak üzerindeki kontrolün önemli bir güç ve statü kaynağı olması, mülkiyet haklarını ellerinde tutanların bu gücü paylaşmamak için direnç göstermeleri sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca, sosyal normlar, örf ve adetler; kadınların kocalarından izin almalarını gerektirmekte, hareket ve etkileşim özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Sonuçta, toplumsal olarak kabul edilmediği sürece, yasal müdahaleler, kadınlara bağımsız ve etkin toprak hakları sağlamada konusunda yetersiz kalmaktadır (Baden 1998, WB 2009).

**Öneri:** Yasalar ve onları detaylandıran alt düzenlemeler yapılırken ve politikalar oluşturulurken toplumsal cinsiyet eşitliğinin göz önünde tutulması, yürütülen çalışmaların kadınların konumunu nasıl etkileyeceğinin değerlendirilmesi son derece önemlidir. Örneğin arazilerin toplulaştırılması çalışmalarında, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin göz ardı edilmesi kadının toprak mülkiyetine erişimini engelleyebilmektedir. Yasal hakların kullanılabilirliğinin ve hukuk sistemlerine erişimin sağlanması açısından,

kadınların mevcut yasal haklarının neler oldu u ve bunları nasıl kullanacakları konusunda bilgilendirilmeleri gereklidir. Bu anlamda güçlendirme programları ile desteklenen e itim faaliyetleri ve hukuki danı manlık hizmetleri yararlı araçlardır. Ayrıca olumsuz sosyal normların de i tirilmesine yönelik olarak farkındalık artırma çalı maları yürütülmelidir.

## 8.2. E itim Açısından

Kadının örgün ve yaygın e itim imkanlarına eri imi istihdama, sosyal hayata ve karar alma süreçlerine katılımında kritik bir öneme sahiptir. Kırsal alan kadınının e itim düzeyinin dü üklü ü, kadınının i gücü nite li ini belirleyerek tarım dı ı sektörlere yönelik i gücü arzını dü ürmektedir. Bununla birlikte tarım konusundaki e itim ve yayım hizmetlerinden, çe itli nedenlerle, erkeklerin daha yüksek oranlarda yararlanması kırsal alanda kadının statüsünü do rudan etkilemektedir. Kadın eme i bilgi ve teknoloji gerektirmeyen vasıfsız i gücü olarak kabul edilirken erkekler makine kullanımının oldu u i lerde yo unla maktadır. Tarım sektörünün dünya piyasalarına eklemlenmesi sürecinde kadınların tarımsal faaliyetleri etkin bir ekilde yürütebilmeleri ve bu yolla sa ladıkları geliri artırabilmeleri için kaliteli, güvenilir ve uygun bilgilere sürekli ve mümkün oldu unca hızlı eri imleri de i ime daha rahat uyum göstermelerine katkı sa layacaktır.

**Öneri:** Zorunlu e itim kapsamında okulla mayan kız çocuklarının tespit edilmesi ve okulla malarının sa lanması, kırsal alanda kadınların okuma yazma ve hesap becerilerini kazanmalarına yardımcı olarak ileri ki dönemlerde katılabilecekleri mesleki ve yaygın e itimler için temel olu turacaktır. Bununla birlikte kadınların e itimin her kademesine katılımlarının artırılması için burs, kredi, yurt gibi imkanların sa lanması gerekmektedir.

Bölgelerin i gücü piyasasının mevcut ve potansiyel talepleri göz önünde tutularak kırsal alandaki kadına yönelik meslek kurslarının çe itlendirilmesi ve yaygınla tırılması büyük önem arz etmektedir. Söz konusu kurslar açılırken kadınların içinde buldukları ko ullar de erlendirilmelidir. Gerekli i takdirde kurs programı kadınların çalı ma saatlerine göre ayarlanmalı, çocuklar için kre imkanları sunulmalı, kadınlara ve ailelerine yönelik ikna çalı maları yürütülmelidir.

### 8.3. Finansal Hizmetler Açısından

Bir işletmenin kredi almadan finanslene edilebilmesi ya da ölçeğinin büyütülebilmesi için gelirin tüketilmeyen kısmının, bir sonraki üretim dönemine sermaye olarak aktarılması gerekmektedir. Buna karşın, küçük ölçekli işletmelerde yetersiz gelir düzeyi nedeniyle tasarruf yapma imkanı bulunmamaktadır. Tarım alanında girişimci olan kadınlar, büyük oranda küçük ölçekli işletmelerde faaliyet gösterdiklerinden, finansal hizmetlerin kadınlar açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. Ayrıca, kadınların finansal hizmetler aracılığı ile ekonomik hayata katılımının artması, kadın istihdamına ilişkin kalıp yargıların ortadan kalkmasını ve erkeklerin de değişime karşı istekliliğini artıracak daha geniş bir sürecin başlamasına sağlayacaktır.

Kırsal alanda kadınlar, kırsal finansmana özgü ve cinsiyet kaynaklı engeller nedeniyle finansal hizmetlere yeterince erişememektedir. Bu engeller, aşağıda sıralanabilir:

- Kadınların hareketlilikleri üzerindeki cinsiyete bağlı engeller, pazara ve altyapı hizmetlerine erişimlerinin ve yürütebilecekleri ekonomik faaliyetlerin sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır (WB, 2009).
- Kadınlar, asgari geçim düzeyini sağlamakla görevli olarak görülmeleri nedeniyle gelirlerini artırmalarını sağlayabilecek riskleri alamamaktadır.
- Tarımsal üreticiler ve özellikle kadınlar, finansal piyasalara uzak olmaları nedeniyle finansman şekli ve maliyetleri konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Bu durum, finansman araçlarına olan güveni ve talebi azaltmaktadır (Bülbül, 2006).
- Tarımsal üretimin doğal koşullara bağımlı olması, hastalık ve zararlılardan etkilenmesi, buna karşılık sigortacılığın gelişmemiş olması, risk ve belirsizlikleri artırmaktadır (Gülçubuk, 2000).
- Tarım ürünlerinde arz ve talebin düşük esnekliklerine bağlı olarak ortaya çıkan fiyat dalgalanmaları, üretici gelirini istikrarsız hale getirmektedir.
- Tarımsal işletmelerin dayanıklı olması, kredinin kontrol edilmesini zorlaştırmakta ve kredi maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır (Bülbül, 2006).

Kırsal alanda finansman hizmetlerini sağlayan kaynaklar, örgütlenmiş ve örgütlenmemiş kredi kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Örgütlenmemiş kaynaklar, ahalardan alınan kredilerdir. Bunlar kom ü, arkada , akraba vb. kimselerden sağlanabileceği gibi yüksek faizler karşılığında tefecilerden de elde edilebilmektedir (Tulgar, 2008). Örgütlenmiş kredi kaynaklarını ise; kamu bankaları, ticari bankalar, tarımsal kooperatifler, uluslararası kuruluşlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlü ü, il özel idareleri ve mikro finans kurumları olmaktadır.

Kırsal alanda yaygın kadınlara yönelik finans hizmeti sunma çalışmaları, büyük ölçüde, mikro krediler aracılığıyla yürütülmektedir. Mikro kredi, yoksul kimselere, üretici faaliyetlere girişmelerine veya çok küçük işletmelerini büyütmelerine yardımcı olmak amacıyla düşük meblağlarda verilen kredilerdir. Kırsal alanda bu hizmetlerden küçük çiftçiler ve gıda işletme, küçük esnaf gibi az miktarda gelir getiren faaliyetlerle ilgilenenler yararlanmaktadır (Açı ve Demiryürek, 2008: 73-79).

Mikro kredi hizmetlerine erişim, kadının ekonomik ve sosyo kültürel açıdan güçlendirilmesinde etkili bir güç olarak değerlendirilebilir. Söz konusu hizmetler, kırsal alanda kadınların ve ailelerinin yoksulluğunun azaltılması üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bangladeş'te mikro kredi programı uygulayan en büyük üç kuruluş olan Grameen Bank, Bangladeş Kırsal İlerleme Komitesi (Bangladesh Rural Advancement Committee – BRAC) ve Bangladeş Kırsal Kalkınma Kurulu (Bangladesh Rural Development Board – BRDB) ile ilgili olarak Khankder (1998) tarafından yapılan ampirik bir araştırmada ortaya konulan sonuçlardan biri, mikro kredinin, programlardan yararlananların ve ailelerinin kimselara tüketimlerini, yıllık yaklaşık %18 arttırmakta olduğunu belirtmektedir. Kredinin tüketim üzerindeki etkilerine dayanan yoksulluğun azaltma tahminlerine göre, mikro kredi programlarına katılmak ve borçlanmak suretiyle, her yıl yararlanıcıların %5'i ailelerini yoksulluktan kurtarabilecektir (Karakoyun, b.t.).

Mikro kredi aracılığıyla yoksul kadınların bir ekonomik faaliyet başlatması, üretim kalitesini yükseltmesi, aile içindeki konumunun iyileşmesi ve toplumsal faaliyetlerde daha fazla yer alması mümkün olabilmektedir. Ayrıca, kadınların var olan yeteneklerini kullanarak ekonomik kazanç elde edebileceklerine ilişkin inançları ve kendine güvenleri artmaktadır.



1990'lardan itibaren mikro finans programları, giderek daha fazla kadınlara yönelmiştir. Bu durum, mikro kredinin kadınların üretimdeki rolünü artıran etkin bir cinsiyet stratejisi olarak kabul edilmesinin yanı sıra, kadınların yüksek geri ödeme oranlarıyla erkeklerden daha güvenilir müşteriler olduklarını kanıtlamış olmalarından da kaynaklanmaktadır. Kadınlar, erkeklere göre tasarrufa daha yatkındır. Bu nedenle kadınları hedef almak, kırsal finans kurumlarının sürdürülebilirliğini sağlamak açısından önemlidir (WB, 2009).

Mikro kredi, kadınların üretken faaliyetlere katılımının sağlanması ve yoksulluğun azaltılması açısından son derece önemli bir araçtır ve sosyo-kültürel anlamda da olumlu etkiler yaratabilmektedir. Diğer taraftan, kadınların finansal hizmetlere erişiminde tek yol olarak kabul edilmesi, kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik faaliyetlerde etkin biçimde yer almalarını kısıtlayıcı bir yaklaşımdır.

Kadınların finansal hizmetlere erişimi, son yirmi yılda önemli ölçüde artmış olsa da aldıkları hizmet türleri ve kırsal finansın daha geniş yelpazesi göz önüne alındığında, bu konuda hala bir takım engellerin söz konusu olduğu açıktır. Kadınların yüksek miktarda kredilere erişimi, yeterli düzeyde değildir. Finansal kuruluş büyüdükçe ve ekonomik durumu daha iyi olan müşterilere hizmet sunmaya başladıkça, erkeklere oranla kadınların katılımı düşmektedir (WB, 2009).

Değerlendirilmesi gereken bir diğer konu da kadınların finansal hizmetlere erişiminin onların her zaman bu hizmetlerden yararlanmalarını sağlamasıdır. Bazen kredi kayıtlarının kadınların adına yapılmasına rağmen, krediler erkekler tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlere yatırılmaktadır. Sonuçta, kadınlar kredinin nasıl kullanılacağına ilişkin kararlara katılmamakta ve elde edilen kazanç üzerinde de söz sahibi olamamaktadır.

Genellikle, güçlendirme stratejilerinin, sürdürülebilirliği engellediği gerekçesiyle bankacılık sistemine uygun olmadığı kabul edilmektedir. Ancak, cinsiyet eşitliği bakışı açısından finansal hizmetlere dahil edilmesi bankacılık uygulamalarından bir sapma olmaktan ziyade bütün iyilerle pratiklerinin entegre bir parçası olarak düşünülmelidir. Güçlendirme ile sürdürülebilirlik arasında uyumsuzluk olduğunun kabul edilmesi, sistematik değerimin fırsat eşitliğini ve kadının güçlendirilmesini sağlayacağına göz-

den kaçırılması anlamına gelmektedir. Ayrıca, bu tür de i imler, fnans kurumlarının sürdürülebilirli ine de katkı sa lamaktadır. Tüm toplumsal düzeylerde, kadınlar yeterince hizmet alamamı , yeterince geli memi karlı bir piyasayı olu turmaktadır. Kendine güvenen, ev içi kararlara ka-tilan, kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olan ve gelirlerini artırmak için daha büyük kredileri etkin bir biçimde kullanan kadınlar potansiyel olarak güvenilir ve uzun vadeli mü terilerdir (WB, 2009). Finansal hizmetlerin geli tirilmesi ile kırsal toplulu un yarısını olu turan kadınların yürüttü ü ekonomik faaliyetlerin etkinli inin artması, kalkınma sürecinin tam ve sa lıklı bir biçimde gerçeikle mesi açısından da bir önko uldur.

**Öneri:** Tüm finansal hizmetlerde, her düzeyde cinsiyet e itli inin te vik edilmesi yoluyla kapsayıcı bir finansal sektörün olu turulması, kadınla-rın malvarlı ı ve sermaye edinmelerinde ve i letmelerinin verimini artırarak pazarla daha etkin ili kiler kurmalarında büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte, kredilerin ta ıdı ı risk faktörü de her zaman göz önün-de tutulmalıdır. Ekonomik açıdan sürdürülebilirli i olmayan i lere sa la-nan krediler, önemli kayıplara yol açabilmektedir. Bu anlamda finansal hizmetlerden yararlanan kadınlara; yasal prosedürler, i planı, pazar ara tırması, yatırım fzibilitesi, pazarlama planı gibi konularda e itim ve danı manlık hizmetleri verilmesi gereklidir. Ayrıca, özgüven ve güçlen-dirme e itimleri de kadınların giri imcilik alanında ba arılı olmalarında yararlı araçlardır.

Ülkemizde bankalar ve KOSGEB tarafından kadınlara yönelik olarak yürütülen pozitif ayrımcılık uygulamalarının kırsal alanda da yaygınla tırılması önemlidir. Bununla birlikte söz konusu uygulamalar yürütülürken kadınların kredi üzerindeki hakimiyetini denetlemek için yeni araçlar bu-lunması gerekmektedir.

#### **8.4. Piyasa Bilgi Sistemleri Açısından**

Kadınların pazara entegrasyonuna yardımcı olacak tedbirlerden biri de etkin piyasa bilgi sistemlerinin olu turulmasıdır. Serbestle me sonucun-da fiyat ayarlamasında, devletin rolünün geri planda kalması ile piyasa fiyatlarının üreticilere da ıtılmasının önemi fark edilmi tir. Kentsel piya-salarda faaliyet gösteren toptancılar, detaylı fiyat bilgisine sahip olabi-

ilirken, pazarlama zincirinin ilk aşamasını oluşturan çiftçiler bu bilgilere erişememektedir (Baden, 1998).

**Öneri:** Fiyat oluşturma süreçlerinin ayrı karmaşık ve aynı gün içinde, aynı piyasada bile çeşitli faktörlere bağlı olarak fiyat farklılaşmasının söz konusu olabilmesi nedeniyle, değişik ürünler ve yerler için piyasa fiyatlarının toplanması ve dağıtılması önemli bir hizmettir. Piyasa bilgi sistemlerinin tasarlanmasında, sistemin kapsamı ürün çeşidi, verilerin toplandığı piyasalar, fiyat verilerinin yayınlandığı ve dağıtıldığı araçlar açısından tarımsal üretimin ve ticaretin cinsiyete dayalı dağılımına dikkate alınmalıdır.

Fiyat bilgisinin toplanmasında ve duyurulmasında, kadın üretici örgütleri önemli bağlantıları oluşturmaktadır. Bu nedenle, kırsal alanda kadınlara özgü örgütlenmelerin yaygınlaştırılması ve kadınların mevcut üretici örgütleriyle bağlantılarının kuvvetlendirilmesi gereklidir.

### **8.5. İleme, Depolama ve Nakliye Hizmetleri Açısından**

Tarımsal ürünlerin ticaretinde piyasa değeri fazla olan ürünler, erkekler tarafından satılırken kadınlar daha düşük değerli ürünler satma eğilimindedir. Kadınların nakliye, soğuk zincir ve depolama gibi hizmetlerden yararlanma imkanlarının düşük olması, yüksek değerli piyasalara erişimlerini zorlaştırmaktadır.

**Öneri:** Cinsiyete ilişkin perspektifne sahip politikalarla, bu engellerin ortadan kaldırılması ayrıca kadınlara ürünlerini satabilecekleri güvenli pazar yerlerinin sağlanması, bu pazar yerlerinde çocuk bakım hizmetlerinin sunulması gibi önlemler, kadınların üretimden elde ettikleri geliri artıracak ve fiyat dalgalanmalarına karşı daha güçlü bir konumda olmalarını sağlayacaktır.

Serbest piyasa koşulları, özellikle gıda ürünleri açısından, ürün ilime alandaki rekabeti artırmıştır. Bu nedenle, pazarlama zincirinin farklı seviyelerinde, kadınlar tarafından kontrol edilen veya ulaşılabilen ilime süreçlerinin geliştirilmesi, piyasa ekonomisine entegrasyonda büyük bir öneme sahiptir.

### **8.6. Altyapı Hizmetleri Açısından**

Kırsal alanda altyapı hizmetleri; kırsal nüfusun korunması, tarımsal ve tarımsal dış ekonomik faaliyetlerin, dolayısıyla istihdam olanaklarının geli-

imi ve kırsal alanda ya am standartlarının yükseltilmesi açısından son derece önemlidir.

Altyapı hizmetleri, aynı zamanda kırsal alanda kadınlarla erkeklere e it fırsatların sa lanmasında da etkileyici bir faktör olarak kar ımıza çık maktadır. Toplumsal cinsiyet rollerine dayalı i bölümü nedeniyle erkekler ço unlukla yalnızca üretim faaliyetlerini gerçekle tirirken; kadınların yeniden üretim faaliyetlerine yönelik çoklu sorumlulukları bulunmaktadır. Hane ekonomisini destekleyecek fiziksel altyapı hizmetlerinin yetersizli i durumunda, kadınlar ve kız çocukları eve su ve yakıt ta ımak, çöpü atmak gibi bu hizmetleri tamamlayıcı görevler üstlenmektedir. Bu du rum, kadınlar ve erkekler arasında zaman kullanımında farklıla maya neden olmaktadır.

**Öneri:** Altyapı hizmetlerine ili kin projeler geli tirilirken cinsiyet rollerinden kaynaklanan ko ulların de erlendirilmesi ve hizmetin buna göre planlanması ile kadınlar ve kız çocukları bilgi ve yeteneklerini geli tirme-leri için gereken zamanı elde edebileceklerdir. Bu ba lamda kırsal alana yönelik altyapı hizmetlerinin planlanması, uygulanması ve denetimi gibi tüm safhalarında katılımcı yakla ımın esas alınması kadınların gerçek ihtiyaçlarının tespit edilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ay rıca cinsiyete göre ayrı tırlımı izleme ve de erlendirme göstergeleri hizmetin kadın ve erkeklerin konumu üzerindeki etkilerinin de erlendirilmesinde yararlı araçlardır.

### **8.7. Ürün Standardı Açısından**

Liberalle me ile piyasaların yapısı, organizasyonu ve dinamikleri hızla de i mektedir. Birçok ülkede artan gelir ve ehirle me nedeniyle, uluslararası piyasalarda gıda talebi katma de eri yüksek, sertifikalı ve marka de eri olan ürünlere yönelmi tir. Bununla birlikte, uygun kalite standartlarını yakalayamayan ürünler iç piyasada da talep edilmemektedir. Piyasa liberalizasyonu ko ullarında, küçük ölçekli i letmeler, ölçek ekonomilerinden kaynaklanan verimlilik problemlerinin yanı sıra, ürünle rin istenilen standarda de ri ememesi nedeniyle de dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

**Öneri:** Kadın çiftçilerin ihracat pazarına erişimlerinde sertifikalı organik ürünler gibi yüksek katma değerli ürünler yetiştirmeleri konusunda desteklenmeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra yerli ürün çeşitlerini korumak, araştırmak ve pazarlamak da küresel piyasalara erişimde önemli bir yoldur. Ülkemizde bu konuda önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Ancak ürün kalitesi ve güvenliği geliştirilmelidir.

### 8.8. Ev İçi Üretim Faaliyetleri Açısından

Ekonomi, üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinden oluşmaktadır. Çoğunlukla kadınlar tarafından yürütülen yeniden üretim faaliyetleri, ücretlendirilmeyen çalısmaıdır ve ekonomik teoriye göre belirgin bir ücreti olmadan yapılan işin, verilen hizmetin, üretilen ürünün ekonomik değeri yoktur. Dolayısıyla bu faaliyetler, ulusal hesap sistemlerinde yer almaz. Ancak, ekonomiye katkısı ve sosyal sermaye sağlayan, kültürel değerleri ileten yeniden üretici emektir (Whitehead 2000, Tran-Nguyen ve Zampetti, 2004).

Bir faaliyetin ev içi olarak tanımlanması, tamamen ekonomik faktörler tarafından belirlenmekte ve yapılan işin değersizleştirilmesidir. Ücret getiren bazı işler, “ev içi” ve dolayısıyla “kadın işi” olarak tanımlandığından, ele geçen ücret kadınlara verilmemektedir. Hindistan’daki dantel örücüler, bu durumun bir örneğidir. Burada, önceleri eve biraz daha gelir sağlamak amacıyla İngiliz misyoner kadınlar aracılığıyla başlatılan dantelcilik, 1970’lere gelindiğinde, birçok kişiye besleyen önemli bir ihracat sektörüne dönüşmüştür. Bu dönüşüm esnasında, işin örgütlenmesi erkekler tarafından üstlenilmiş, kadınlar ise sadece örücü olarak kalmıştır. Bu örücülere verilen çok düşük ücretler, hem aracı erkekler, hem de kadınlar tarafından örücülerin “sadece” ev kadını olmaları ile açıklanmaktadır (Sirman, 1991).

Tarımsal feminizasyonu ile birlikte kadınların tarımsal üretime ayırdıkları zaman artarken, yeniden üretime yönelik sorumlulukların cinsiyete göre paylaşımında bir değişim olmamıştır. Bu durum, kırsal alanda kadınların yüklerinin giderek artmasına neden olmaktadır.

**Öneri:** Ev içi sorumlulukların aile içinde eşit olarak paylaşılması, kadınların üretken faaliyetlere ayrıca zamanı artırmak suretiyle, eko-

nomik bakımdan güçlenmesini sa layacaktır. Bu nedenle, kırsal kesime yönelik olarak toplumsal cinsiyet rollerine ili kin farkındalık artırılması çalı maları, bölgesel ve ulusal düzeyde tüm tarafarın i birli i ile yürütülmelidir.

### 8.9. Ücretli Çalı ma Açısından

Ülkemizde tarım sektörünün liberalle mesi, henüz ücretli i lerin artması sonucunu do urmamı tır. Ancak, AB'ye adaylık sürecinde büyük ölçekli i letmelerin verimlilik açısından geli mesi ve ücretli i çili in daha yaygın hale gelmesi do rultusunda bir geli me beklenmektedir (TKV, 2008).

Küresel piyasalara açılım ile birlikte, kadınların ücretli istihdamda daha yüksek oranlarda yer almaya ba laması, birçok geli mekte olan ülkede ya anan bir olgudur. Ancak, bu yeni i imkanları her zaman kadınların ya am ko ullarında bir iyile me meydana getirmemektedir.

Yüksek oranlı tarımsal ihracatta i gücünün özellikleri, kadın ve erkekler için farklıdır. Kadınlar, geleneksel cinsiyete dayalı i bölümüne paralel olarak dikkat ve sabır gerektiren ve kendi kendini tekrarlayan, emek yo un i leri yaparken; erkekler güç gerektiren ya da mekanize i leri yürütmektedir. Bununla birlikte, tarımsal ihracat frmaları i gücünün büyük bir bölümüne, yalnızca yılın belirli dönemlerinde ihtiyaç duymaktadır. Sürekli i sa layan az sayıda kadroda ise, erkekler çalı maktadır.

Beceri elde etme olanakları açısından da cinsiyet farklılıkları vardır. Tarımsal ticarete, resmi e timler genellikle erkek olan kalıcı i çilere verilmektedir. Bu da demektir ki, ço u kadın ücret seviyelerini yükseltme, yönetici ve denetleyici pozisyonlara yükselme ansına sahip de ildir (Dolan ve Sorby, 2003).

Dünya piyasalarının rekabetçi yapısı nedeniyle i gücü talebinde esneklik artı ı oldu u genel olarak gözlemlenmektedir. Bu durum, liberalizasyon ile birlikte ortaya çıkan yeni i lerin birçok uluslararası sözleşme, anılan insana yakı ır i standartlarının çok altında olması anlamına gelmektedir.

Tarımsal sanayi, kadınların ücretlerini, vasıfı i lerin ücreti veya erkeklerin ücretleri düzeyine çıkarmamak için kadınların i lerini ve becerilerini, kadına özgü nitelikler olarak sınıflandırma e ilimindedir. Di er taraftan,

erkeklerin üstlendiği birçok işin güç ve makine kullanımını gerektirmesi nedeniyle bu işlerin yüksek ücretlendirilmesi normal kabul edilmektedir (Lastarria Cornhiel, 2006).

Kırsal alanda kadınların göç ederek farklı alanlarda iş gücüne katılma imkanları, erkeklere göre sınırlıdır. Bununla birlikte, kadınlar daha iyi işler bulmalarını sağlayacak yeterli eğitim düzeyine sahip olmadıkları ve yoksulluk sınırında yaşadıkları için sosyal güvencesiz, düşük ücretli, eğitim ve beceri geliştirme konusunda sınırlı olanaklar sağlayan işlerde, uzun saatler boyunca çalışmaya razı olmaktadır.

İstihdamda cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin sayısal olarak eşit olması kadar basit bir husus değildir. Önemli olan, çalışmanın kadınların refahına ve güçlendirilmesine sağladığı katkıdır (Dolan ve Sorby, 2003). Ücretli çalışan kadınlar, ihracat ürünlerindeki fiyat yükselmelerinden yararlanamamaktadır. Diğer taraftan yeni iş imkanları, cinsiyet rollerinde bir değişimle birlikte gerçeklemediğinden, kadınların iş yükünün artmasına sebep olmaktadır (Young ve Hoppe, 2003).

Geleneksel tarım yapısı içinde kadın, genellikle emeğinin karlılığını yeterince elde edememektedir. Ancak, küçük aile işletmelerinin ortadan kalkarak büyük ölçekli işletmelerin ağırlıkta olduğu bir tarım sektörünün oluşması, sürekli istihdamın yerine geçici ve gezici işçilik türlerinin asıl çalışma haline gelmesi riskini doğurmaktadır (Koray, 2008).

**Öneri:** Uluslararası piyasalarla ilişkisi günden güne artan tarım sektöründe, kadın emeğinin değerinin artması için kırsal alanda kadın istihdamının geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin artırılması gerekmektedir. Kadın tarım işçilerinin çalışma haklarının düzenlenmesi ve tarımda kayıtdışı çalışmanın önüne geçilmesi son derece önemlidir. Ülkemizde, mevcut Kanunu'nun tarım kesiminde çalışanların büyük bölümünü kapsam dışında bırakması nedeniyle, tarımsal faaliyetin nitelik ve koşullarına uygun bir tarım iş yasaısının çıkarılması gerekmektedir.

## 8.10. Örgütlenme Açısından

Kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomi içindeki etkinliğinin artırılması, gelir ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesi için en temel araçlardan biri örgütlenmedir. Kooperatifleme, tüm dünyada tarımsal üretim ve pazar-

lamanın organizasyonunda, üreticilere dü ük maliyetlerle girdi ve kredi temininde, teknolojik yeniliklerin üreticiler tarafından benimsenmesinde önemli bir rol oynamaktadır ( nan, 2004).

Piyasa bilgisine eri im ve ürünlerin i lenmesi, pazarlanması gibi faali- yetlerin yürütülmesi konusunda, erkeklerden farklı engellerle kar ıla an kadın üreticiler; i leme, dereceleme, standardizasyon, depolama, kalite kontrolü gibi hizmetlerden kooperatif aracılı ıyla daha rahat bir biçimde yararlanabilir ve bu sayede ulusal ve uluslararası piyasalara etkin biçimde katılabilirler. Öte yandan, Türkiye'de yaygın olarak görülen küçük üretici- likte, modern ve ekonomik ölçekli tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi ancak kooperatifler yoluyla mümkün olabilmektedir. Kooperatife me esas ola- rak, ekonomik amaçlarla gerçekleştirilen bir faaliyet olarak görülse de, bu tür örgütlenmelerin kadınların e itim imkanlarına eri imlerine ve sosyal statülerinin güçlendirilmesine önemli katkıları bulunmaktadır.

Kadınların kooperatife etkin katılımı, kırsal kesim kadınına yönelik destek ve kredi hizmetlerinin sunulmasına ili kin projelere, dayanak noktası olu turacaktır (Ersoy, 2003: 5-8).

Kırsal alan kadınının örgütlenmesini engelleyen, çe itli faktörler bulun- maktadır. Bu faktörlerin ba ında, zaman yetersizli i gelmektedir. Kırsal alanda kadınlar, üretim ve yeniden üretime yönelik i lerde aktif olarak yer aldıklarından, günde 16-17 saat boyunca fiziksel güç gerektiren yo- un bir tempoda çalı maktadır. Dolayısıyla, ço u kadının kooperatifçilik faaliyetlerine ayıracak zamanı bulunmamaktadır. Bunun yanında, ka- dınların çe itli örgütlerde aktif olarak yer almaları ve özellikle yönetici kademelere yükselmeleri, geleneksel olarak alı ılımlı bir durum olma- dı ndan, e leri, aileleri ve içinde ya adıkları toplum tarafından yadı- rganmaktadır. Kırsal alanda kadının örgütlenmesinin önündeki bir di er engel ise, kadınların yeterli e itim düzeyine sahip olmamalarıdır.

Türkiye'de üretici örgütlerinin güçlenmesi, büyük aracı ve tefecilerle re- kabet edebilmesi, dı ticarete ve sanayide etkili olabilmesi ve hatta AB ülkelerindeki çiftçi kooperatiferi vb. üretici örgütleri ile bütünle eabilmesi için demokratik ve özerk üst örgütlerini en kısa zamanda olu turmaları, fa- aliyet konularının çe itlendirilmesi ve içerik açısından geni letilmesi anla- mına gelen dikey bütünle meye gitmeleri gerekmektedir ( nan, vd. b.t.).



Etkin üst örgütlenmelere sahip kooperatif hareketleri, tarımsal politikalara yön verme konusunda da güçlü bir konuma sahip olmaktadır. Bu bağlamda, kadın üreticilerin örgütlenmenin her düzeyinde aktif katılımı, kadınların kar ı kar ıya oldu ğu engellerin görünürlü ğünü ve bunlara yönelik çözüm önerileri geli tirilmesini sa layacaktır.

Kooperatifler, uluslararası kooperatifler aracılığıyla, çok uluslu şirketlerle rekabet ederek, faaliyetlerini küresel boyuta taşıyabilmektedir. Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA), 3 Temmuz 2002 tarihinde, 82. ICA günü vesilesiyle bu avantaja vurgu yaparak adil küreselleşme için kooperatiflerin bir fırsat olduğunu bir bildiriyle dünyaya duyurmuştur (İnan, 2004). Kadınları da içeren tüm farklı grupların küreselleşmenin sundu ğu fırsatlardan yararlanması, adil küreselleşme kavramı kapsamında değerlendirilmelidir.

**Öneri:** Kırsal alanda kadınların özellikle kooperatifler yoluyla örgütlenmelerini için yasal düzenlemeler de dahil tedbirler alınmalı ve uygulanmalıdır. Tarım ve Köylere Bakanlığı'nca başlatılan pozitif ayrımcılık uygulamalarının yaygınlaştırılarak devam ettirilmesi tarımsal örgütlenme içinde kadınların daha fazla yer alabilmelerini sa layacaktır. Kırsal toplumlara, üretimin her aşamasına katılan kadınların örgütlenmesinin önemine ilişkin farkındalık eğitimlerinin verilmesi ve bu eğitimlerin toplumda rol model olması kadınların katılımıyla gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır. Bununla birlikte Türkiye'de bulunan üretici örgütlerinin güçlenerek tarımsal politikalara yön verme konusunda daha etkin bir yapıya kavuşması ve bu yapıya kadınların da her düzeyde aktif katılımının sağlanması toplumsal cinsiyet eşitliğini tanıyan tarım politikalarına yerleştirilmesinde büyük öneme sahiptir.

### **8.11. Sosyal Güvenlik Açısından**

Kişilere; işsiz kalma, hastalık, yaşlanma, geçici veya sürekli olarak sakat kalma, çocuk sahibi olma gibi sebeplerle gelir kaybına uğrama riskine karşı güvence veren ve toplumda var olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına katkı sağlayan sosyal güvenlik, düşük gelir düzeyine sahip kırsal alan kadınının yaşam standardının yükseltilmesinde önemli bir araçtır.

Liberalizasyon sürecinde, göçteki ve işgücü hareketliliğindeki artış ile kırsal alanlarda var olan geleneksel sosyal güvenlik ağları çözülmek-

tedir. Piyasada dezavantajlı konumda olmaları nedeniyle ekonomik güçlüklerle kar ıla an kadınların, akrabalarının sa ladı ı destekten de yoksun kalmaları, onları daha savunmasız bir durumda bırakmaktadır. Bu sebeple, etkin bir sosyal güvenlik sistemine duyulan ihtiyaç artmı tır (Tran-Nguyen ve Zampetti, 2004).

**Öneri:** Sosyal güvenlik ki ilerinin gelir seviyeleri ile do rudan ilgilidir. Dük gelir düzeyine sahip çiftçiler ve tarım i çilerinin kendi sosyal güvenliklerini sa laması oldukça zordur. Söz konusu tarım çalı anlarının desteklenmesi amacıyla, sosyal güvenlik kurumlarının sa lam gelir kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Ayrıca yoksulluktan en çok etkilenen gruplar arasında yer alan kırsal alan kadınının gelir düzeyinin artırılarak sosyal güvenlik kapsamına alınması için kadınların tüm sosyal ve ekonomik hizmetlerden erkeklerle e it oranda yararlanması sa lanmalıdır.

Sosyal güvenlik konusunda yasal düzenlemeler yapılırken mevsimlik gezici ve geçici i çilerin ve ücretsiz aile i çilerinin durumları göz önünde tutulmalıdır. Kayıt dı ı istihdamın kontrol altına alınması için etkin bir denetim sistemi olu turulmalıdır. Bununla birlikte toprak sahibi çiftçiden yanında çalı tırdı ı aile fertleri için de prim kesilerek ço unlu u kadınlardan olu an ücretsiz aile i çilerine ba ımsız sosyal güvenlik hakları sa lanmalıdır.

Kırsal alan kadınları sosyal güvenlik hakları ve sosyal güvenlik sistemi içinde yer almanın önemi konularında bilgilendirilmelidir.

### **8.12. Temel Çıkarım: Politikaların Olu turulması Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Yakla ımı**

Piyasa serbestle mesi, tarımsal politikadaki önemli reformlara, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasına ve ticareti bozucu desteklerin azaltılmasına dayanmaktadır. Ancak, bu reformların ekonomik büyüme ve üretkenlikteki artı ı üzerinden tanımlanan bir geli me anlayı ıyla; farklı grupların farklı ko ullarını, beklentilerini, ihtiyaçlarını dikkate almaksızın gerçekte tirilmesi, kalkınmanın asıl hedefleri olan insani geli im ve refahtaki artı ın önemini gözden kaçırma riski ta ımaktadır.

Küresel düzeyde ticari müzakere süreçleri, genellikle ana payda ların yer almasını sa layan mekanizmalardan yoksundur. Küçük ölçekli çiftçi-

lerin, kadın gruplarının, çevre ve tüketici örgütlerinin temsilcilerini içeren sivil toplumun katılımı sınırlı düzeyde kalmaktadır. Kadınların yararına hedefler formüle etmekteki bir diğer zorluk da cinsiyet ve ticaret politikalarının tartışıldığı çerçevelerin suni olarak ayrı tutulması olmasından kaynaklanmaktadır. Cinsiyet politikaları, yerel faaliyetler aracılığı ile yürütülürken, tarımsal ticaret makro düzeyde politikaların konusunu oluşturmaktadır (WB, 2009).

**Öneri:** Ulusal ya da uluslararası düzeyde yapılan belirli bir düzenlemenin kadınların konumunu nasıl etkileyeceği ve kadınlara çeşitli haklar tanıyan ulusal mevzuatla ya da uluslararası taahhütlerle bir uyum sağlamazlık içerip içermediği değerlendirilmelidir.

Ticaret müzakereleri yürütülürken, üretilen politikalara cinsiyet boyutlarının dahil edilmesi, ülkelerin CEDAW Sözleşmesi, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, ILO Sözleşmeleri gibi uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan taahhütleri dolayısıyla uluslararası hukukun bir gereğidir. Küreselleşme sürecinde tarım politikalarını önemli ölçüde etkileyen Dünya Ticaret Örgütü'nün her düzeydeki müzakere ve karar alma yapılarında kadın ve erkeklerin eşit katılımının sağlanması, müzakerecilerin toplumsal cinsiyetle ilgili bilgilerinin artırılması kadınların dezavantajlı konumunun ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca kadınların ulusal düzeydeki karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılması ülke politikalarına cinsiyet eşitliği bakı açısından yansıtılmasında önemli bir faktördür.

Son söz olarak; kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik alanda, tarımsal dönüşüm sürecinde önemi giderek artan birçok sorunu bulunmaktadır. Bu sorunlar Türkiye'nin imza attığı uluslararası sözleşmeler ve verilen taahhütler doğrultusunda çözüm beklemektedir. Bununla birlikte sorunların çözümü uluslararası yaptırımlardan çok, ülkemiz çalınma hayatının önemli bir bölümünü oluşturan kırsal alandaki kadınların refahı için önemlidir. Kırsal alanda kadınların kalkınmaya katılımları ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi, kalkınma program ve projelerinin hazırlık ve yürütülmesi amaçlarında konu ile ilgili tüm paydaşların katılımları ve birlikte hareket etmeleri bu alandaki sorunların çözümünde çarpan rolü oynayacaktır.

KAYNAKÇA



## KAYNAKÇA

- Abasov, F. (2008). *Kırsal kalkınmanın finansmanı: Tarımsal işletmelerin finansman sorunları ve çözüm önerileri*. Yayınlanmamı doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Akbay, R. (1998). Kadının kırsal kesimdeki rolü. *Tarım ve Köy Dergisi*, (123), 24-26.
- Akder, A.H. (2009). *Türkiye tarım politikasında "Destekleme reformu"*. Tüsedad Veritabanı. 15 Temmuz 2009. <http://www.tusedad.org/upload/files/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20TARIM%20POL%C4%B0T%C4%B0KASINDA.doc>.
- Akpınar, T. (2008). *Türkiye'deki tarım sektörünün sosyal güvenlik sorunlarına Avrupa Birliği ile uyum ekseninde çözüm önerileri*. Yayınlanmamı doktora tezi, Namık Kemal Üniversitesi.
- Altan, Ö.Z. Genek, N. Aydın, U. vd. (2008). *İş ve sosyal güvenlik hukuku*. Eski ehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Anonim. (1986). *Ekonomi Ansiklopedisi I-II-III*. stanbul: Payma Yayınları.
- A çı, Z. Demiryürek, K. (2008). Kırsal yoksullukla mücadelede yeni adım: Mikrokredi. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12 (4), 73-79.
- Ay, A. Yapar, S. (2005). *Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye*. 23 ubat 2009. [http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos\\_mak/articles/2005/13/AAY-SYAPAR.PDF](http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2005/13/AAY-SYAPAR.PDF).
- Aysu, A. (2002). 2002 yılı tarım ve hayvancılık. *Almanak 2002*. 25 ubat 2009. [http://www.sav.org.tr/yazialmanak.asp?curyazi=Eko\\_04\\_A\\_Aysu.htm](http://www.sav.org.tr/yazialmanak.asp?curyazi=Eko_04_A_Aysu.htm).
- Aysu, A. (2008). *Küreselle me ve Tarım Politikaları*. stanbul: Su Yayınevi.
- Baden, S. (1998). Gender issues in agricultural liberalisation. *Bridge Development-Gender*, (41). 31 Ocak 2009. <http://www.bridge.ids.ac.uk/bridge/Reports/re41c.pdf>.
- Ba ımsız Sosyal Bilimciler ktisat Grubu. (2009). Güçlü ekonomiye geçi programı üzerine de erlendirmeler. *Mülkiye Dergi*, XXV, (229), 11-70.

Bakıcı Albayrak, A. (2004). *Kırsal Kesimde Yaşayan Kadınların Mesleki Eğitim İhtiyacı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.

Bülbül, M. (2006). *Tarımsal işletmelerin Finansmanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Bayraç, H.N., Yenilmez, F. (2005). *Tarım sektörünün yapısal analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası*. Econturk veritabanı. 15ubat 2009. www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Naci2.doc.

Cesur, Ö. (2004). *Avrupa Birliği'nde tarıma yönelik mali yardımlar ve Türkiye ile bir karşılaştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2009). *Kadın İstihdamı ve Girişimciliği Projeleri*. (9 Aralık 2009 tarih ve B.13.0.ABK.0.00.00.00-746-1314 sayılı). Yayınlanmamış Rapor.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. (2009). *Kadın İstihdamı ve Girişimciliği Projeleri*. (9 Aralık 2009 tarih ve B.13.1.TİK.0.073.00.08-041.02/489789 sayılı). Yayınlanmamış Rapor.

Çelik, N. (2000). *Tarımda girdi kullanımı ve verimliliğe etkileri*. (2521). Ankara: DPT Yayını.

Çevre ve Orman Bakanlığı. (2004). *Türkiye çevre atlası, yerleşim alanları ve nüfus*. Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı Yayını.

Çırpıcı, Y. (2008). *DTÖ tarım müzakereleri ve Türkiye'nin dış ticaretine etkisi*. 3 Eylül 2009. <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/cirpici.pdf>.

Devlet Planlama Te kilatı. (1986). *Beşinci beş yıllık kalkınma planı (1985-1989)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Te kilatı. (1989). *Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Te kilatı. (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Te kilatı. (2000 a). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Te kilatı. (2000 b). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı kırsal kalkınma özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Te kilatı. (2000 c). *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Te kilatı. (2004). *Tarım stratejisi (2006-2010)*. DPT veritabanı. 18 Mart 2009. <http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2004/92.pdf>.

Devlet Planlama Te kilatı. (2006 a). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Te kilatı. (2006 b). *Ulusal kırsal kalkınma stratejisi*. DPT veritabanı. 18 Mart 2009. <http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2006/20060204-9-2.pdf>.

Devlet Planlama Te kilatı. (2009). Kadın stihdamı ve Giri imcili i Konusunda Yürütölen Proje ve Faaliyetler (10 Aralık 2009 tarih ve B.02.1.DPT.0.09.01-123/4304 sayılı). Yayım lanmamı Rapor.

Devlet Su leri Genel Müdürlü ü. (2009). *Tarım ve Sulama*. Devlet Su leri Genel Müdürlü ü veritabanı. 7 Eylül 2009. <http://www.dsi.gov.tr/hizmet/tarim.htm>.

Do an, S. (2004). *Dünya tarım ürünleri ticaretinin liberalleşmesine yönelik düzenlemelerin Türkiye'nin tarım ve ticaret politikaları üzerine etkileri*. Yayım lanmamı doktora tezi, Mu la Üniversitesi.

Dolan, C. Sorby, K. (2003). Gender and employment in high value agriculture industries. *Agriculture and Rural Development Working Paper (7)*. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development Agriculture & Rural Development Department. 21 Nisan 2009. [http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2003/08/08/000094946\\_03072604085021/Rendered/PDF/multi0page.pdf](http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2003/08/08/000094946_03072604085021/Rendered/PDF/multi0page.pdf).

Ersoy, A.F. (2003). Kırsal yörede kadının kooperatifçilik hareketlerine katılımı. *Karınca Dergisi*, (803), 5-8.

Ertürk, Y. (1991). Türkiye'de sosyo-ekonomik geli me ve kırsal kadının konumu. *Kadın ve sosyo-ekonomik gelişme konulu konferansa sunulan*



*tebliğler* içinde (53-58). Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü ve Türkiye Kalkınma Vakfı Danışma Toplantısı Raporları.

Ertürk, Y. (1996). Alternatif kalkınma stratejileri: toplumsal cinsiyet, kadın ve eşitlik. *Ortaođu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, 23 (3), 341-356.

Fazlıo lu, A. (2003). *Kırsal kalkınma projelerinde cinsiyet dengeli kalkınma yaklaşımları*. 17 Şubat 2009, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sosprj/cdenge.html>.

Garanti Bankası. (2009). *Kadın Girişimcilere Özel Destek Paketi*. 15 Kasım 2009. [http://www.garanti.com.tr/ana\\_sayfa/garantiyi\\_taniyin/garantiden\\_haberler/onemli\\_gelismeler/h\\_40.html](http://www.garanti.com.tr/ana_sayfa/garantiyi_taniyin/garantiden_haberler/onemli_gelismeler/h_40.html).

Gökdemir, B. (2002). Tarımsal reform ve rekabet politikası. *Rekabet Kurumu-Rekabet Dergisi* (11), 15-44.

Gülçubuk, B. (1997 a). *Kırsal kalkınma çalışmalarında Türkiye Kalkınma Vakfının yeri ve işlevi (Bu kuruluşun Kayseri Uzunyayla uygulaması)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Gülçubuk, B. (1997 b). *Kırsal kalkınma kavramlar, uygulama esasları ve dikkat noktaları*. 14 Mart 2009. <http://www.dogaegitimi.org/egitim/kirsalkalkinma.doc>.

Gülçubuk, B. (2000). *Kırsal Alanda Kredi Kullanımının Sosyo-Ekonomik Temelleri: Hızlı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı ile Kırıkkale İli Keskin İlçesi Araştırması*. Ankara: Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını.

Günaydın, G. (2003). DTÖ Cancun ve Türkiye tarım sektörü üzerine. *Kamu Yönetimi Dergisi* (16), 39-42.

Günaydın, G. (2006). *Avrupa Birliği genişleme sürecinde Türkiye: Kırsal ve tarımsal politikalar*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Güneydo u Anadolu Projesi Bölge Kalkınma daresi Başkanlığı. (2008). *GAP bölgesinde kadının güçlendirilmesinde yenilikler projesi faaliyet raporu Mayıs-Aralık 2008*. Ankara: GAP daresi Başkanlığı.

Güneydo u Anadolu Projesi Bölge Kalkınma daresi Başkanlığı. (2009 a). Çok amaçlı toplum merkezlerinde (ÇATOM) insan kaynaklarına ve

örgütsel kapasitenin geli tirilmesine yönelik e itim çalı maları. 7 Haziran 2009. <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Dergi/D7131999/catom.html>.

Güneydo u Anadolu Projesi Bölge Kalkınma daresi Ba kanlı ı. (2009 b). Türkiye'nin az geli mi bölgelerindeki (güneydo u anadolu, do u karadeniz, do u anadolu bölgeleri) kadınların ve kadın STK'larının güçlendirilmesi projesi. 7 Haziran 2009. <http://www.gap.gov.tr/KSTT.ppt>.

Gürbüz, M. (2005). *Türkiye İçin Tarım: Durum-Sorun ve Çözüm Arayışları*. stanbul: Tema Vakfı Yayınları.

Hablemito lu, . (1996). *Kırsal ailede kadının iş modelleri ve kararlara katılımı*. Yayınlanmamı doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Hablemito lu, . (1998). Kırsal alanda kadınlar ve sürdürülebilir gıda güvenli i. *Tarım ve Köy Dergisi*, (123), 32-35.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2004). *Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sa lı ı ve Aile Planlaması Genel Müdürlü ü, Devlet Planlama Te kilatı ve Avrupa Birli i.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sa lı ı ve Aile Planlaması Genel Müdürlü ü, Devlet Planlama Te kilatı Müste arlı ı ve TÜB TAK.

Halkbank. (2009). *Kadın girişimci destek paketi*. 15 Kasım 2009. <http://www.halkbank.com.tr/channels/1.asp?id=893>.

çeri Bakanlığı Mahalli dareler Genel Müdürlü ü. (2010) *KÖYDES Projesi*. 05 Ocak 2010. <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Projeler/Koydes.aspx>.

çöz, E. (2009). *1980 sonrası tarım politikalarının sosyo-ekonomik etkileri: Özlüce köyü ve Doğanköy örneği*. Yayınlanmamı yüksek lisans tezi, Mu la Üniversitesi.

nan, .H. (2004). *Türkiye'de tarımsal kooperatifçilik ve AB modeli*. stanbul: stanbul Ticaret Odası Yayını.

nan, H. Gaytancıo ğlu . (2003). *Gelişmiş ülkelerde tarım piyasalarının organizasyonu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

nan, .H. Gülçubuk, B. Ertu ğrul,C. vd. (bt.) *Türkiye’de tarımda kırsal kesim örgütlenmesi*. 1 Aralık 2009. [http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/00c563bfd2c48c1\\_ek.pdf?tipi=14&sube=](http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/00c563bfd2c48c1_ek.pdf?tipi=14&sube=).

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlü ğü. (1999). *Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı*. Yayınlanmamış eğitim materyali.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlü ğü. (2000). *Kırsal alan kadınının istihdama katılımı*. Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlü ğü Yayını.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlü ğü. (2001 a). *Pekin +5 siyasi deklarasyonu ve sonuç belgesi (Türkçe, İngilizce) Pekin deklarasyonu ve eylem platformu*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlü ğü Yayını.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlü ğü. (2001 b). *Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlü ğü Yayını.

Kadının Statüsü Genel Müdürlü ğü. (2008). *Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı 2008–2013*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlü ğü Yayını.

Kadının Statüsü Genel Müdürlü ğü. (2009). *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlü ğü Yayını.

Kantar, M. Bostan Budak, M. (2001). Kırsal Kalkınmada 20. Yüzyılın Son Stratejisi Sürdürülebilir Kalkınmanın Kırsal Kadınlar Açısından De ğerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 105-110.

Karakoyun, . (bt.). Yoksullukla mücadelede mikro kredi uygulaması. *Türk İktisat Dergisi*, 181-189.

Kazgan, G. (2003). *Tarım ve gelişme*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kıymaz, T. (2008). Dünya tarım piyasalarında serbestle menin Türk tarımına fiyat ve gelir yönünden yansımaları. Ankara: DPT Yayını.

Kongar, E. (2002). 21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı. stanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, M. (2008). Tarımda çalı an kadın i gücünün dönü ümü: güçlü yöner. *Tarımda çalı an kadın işgücünün dönüşümü arama toplantısı kitabı* içinde (19-25). stanbul: ktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Lastarria Cornhiel, S. (2006). Feminization of agriculture: Trends and driving forces. 28A ustos 2009. [http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/11/08/000310607\\_20071108143621/Rendered/PDF/41367optmzd0Fe1Agriculture01PUBLIC1.pdf](http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/11/08/000310607_20071108143621/Rendered/PDF/41367optmzd0Fe1Agriculture01PUBLIC1.pdf).

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Memi . H, (2005). Türkiye'de uygulanan uluslararası para fonu (IMF) destekli istikrar programlarının tarım sektörüne etkileri. Yayımlanmamı doktora tezi, stanbul Üniversitesi.

Milli E itim Bakanlı ı. (2009). Kız Teknik Ö retim Genel Müdürlü ü projeleri. 28 Kasım 2009. <http://ktogm.meb.gov.tr/>.

Milli E itim Bakanlı ı Çıraklık ve Yaygın E itim Genel Müdürlü ü. (2009). Kadın stihdamı ve Giri imcili i Konusunda Yürütülen Proje ve Faaliyetler (4 Aralık 2009 tarih ve B.08.0.ÇYG.0.15.02.03-6185 sayılı). Yayımlanmamı Rapor.

Oral, N. (2006). *IMF-DB programının sonucu: tarım çözüüyor*. 3 Temmuz 2008. [http://www.sendika.org/yazi.php?yazi\\_no=7141](http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=7141).

Orhan, Z.O. (1999). *Türkiye'de tarımsal destekleme ve taban fiyatları politikası*. stanbul: TO Yayınları.

Özçatalba , O. (1995). Kırsal alanda kadının rolünün geli tirilmesinde tarımsal yayım ve Türkiye. *Anahtar*, 6-79.

Özdo an, G. (2005). *Kalkınma planlarında kırsal kesim kadınının istihdamına yönelik yaklaşımlar*. Yayımlanmamı uzmanlık tezi, Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü.

Parasız, . (1999). *Türkiye ekonomisi: 1923'den günümüze Türkiye'de iktisat ve istikrar politikaları uygulamaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Resmi Gazete. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2709 sayılı kanun)*. 9 Kasım 1982, 17863 (Mükerrer), 129.

Resmi Gazete. (1983). *Tarım işçileri sosyal sigortalar kanunu (2925 sayılı kanun)*. 20 Ekim 1983, 18197, 6143.

Resmi Gazete. (2000). *Tarım satış kooperatif ve birlikleri hakkında kanun (4572 sayılı kanun)*. 16 Haziran 2000, 24081, 7809.

Resmi Gazete. (2001). *Şeker kanunu (4634 sayılı kanun)*. 19 Nisan 2001, 24378, 7891.

Resmi Gazete. (2002). *Tütün ve alkol piyasası düzenleme kurumu teşkilat ve görevleri hakkında kanun (4733 sayılı kanun)*. 9 Ocak 2002, 24635, 8219.

Resmi Gazete. (2003). *Ş kanunu (4587 sayılı kanun)*. 10 Haziran 2003, 25134, 8423.

Resmi Gazete. (2006). *Sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu (5510 sayılı kanun)*. 16 Haziran 2006, 26200, 9783.

Sabuncu, Y. (2002). *Anayasaya Giriş*. Ankara: maj Yayıncılık.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme Dairesi Başkanlığı. (2009). *Kadın Girişimcilerinin Desteklenmesi*. (3 Aralık 2009 tarih ve B.14.2.KSG.0.10.01.00-041.99-18798 sayılı). Yayımlanmamış Rapor.

Senyen Kaplan, E.T. (1999). *Türk iş hukuku ile uluslararası sözleşmeler ve mukayeseli iş hukuku açısından kadın işçinin iş ilişkisinden doğan hakları ve korunması*. Ankara: Sözkese Matbaacılık.

Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Sirman, N. (1991). *Geliştirme sürecinde kırsal kesim kadınının statüsü: sorunlar ve çözüm önerileri. TKV-ILO danışma toplantısı raporları içinde (16-29)*.

Sosyal Yardımlama ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. (2009 a). *Gelir getirici proje destekleri*. 19 Ekim 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/209/Gelir+Getirici+Proje+Destekleri/>.

Sosyal Yardımla ma ve Dayanı ma Genel Müdürlü ü. (2009 b). *İstihdama Yönelik Beceri Kazandırma Eğitimi Proje Destekleri*. 19 Ekim 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/208/Istihdam+Egitimi+Proje+Destekleri/>.

Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derne i. (2008). *Projeler*. 3 Mart 2009. [http://www.surkal.org.tr/tr/Page.asp?k\\_id=8&id=52](http://www.surkal.org.tr/tr/Page.asp?k_id=8&id=52).

ahinöz, A. (2003). *AB ve Türkiye tarım politikalarında değişim eğilimleri*. 17 Nisan 2009. [http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/32b81fa223a1b1e\\_ek.pdf?tipi=14&sube](http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/32b81fa223a1b1e_ek.pdf?tipi=14&sube).

ahinöz, A. Ça atay, S. Teoman, Ö. (2005). *Tarımda yeni politika arayışları: "Fark ödeme"*. Ankara: Türkiye Ziraat Odaları Birli i.

Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı. (2004 a). Tarımsal girdi ve desteklemeler. *II. Tarım Şurası*. VII. Komisyon Raporu içinde (1-61). Ankara: Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı.

Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı. (2004 b). Tarımsal yapıda de i me ve geli meler. *II. Tarım Şurası*. II. Komisyon Raporu içinde (42). Ankara: Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı.

Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı. (2004 c). Kırsal kalkınma politikaları. *II. Tarım Şurası*. VIII. Komisyon Raporu içinde (17). Ankara: Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı.

Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı. (2008). *Kırsal alanda kadın çalıştay*. Kadının Statüsü Genel Müdürlü ü.

Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı. (2009 a). *IPARD Programı*. Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı veritabanı. 3 Kasım 2009. [http://www.tarim.gov.tr/E\\_kutuphane,lpardProgrami.html](http://www.tarim.gov.tr/E_kutuphane,lpardProgrami.html).

Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı. (2009 b). *Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013 (Taslak Rapor)*. 18 Ekim 2009. [http://sgb.tarim.gov.tr/haberler/kkp/KIRSAL\\_KALKINMA\\_PLANI\\_04\\_01\\_2009\\_.doc](http://sgb.tarim.gov.tr/haberler/kkp/KIRSAL_KALKINMA_PLANI_04_01_2009_.doc).

Tarım ve Köyi leri Bakanlı ı Tarımsal Üretim ve Geli tirme Genel Müdürlü ü. (2009). *Kimyevi Gübre Kullanımı*. 10 Haziran 2009. [http://www.tugem.gov.tr/tugemweb/kimyevi\\_gubre\\_ist2008.html](http://www.tugem.gov.tr/tugemweb/kimyevi_gubre_ist2008.html).

Tarım ve Köy İleri Bakanlığı Te ğilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlü ğü Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı. (2009 a). *Kadın çiftçiler eğitim ve yayım hizmetleri*. 13 Ekim 2009. <http://www.tedgem.gov.tr/kadinciftcidairesi.asp>.

Tarım ve Köy İleri Bakanlığı Te ğilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlü ğü. (2009 b). Toplumsal Cinsiyet E ğitli ği Ulusal Eylem Planı De ğerlendirme Toplantısı Kapsamında Hazırlanan Bilgi Notu (08 Aralık 2009 tarih ve B.12.0.TDG.0.17.01.00/2265 sayılı). Yayınlanmamı Rapor.

Tarımsal Ekonomi Ara tırma Enstitüsü. (2009). *Ekonomik göstergelerle Türkiye’de tarım 2008*. Ankara: Tarımsal Ekonomi Ara tırma Enstitüsü Yayını.

Tran-Nguyen, A. Beviglia Zampetti A. (2004). *Trade and gender opportunities and challenges for developing countries*. Geneva, New York: United Nations Conference on Trade and Development.

Tulgar, D. (2008) *Türkiye’de tarıma finansman sağlayan kuruluşlar ve tarıma katkıları*. Yayınlanmamı yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi.

Tuna, Y. (1993). *Tarımda verimlilik artışının ekonomik sonuçları: Türkiye ile ilgili bir de ğerlendirme*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayını.

Türkekel, B. (2006). *Türkiye’de makroekonomik de ğişkenlerin tarım sektörüne kısa ve uzun dönem etkileri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamı doktora tezi, Ege Üniversitesi.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2008). *IMF Niyet Mektupları ve Stand-by Anlaşmaları*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Veritabanı. 07 Eylül 2009. [www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/IMFNiyet.html](http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/IMFNiyet.html).

Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu. (2009). Kadın Girişimcili ği Faaliyetleri. (04.12.2009 tarih ve DI L .D 5.22.09/95 sayılı). Yayınlanmamı Rapor.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2000). *Genel nüfus sayım sonuçları*. TÜİK Veritabanı. 10 Mart 2009 <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>.

Türkiye statistik Kurumu. (2001 a). *Tarımsal işletmeler*. TÜ K Veritabanı. 29 Nisan 2009. [http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb\\_id=48&ust\\_id=13](http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=48&ust_id=13).

Türkiye statistik Kurumu. (2001 b). *Tarım sayımları*. TÜ K Veritabanı. 29 Nisan 2009. [http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb\\_id=44&ust\\_id=13](http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=44&ust_id=13).

Türkiye statistik Kurumu. (2009 a). *Ulusal hesaplar*. TÜ K Veritabanı. 19 Mart 2009. [http://www.tuik.gov.tr/AltKategori.do?ust\\_id=16](http://www.tuik.gov.tr/AltKategori.do?ust_id=16).

Türkiye statistik Kurumu. (2009 b). *İşgücü istatistikleri*. TÜ K Veritabanı. 20 Mart 2009. [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb\\_id=25&ust\\_id=8](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8).

Türkiye statistik Kurumu. (2009 c). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi nüfus sayımı sonuçları*. TÜ K Veritabanı. 13 Temmuz 2009. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>.

Türkiye statistik Kurumu. (2009 d). *İstatistik göstergeler 1923-2008*. Ankara: Türkiye statistik Kurumu Yayını.

Türkiye statistik Kurumu. (2009 e). *Dış ticaret istatistikleri*. TÜ K Veritabanı. 20 Mart 2009. [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb\\_id=12&ust\\_id=4](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&ust_id=4).

Türkiye statistik Kurumu. (2009 f). *Toplumsal cinsiyet istatistikleri*. TÜ K Veritabanı. 13 Temmuz 2009. [http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb\\_id=41&ust\\_id=11](http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=41&ust_id=11).

Türkiye Kurumu. (2009). British Council ile i birli i; kadın istihdamının artırılmasına yönelik strateji geli tirme projesi. 1 Aralık 2009. [http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis\\_iliskiler/kadin%20istihdaminin%20artirilmasi.pdf](http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/kadin%20istihdaminin%20artirilmasi.pdf).

Türkiye Kalkınma Vakfı. (2009). *Kırsal kredi*. 18 Eylül 2009. <http://www.tkv-dft.org.tr/etkinlik/etkinlik.htm>.

Uluslararası Çalış ma Örgütü Türkiye Temsilcili i. (2009). *Türkiye'nin onayladığı ILO sözleşmeleri*. 30 Ekim 2009. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/sozlesmeler.htm>.

United Nations Information Centres. (2008). *İnsan hakları evrensel beyannamesi*. 19 A ustos 2009. [http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/udhr/ankara\\_udhr\\_turkish.pdf](http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/udhr/ankara_udhr_turkish.pdf).



Whitehead, A. (2004). *The gendered impacts of liberalization policies on african agricultural economics and rural livelihoods*. Geneva: United Nations Research Institute For Social Development.

World Bank. (2009). *Gender in agriculture sourcebook*. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development.

World Trade Organization. (1995). *Agreement on agriculture*. 28 Haziran 2009. [www.wto.org/english/docs\\_e/legal\\_e/14-ag.doc](http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag.doc).

Yaşar, İ. (2006). *Küreselleşme sürecinde dünyada ve Türkiye'de kadın emeğinin konumu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Yalçınkaya, N. Yalçınkaya, M.H. Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliği'ne yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 13 (2), 98-116.

Yener, M.C. Tezcan, R. Gündüz, M. vd. (1996). Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi: Alternatif Model. *T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Dergisi*, 6.

Yıldırak, N. (1983). Köy kalkınması ve Türkiye'de köy kalkınma politikası. *TZD Ziraat Dünyası Dergisi*, (358), 6-18.

Yıldırak, N. Gülçubuk, B. Gün, S. vd. (2003). *Türkiye'de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Temsilciliği Yayını.

Yılmaz, M.K. (2008). *Dünya'da ve Türkiye'de tarımsal finansman: Türkiye için model önerisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi.

Young, B. Hoppe, H. (2003). The Doha development round, gender and social reproduction. *Dialogue on Globalization*, (7). 19 Haziran 2009. Friedrich- Ebert-Stiftung veritabanı. <http://www.womnet.de/content/upload/FES%20OccPapers-7.pdf>.

Yükseler, Z. (1999). *Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü.